

ERZİNCAN BİNALİ YILDIRIM ÜNİVERSİTESİ
ERZINCAN BINALI YILDIRIM UNIVERSITY

ERZİNCAN ÜNİVERSİTESİ SOSYAL BİLİMLER
ENSTİTÜSÜ DERGİSİ

ERZINCAN UNIVERSITY JOURNAL OF
SOCIAL SCIENCES INSTITUTE

2023 [XVI]1

Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü

Erzincan Binali Yıldırım University
Graduate School of Social Sciences

**ERZİNCAN BİNALİ YILDIRIM
ÜNİVERSİTESİ
ERZİNCAN BİNALI YILDIRIM
UNIVERSITY**

**ERZİNCAN ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
DERGİSİ**

**ERZİNCAN UNIVERSITY JOURNAL OF
SOCIAL SCIENCES INSTITUTE**

2023 [XVI]1

**Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü**

**Erzincan Binali Yıldırım University
Social Sciences Institute**

Erzincan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi
Erzincan University Journal of Social Sciences Institute
E-ISSN 2148-9289

Cilt/Vol. XVI – Sayı/Issue (1) –Haziran/June 2023

Sahibi/Owner

Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü adına
On Behalf Of Erzincan Binali Yıldırım University Social Sciences
Institute

Prof. Dr./Prof. Dr. Necdet TOZLU

Sorumlu Müdür/Director

Assoc. Prof. Dr./Doç.Dr. Recep GÜLMEZ

Editör/Editor-In-Chief

Asst. Prof. Dr./Dr Öğr. Üyesi Kemal TAŞCI

Editör Yardımcısı/Associate Editor

Asst. Prof. Dr./Dr Öğr. Üyesi Fatih ÇİÇEK

DERGİNİN TARANDIĞI DİZİNLER

Uluslararası Hakemli bir dergi olan Erzincan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi Index Copernicus, Researchbib, DRJI, SOBIAD gibi uluslararası dizinlerde taranmakta ve Ulakbim Online Dergi İzleme Sistemi tarafından izlenmektedir. Dergimiz yılda iki kez yayınlanmaktadır. Akademik usullere uygun atıf yapılmak suretiyle dergide yayınlanan çalışmalardan alıntı yapılabilir.

Dergiye yapılacak atıflarda ESBDER kısaltmasının kullanılması tavsiye olunur.

INDEXED IN

Erzincan University Journal of Social Sciences Institute, an international journal, is indexed by Index Copernicus, Researchbib, DRJI, SOBIAD and followed by Ulakbim Online Journal Management System. The journal is biannually published. The publications can be cited according to academic ethic rules.

ESBDER is suggested to be used as an acronym for the journal title and for all citations.

Çalışmaların bütün sorumluluğu yazarlarına aittir.

The author of the article published in this journal is duly responsible for its content.

.İletişim Bilgileri/Contact Details

ebyu.sbder@erzincan.edu.tr

Adres/Address: Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi

Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü

Eğitim Fakültesi Binası, Kat: 2, **Yalnızbağ Yerleşkesi - ERZİNCAN**

Tel.: +90 446 224 29 00

Fax: +90 446 224 29 01

ERZİNCAN ÜNİVERSİTESİ SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ DERGİSİ
ERZINCAN UNIVERSITY JOURNAL OF SOCIAL SCIENCES INSTITUTE

EDİTÖR KURULU/EDITORIAL BOARD

Prof. Dr. İsmail ALTUN

(Atatürk Üniversitesi)

Prof. Dr. Glenn W. MUSCHERT

(Khalifa University, UAE)

Prof. Dr. Müjdat AVCI

(Osmaniye Korkut Ata Üniversitesi)

Assoc.Prof. Dr./Doç. Dr. Alina SAMAY

(Turan University, Kazakhstan)

Prof. Dr./Prof. Dr. Hüsnü AYDENİZ

(Atatürk Üniversitesi)

Assoc.Prof. Dr./Doç. Dr. Mukaddes YEŞİLKAYA

(Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi)

Prof. Dr./Prof. Dr. Yahya YEŞİLYURT

(Milli Savunma Üniversitesi)

Assoc. Prof. Dr./Doç. Dr. Semanur SOYYİĞİT

(Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi)

Assoc.Prof. Dr. /Doç. Dr. Funda NALDAN

(Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi)

Assoc.Prof. Dr. /Doç. Dr. Hüseyin KALEMLİ

(Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi)

Assist. Prof. Dr./ Dr. Ryan GUNDERSON

(Miami University, USA)

Assist. Prof. Dr./Dr. Öğr. Üyesi Yakup YAŞAR

(Karamanoğlu Mehmet Bey Üniversitesi)

Assist. Prof. Dr./Dr. Öğr. Üyesi Gökhan ŞAHİN

(Karadeniz Teknik Üniversitesi)

Assoc. Prof. Dr./Doç. Dr. Suat TUYSUZ

(Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi)

Assist. Prof. Dr./Dr. Öğr. Üyesi Kemal TAŞCI

(Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi)

Assist. Prof. Dr./Dr. Öğr. Üyesi Fatih ÇİÇEK

(Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi)

Assist. Prof. Dr./Dr. Öğr. Üyesi Gürkan ALAGÖZ

(Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi)

Assoc. Prof. Dr./Doç. Dr. Yusuf BABÜR

(Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi)

Assist. Prof. Dr./Dr. Öğr. Üyesi Sevgi CENGİZ

(Kafkas Üniversitesi)

Assoc. Prof. Dr./Doç. Dr. Ahmet ŞEN

(Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi)

LANGUAGE EDITOR/DİL EDİTÖRÜ

Assist. Prof. Dr./Dr. Öğr. Üyesi Emrah ÖZBAY

ADMINISTRATIVE ASSISTANT/İDARI BİRİM

Yüksek Lisans Öğrencileri/Master Students

Sevnur KARAKAYA

2023 (XVI)1

TEŞEKKÜR/ACKNOWLEDGMENT

Bu dergi, kıymetli bilgileriyle yayınları değerlendiren değerli hakemlerin katkılarıyla yayımlanmaktadır. Emeklerinden dolayı minnettarız.

We acknowledge our gratitude to the dearest reviewers for their scoring and evaluating the articles submitted and their valuable contributing comments.

SAYI HAKEMLERİ

Prof. Dr. Ainur NOGAYEVA

Prof. Dr. Faruk GÜRBÜZ

Prof. Dr. Mustafa ÖZTÜRK

Prof. Dr. Namıg MUSALI

Prof. Dr. Süleyman EFENDİOĞLU

Doç. Dr. Mehmet Cihat ÜSTÜN

Doç. Dr. Nazgül ISABAEVA

Dr. Öğr. Üyesi Coşkun DİKBIYIK

Dr. Öğr. Üyesi Kubilay ATİK

Dr. Öğr. Üyesi Özlem COŞKUN

Dr. Öğr. Üyesi Serap EKŞİOĞLU

Dr. İlker TÜRKMEN

YAZIM KURALLARI

1. Makaleler "Office Word" programında A4 boyutlarında hazırlanmalıdır.
2. Makalelerin uzunluğu dergi formatında olup, 20 sayfayı geçmemelidir.
3. Sayfa düzeni; Normal olup Sol: 2,5 cm, Sağ: 2,5 cm, Üst: 2,5 cm ve Alt: 2,5 cm olmalıdır.
4. Makalenin ilk sayfasında;
  - Türkçe Başlık, 12 punto TIMES NEW ROMAN olarak için Tamamı Büyük, Ortalı ve Kalın (Bold) formatta; İngilizce başlık 12 Punto Baş Harfleri Büyük ve Ortalı olacak şekilde yazılmalı.
  - Yazarın ad ve soyadı tamamı büyük, Times New Roman, 11 punto olarak makale başlığının altında ortalı bir şekilde belirtilmelidir.
  - Yazarın unvanı, çalıştığı kurum bilgisi, e-posta adresi ORCID numarası 10 punto, Times New Roman olacak şekilde yazar adının altına, şablonda gösterildiği şekilde yazılmalıdır.
  - Türkçe ve İngilizce atf/citation bilgisi Times New Roman, 10 punto yazılmalıdır.
5. Makalenin ikinci sayfasında;
  - Türkçe Başlık, 12 punto TIMES NEW ROMAN olarak Tamamı Büyük, Ortalı ve Kalın formatta; İngilizce başlık, 12 Punto Baş Harfleri Büyük ve Ortalı olacak şekilde yazılmalı. Makale başlığının altına Times New Roman, 11 Punto ve tamamı büyük olacak şekilde yazar ismi yazılmalıdır.
  - 150 kelimeyi geçmeyecek Türkçe ve İngilizce özet ile en az 3 - en fazla ise 4 tane olmak üzere Türkçe ve İngilizce anahtar kelimeler bulunmalıdır. Türkçe özet "Öz" ve İngilizce özet "Abstract" 10 punto Times New Roman, tek satır aralığı olacak şekilde yazılmalı.

ÖNEMLİ UYARI: Makalemizde kör hakemlik sistemi uygulandığından dergimize gönderilen metnin ilk halinde yazar kimliğini belirtecek herhangi bir ifadenin yer almaması gerekmektedir. Yazarın kişisel bilgileri hakem sürecinin ardından metne eklenecektir.

6. Makale Metni;
  - 11 punto ve "Times New Roman" karakteri ile tek satır aralığı alt ve üstten 6nk kullanılarak yazılmalıdır. Yazımda, virgül ve noktalardan sonra bir karakter ara verilmelidir.
  - Paragraflarda başlangıç girintisi olmamalıdır, paragraftan önce ve sonra ise 6nk boşluk bırakılmalıdır. Ayrıca Paragraflar arasında ilave boş satır bırakılmamalıdır.
  - 40 kelimedenden fazla olan alıntılar ortalanmalı ve 10 punto olarak italik yazılmalıdır

7. Başlıklar;

-Makalede ana başlıklar 11 punto ve tamamı büyük; Alt başlıklar 11 punto kalın (bold) ve sola yaslı, olarak 1., 1.1., 1.1.1., 1.1.2., 1.1.2.1. gibi ondalıklı şekilde numaralandırılmalıdır. Ana başlıkların bütün harfleri büyük yazılmalı, alt başlıkların ise sadece baş harfleri büyük yazılmalıdır. Başlıklar en çok 4 düzeye kadar bölümlendirilmelidir. Başlıklardan önce 1 satır boşluk bırakılmalı, başlık sonrasında ise boşluk bırakılmamalıdır.

8. Makale içindeki tüm tablo, şekil ve grafikler;

-Metnin uygun yerlerinde ardışık olarak numaralandırılmış bir şekilde, sayfaya ortalı olarak gösterilmelidir. Her tablo, şekil veya grafiğe bir başlık verilmelidir. Başlık; tablo, şekil veya grafiğin üstünde, sayfaya ortalı, yalnızca kelimelerin baş harfleri büyük olacak şekilde ve 10 punto olarak yer almalıdır. Tablo, şekil ve grafik içindeki metin 10 punto aralığında olmalıdır. Tablo, şekil veya grafikler kolaylıkla okunacak biçimde olmalı ve yukarıda verilen sayfa yapısına (sayfa marjlarını aşmayacak şekilde) uygun olmalıdır.

Örnek: Tablo 3: Gruplararası Etkileşim

9. Extended Summary (Genişletilmiş Özet);

-Türkçe makalelere "İngilizce Genişletilmiş Özet (Extended Summary)" eklenecektir. "Extended Summary" Times New Roman 11 punto, tek satır aralıklı olacak şekilde metnin sonunda Sonnotlardan önce yazılmalıdır.

10. EÜSBED Yazım Kuralları olarak DİPNOT ve METİN İÇİ olmak üzere iki tür yazım kuralı kabul edilmekte tercihen APA 6 yazım kuralları istenmektedir. Metin içi ve Dipnot usullerine ilişkin gerekli bilgi ve örnekler "Atıf Kuralları" başlığı altında verilmiştir.

11. Makalede kullanılan her türlü kaynak, kaynakça bölümünde yer almalıdır. Kullanılan kaynaklar nitelik (tez, kitap, makale, rapor vb.) ayrımı yapılmaksızın yazar soyadına göre alfabetik olarak sıraya konulmalıdır. Aynı yazarın eserleri "en yeni tarihli" olandan başlanarak kaynakçaya yerleştirilmelidir. Kaynakça girintisi (Asılı – 1 cm) olarak ayarlanmalıdır.

ATIF KURALLARI

EÜSBED Yazım Kuralı APA 6 yazım kuralları istenmektedir.

- Atıflar metin içerisinde APA 6.ya uygun olarak yapılmalıdır. Dipnot yerine sonnotlar tercih edilmeli. Metin içerisinde atıflar yazar(lar)ın soyadı, kaynağın yılı ve sayfa numarası şeklinde yapılmalıdır. Yazar adı yoksa kurum adı yazar yerine kullanılmalıdır. Örnek;

Tek yazarlı yayınlarda atıf: (Gulmez, 2017:70), (Gulmez, 2017:71,73), (Gulmez, 2017: 71-79).

İki yazarlı yayınlarda atıf: (Gulmez ve Akar, 2016:22).

Üç ve daha çok yazarlı yayınlarda atıf: (Akar vd., 2014:35).

Birden fazla kaynağa atıf: (Schumpeter, 1934:66; Haldun, 2005:36)

Kaynağın tamamı için atıf: (Inal, 1995)

Yazar adı olmayan kaynaklar için atıf: (TÜİK, 2012:45).

- Yapılacak atıf bir internet sitesinden alınmışsa ve atfın yazarı belirli ise süreli yayımlardakine benzer şekilde atıf yapılmalıdır. İnternette indirilen kaynak için tarih verilmemişse ilgili dosyaya erişim tarihi kaynağın yılı olarak kullanılmalıdır. Eğer atfın yazarı belli değilse parantez içerisinde internet sitesinin kurumu ve erişim yılı yazılmalıdır. Örnek;

Yazar adı ve yayın yılı belli olan atıf: (Yerli, 2012)

Yazar adı ve yayın yılı belli olmayan atıf: (Rekabet Kurumu, 2008).

- Bir yazarın aynı yıl içinde yayımlanmış birden fazla eserine atıf yapılıyorsa, eserler yılın yanına a, b, c, şeklinde harf verilerek gösterilmelidir. Örnek;

Gulmez (2013a), Gulmez (2013b).

KAYNAKÇA YAZIM ÖRNEĞİ

Kitap

TURAN, E. (2008). Siyaset Bilimine Giriş, YKY, İstanbul.

INAL, D. ve TIKEN, N. (2008). Dil Politikası, Ütopya Yayıncılık, Ankara.

REIS, Y., EREN, O. ve GUNDUZ, İ. (2008). Karşılaştırmalı Edebiyat, Hacettepe Yayınları, Ankara.

Ceviri Kitaplar

DRUCKER, P. (1994). Kapitalist Ötesi Toplum, (Çev.) ÇORAKÇI, B., İnkılap Kitabevi, İstanbul.

Editörlü Kitaplar

OKÇU, M., AKTEL, M. ve KERMAN, U. (2007). "İki Süreci Anlamak: Kamu Yönetiminde Küreselleşme ve 'Avrupalılaştırma'", (Ed.) YILMAZ, A. ve BOZKURT, Y., Küresel Esintiler ve Yerel Etkiler Sarmalında Türk Kamu Yönetimi, Gazi Kitabevi, Ankara.

Yazar Adı Olmayan Kitaplar

DPT (2003). İllerin ve Bölgelerin Sosyo-Ekonomik Gelişmişlik Sıralaması Araştırması (2003), Yayın No: DPT 2671, Ankara.

Dergiler

YAVUZ, A., ALBENİ, M. ve KAYA, D.G. (2009). “Ulusal İnovasyon Politikaları ve Kamu Harcamaları: Çeşitli Ülkeler Üzerine Bir Karşılaştırma”, Süleyman Demirel Üniversitesi EÜSBEDi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 14(4): 65-90.

Gazeteler

GÖKÇE, D. (1997). “Merkez Bankasının Bağımsızlığı Sorunu”, Milliyet, 15 Mart.

Tezler

ÖZKUL, G. (2008). Girişimcilik Teorileri ve Girişimci Tipleri: Antalya-Burdur-Isparta İllerinde (İBBS Düzey 2 TR61 Bölgesinde) İmalat Sanayi KOBİ'lerindeki Girişimciler Üzerine Bir İnceleme, Yüksek Lisans Tezi, Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Isparta.

İnternet Bazlı Kaynaklar

1. Eğer kaynağın yazarı belirli ise süreli yayımlardakine benzer şekilde kaynakçada verilmelidir. Ancak, kaynağın yer aldığı internet adresi de tüm uzantılarıyla verilmelidir. Eğer internetten indirilen kaynaklar için tarih verilmemişse, ilgili dosyaya erişim tarihi hem kaynakçada hem de metin içinde kullanılmalıdır. Örnek;
ENER, N. (2002). “Yeni Yükselen Pazarlar (Emerging Markets) İçin Pazarlama Stratejileri”, <http://iktisat.uludag.edu.tr/dergi/11/02-neriman/02-neriman.htm>, (10.05.2005).
2. Eğer kaynak bir yazara ait değil de bir kurum veya kuruluşa ait web sayfasından alınmış ise, kaynakçada kurumun adı, yazının başlığı (varsa) ve tüm uzantılarıyla internet adresi verilmelidir. Örnek;
REKABET KURUMU (2010). “Rekabet Hukukunun Esasları”, <http://www.rekabet.gov.tr/index.php?Sayfa=sayfaicerik&icId=53>, (17.03.2010).

SUBMISSION GUIDELINES

1. Articles should be prepared in A4 sizes in "Office Word".

2. The length of the articles is in journal format and should not exceed 20 pages.

3. Page layout; Normal should be Left: 2.5 cm, Right: 2.5 cm, Top: 2.5 cm and Bottom: 2.5 cm.

4. On the first page of the article;

- Turkish Title should be written in All Large, Medium and Bold format for 12-point TIMES NEW ROMAN; English title 12 Point Initials should be Capitalized and Centered.

-The author's first and last name should all be indicated in large, Times New Roman, 11 point under the article title.

-The title of the author, the information of the institution in which he works, the e-mail address orcid number 10 point should be written under the author's name, as shown in the template, as shown in the template.

-Turkish and English citation information Times New Roman, 10 points should be written.

5. On the second page of the article;

-Turkish Title, 12 point TIMES NEW ROMAN in All Large, Medium and Bold format; English title should be written with 12 Point Initials Large and Centered. Under the article title should be written times new roman, 11 point and the author's name, all of which are large.

- Turkish and English abstracts that will not exceed 150 words and Turkish and English keywords should be present, at least 3 - maximum 4. Turkish abstract "Abstract" and English abstract "Abstract" 10 point Times New Roman should be written as a single linespacing.

IMPORTANT WARNING: Since the blind refereeing system is applied in our article, the first version of the text sent to our journal should not contain any statements that will indicate my author ID. The author's personal information will be added to the text after the referee process.

6. Article Text;

- Single line spacing with 11 points and the character "Times New Roman" should be written using 6nk from the bottom and top. In writing, a character must be paused after commas and dots.

-Paragraphs should not have an initial indent, and 6nk spaces should be left before and after the paragraph. Additional blank lines should not be left between paragraphs.

Excerpts with more than 40 words should be centered and written italics in 10 points

7. The titles are;

-The main titles in the article are 11 point and all large; Subheadings should be numbered as 11 points thick (bold) and left-leaning, denoted as 1st, 1.1st, 1.1.1st, 1.1.2., 1.1.2.1. All letters of the main headings should be capitalized, and only the initials of the subheadings should be capitalized. Titles should be partitioned up to 4 levels. 1 line of space should be left before the headings, and no spaces should be left after the title.

8. All tables, figures, and charts in the article;

-It should be shown in the center of the page, numbered sequentially in the appropriate places of the text. Each table, shape, or chart must be given a title. The title should be located at the top of the table, shape, or chart, centered on the page, with only the initials of the words capitalized, and 10 points. The text in the table, shape, and chart must be in the range of 10 points. Tables, figures or charts must be readable easily and comply with the page structure given above (not exceeding page margins).

Example: Table 3: Intergroup Interaction

9. Extended Summary

- "Extended Summary" will be added to Turkish articles. "Extended Summary" Times New Roman 11 points should be written before endnotes at the end of the text with a single linespacing.

10. As EUSBED Spelling Rules, two types of spelling rules, DIPNOT and TEXT, are accepted and preferably APA 6 spelling rules are requested. The necessary information and examples regarding the text and footnote procedures are given under the heading "Citation Rules".

11. Any resource used in the article should be included in the bibliography section. References used in quality (thesis, book, article, report, etc.) it should be sorted alphabetically according to the author's surname without discrimination. The works of the same author should be placed in the bibliography starting from the "most recent dated". Bibliography indentation (Hanging – 1 cm).

12. EUSBED Writing Rule APA 6 format rules are requested.

Citations should be made in accordance with APA 6 in the text. Endnotes should be preferred instead of footnotes. Citations in the text should be made in the form of the surname of the author(s), the year of the source and the page number. If the author name does not exist, the institution name should be used instead of the author. The example is:

Citation in single-author publications: (Gulmez, 2017:70), (Gulmez, 2017:71,73), (Gulmez, 2017: 71-79).

Citation in two-author publications: (Gulmez and Akar, 2016:22).

Citation in publications with three or more authors: (Akar et al., 2014:35).

Reference to multiple sources: (Schumpeter, 1934:66; Haldun, 2005:36)

Citation for the entire resource: (Inal, 1995)

Citation for sources without author names: (TÜİK, 2012:45).

If the citation is taken from a website and the author of the citation is specific, it should be referred to in a similar way to in periodicals. If no date has been given for the resource downloaded from the Internet, the date of access to the relevant file should be used as the year of the resource. If the author of the citation is not known, the institution of the website and the year of access should be written in parentary brackets. The example is:

Citation with author's name and publication year: (Yerli, 2012)

Author name and unspecified citation: (Rekabet Kurumu, 2008).

If more than one work of an author published in the same year is cited, the works should be shown by giving letters a, b, c, next to the year. The example is:

Gulmez (2013a), Gulmez (2013b).

İÇİNDEKİLER/TABLE OF CONTENTS

A- ARAŞTIRMA MAKALELERİ/RESEARCH ARTICLES

Mehmet Cihat ÜSTÜN

TÜRKİYE TÜRKÇESİNDE KÖK BİÇİMBİRİMİ KULLANILMAYAN BAZI TÜREMİŞ SÖZCÜKLER - Some Derivative Words Unused Root Morphemes In Turkey Turkis. 1-36

Dilara ALTAŞ

ÇİÇEKDAĞI ABDALLARI VE TÜRKMEN AŞİRETLERİNİN AZERBAYCAN'DAKİ ABDALLIK BAĞLAMINDA İNCELEMESİ - The Analysis of Cicekdagi Abdals and Turkmen Tribes in the Context of Abdalism in Azerbaijan 37-45

Rabia AKSU

ESKİ ANADOLU TÜRKÇESİ METİNLERİNDE VEZİN GEREĞİ DÜŞÜRÜLEN HÂL EKLERİ – Case Suffixes In Old Anatolian Turkish Texts Reduced Due To Measurement 46-60

İsmail AY

İSMÂİLÎ DAVASINDA BİR POLİTİK SÖYLEM OLARAK MUSTÂ'LÎ-NİZÂRİ AYRILIĞI VE NİZÂRİLİĞİN DOĞUŞU - The Mustâ'li-Nizâri Separation as a Political Discourse in the Ismaili Case and the Birth of Nizarism 61-75

Vugar AKİFOĞLU

SOVYETLER BİRLİĞİ'NİN TÜRK DÜNYASINA YÖNELİK POLİTİKASINDA; LAVRENTİ PAVLOVİÇ BERİYA (Лаврентий Павлович Берия) - The Policy Of The Soviet Union Against Turkish World; Lavrentiy Pavlovich Beria 76-90

Esat İLTER

GÖNÜLLÜLÜK ÇALIŞMALARI DERSİNE YÖNELİK ÖĞRENCİ GÖRÜŞLERİNİN KAZANIM BOYUTUNDA DEĞERLENDİRİLMESİ: ERZİNCAN BİNALİ YILDIRIM ÜNİVERSİTESİ - The Evaluation of Student Opinions on The Volunteer Studies Course in Acquisition: Erzincan Binali Yıldırım University 91-109

**TÜRKİYE TÜRKÇESİNDE KÖK BİÇİMBİRİMİ KULLANILMAYAN BAZI TÜREMİŞ
SÖZCÜKLER**

Some Derivative Words Unused Root Morphemes In Turkey Turkish

MEHMET CİHAT ÜSTÜN

Doç. Dr., Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü
Assoc. Prof. Dr., Erzincan Binali Yıldırım University, Faculty of Arts and Sciences, Department of Turkish
Language and Literature
mehmetcihatustun@gmail.com
Orcid: 0000-0002-7738-0801

Atf/©: Üstün, Mehmet Cihat (2023). Türkiye Türkçesinde Kök Biçimbirimi Kullanılmayan Bazı Türemiş Sözcükler, *Erzincan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Yıl 16, Sayı 1, ss. 1-36

Citation/©: Üstün, Mehmet Cihat (2023). Some Derivative Words Unused Root Morphemes In Turkey Turkish, *Erzincan University Journal of Social Sciences Institute*, Year 16, Issue 1, pp. 1-36

Makale Bilgisi / Article Information:

Makale Türü-Article Types : Araştırma/Research
Geliş Tarihi-Received Date : 29.11.2022
Kabul Tarihi-Accepted Date : 16.01.2023
Sayfa Numarası-Page Numbers: 1-36
Doi : 10.46790/erzisosbil.1211675

Yazar(lar), herhangi bir çıkar çatışması beyan etmemiştir.

Turnitin/Ithenticate/Intihal ile İntihal Kontrolünden Geçmiştir

Screened for Plagiarism by Turnitin/Ithenticate/Intihal

Licensed by CC-BY-NC ile lisanslıdır

TÜRKİYE TÜRKÇESİNDE KÖK BİÇİMBİRİMİ KULLANILMAYAN BAZI TÜREMİŞ SÖZCÜKLER

Some Derivative Words Unused Root Morphemes In Turkey Turkish

Mehmet Cihat ÜSTÜN

Öz:

Dil ile düşünce arasında sıkı bir ilişki vardır. İnsan ana dilindeki kavramlar aracılığıyla düşünür. Düşünceler de dil ile ifade edilir. Düşüncenin gelişmesi dili; dilin gelişmesi düşünceyi etkilemektedir. Dil, bir milletin düşünce sistemi hakkında çağrışımsal bilgiler içerir. Bir milletin tarihi, coğrafyası, dinî değer ölçüleri, halk kültürü, müziği, sanatı, edebiyatı, ilmi ve dünya görüşü o milletin sözlerine, sözcüklerine ve deyimlerine yansımaktadır. Bir millete ait söz ve sözcükler, o milletin söz varlığını oluşturur. Söz varlığı üzerine yapılan araştırmalar bir dilin zenginliği ya da yetersizliğini ortaya koymak açısından önemlidir. Sözlük ve sözlükçülük çalışmaları bir dilin söz varlığı hakkında istatistiki bilgiler verebilir. Günümüzde, Türk Dil Kurumunun Türkiye Türkçesi için verdiği söz varlığı istatistiği Türk dilinin tarihî dönemlerinde kullanılmış ve artık kullanımdan düşmüş ya da kök biçimbirimleri unutulmuş kelimeleri kapsamamaktadır.

Bazı kök biçimbirimlerin zaman içinde kullanımdan düşeceğini göstermek için bu çalışmada bağ, kucak, geniş, damla- ve sapta- kelimelerinin türemiş kelimeler olduklarını ve Türkiye Türkçesinde bu kelimelerin kök biçimbirimlerinin kullanılmadığını ileri sürdük. Bağ, kucak, geniş, damla- ve sapta- kelimelerinin sırasıyla ba- fiilinden, kuç-/koç- fiilinden, gen/keç kelimesinden, tam-/dam- fiilinden ve Arapça sebt kökünden türediğini iddia ettik. Bu iddiamızı da Türk dilinin tarihî ve modern lehçelerinde geçen örneklerle ispatlamaya çalıştık.

Anahtar Kelimeler: Kök biçimbirim, bağ, kucak, geniş, damla-, sapta-

Abstract:

There is a close relationship between language and thought. People think through concepts in their native language. Thoughts are also expressed through language. The development of thought affects language; the development of language affects thought. Language contains associative information about the thought system of a nation. A nation's history, geography, religious values, folk culture, music, art, literature, science and philosophy of life affects the words and idioms of that nation. Speech and words belonging to a nation creates the vocabulary of that nation. Studies that are done on vocabulary is important in terms of revealing the richness or deficiency of a language. Dictionary and lexicography studies can give statistical information about the vocabulary of a language. At the present time, vocabulary statistics which Turkish Language Society gives for Turkey Turkish does not include words that have been used in the historical periods of the Turkish language and are no longer used or whose root morphemes have been forgotten.

In this study, we claimed that bağ, kucak, geniş, damla- and sapta- are derivative words and the root morphemes of these words are not used in Turkey Turkish to show that some root morphemes have become obsolete over time. We claimed that bağ, kucak, geniş, damla- and sapta- words derived from ba- verb, kuç-/koç- verb, gen/keç word, tam-/dam- verb and Arabic sebt root respectively. We tried to prove our claim with examples from the historical and modern dialects of the Turkish language.

Keywords: Root morphemes, bağ, kucak, geniş, damla-, sapta-

1. GİRİŞ

İnsanı diğer canlılardan ayıran temel nitelik aklını kullanabilme yeteneğidir. Çevremizi kuşatan olaylar zinciri insanı aklını kullanmaya sevk eder ve böylelikle insan akıl aracılığıyla düşünmeye ve düşündüklerini analiz etmeye başlar. Akıl ve düşünce uyumu çerçevesinde insanoğlu karşılaştığı birçok problemin çözümünü bulmak için çaba sarf eder. İnsan düşünebildikçe, iç dünyasında şekillenen fikir ve hissiyatını dışa yansıtılabildikçe ve bu şekilde bilgi ürettikçe kendi varlığını tabiata kabul ettirebilir; kendisini güncelleyebilir. Böylece kendini yenilemeyi başarabilen insan çevresindeki değişimi kendi merkezinden başlatmış olur. Akıl ve düşünce mekanizmasını birbiriyle uyumlu bir şekilde hareket ettirebilen insanoğlu bilgi üretip bilgiye hâkim olmaya başladıkça önceleri hayali bile imkânsız olarak görülen birçok gelişmenin bugün uygulayıcısı konumuna erişmiştir. Bu noktada akıl ve düşüncenin uyumlu birlikteliğini soyut kimliğinden alıp bu iki unsuru işitilebilir, hissedilebilir bir şekilde dış dünyaya taşıyacak bir sisteme ihtiyaç duyulmaktadır. Akıl temelinde teşekkül eden düşünceye arzu edilen bu kimliği kazandırabilecek en kabul edilebilir yol dildir. Akletme ve düşünme nitelikleri ile diğer canlılardan ayrılan insan için en belirleyici özelliklerden birisi de hiç şüphesiz dili kullanabilme becerisidir.

Dil, Türkçe sözlüklerde “*insanların düşündüklerini ve duyduklarını bildirmek için kelimelerle veya işaretlerle yaptıkları anlaşma, lisan, zeban*” (TDK, 2010: 664); “*insanların fikir ve duygularını anlatmak için konuştukları, yazdıkları ses ve işaretler sistemi, lûgat, lisan, zeban*” (MEB, 1995: 655) şeklinde tanımlanmaktadır. Dilin tanımı dilbilim ile iştigal eden birçok araştırmacı tarafından yapılmış ve her bir araştırmacı kendi bakış açısı çerçevesinde dili sahip olduğu özelliklere göre tarif ve tanımlamaya tabi tutmuştur. Yapılan tüm tanımlamalara bakıldığında temelde dilin insanlar arasında anlaşma ve aktarma yönü öne çıkarılmıştır. Zira, akleden ve düşünebilen insan, bilgi üretmeyi başarır ve ürettiği bilgiyi dış dünya ile ancak dil aracılığıyla paylaşır. İnsanoğlunun bu sosyal, felsefik ve bilimsel yanı bize göstermektedir ki dil insanoğlu için vazgeçilmez bir unsurdur. O vakit “*dil, insanların düşüncelerini birbirleriyle paylaşabilmek için kullandıkları ve kendilerini kâinattaki diğer canlılardan ayıran en önemli niteliklerin*” (Üstün, 2018: 7) başında gelmektedir. Dil, sadece insanı diğer canlılardan ayırmak için esas tutulan kriterlerden birisi olmakla kalmamış, aynı zamanda bir insanı diğer insandan üstün sayabilmenin yolu olarak da değerlendirilmiştir. Zira Yusuf Has Hacib Kutadgu Bilig’de bu durumu şu beyitle vurgulamaya çalışmıştır:

“*ukuş körki til ol bu til körki söz / kişi körki yüz ol bu bu yüz körki köz*”

“*aklın süsü dil, bu dilin süsü sözdür; kişinin süsü yüz, bu yüzün süsü gözdür.*” (Y. H. Hacib, 2008: 132-133)

Dil, iki insan arasında bir fikir ya da duygu paylaşımının asıl öznesi konumundadır. Dil, sözcüklerin belli bir söz dizimi esasına göre bir araya gelmiş hallerinin anlam bütünlüğü çerçevesinde teşekkül ettiği bir yapıdır ve düşünce aktarımı için önemli bir göreve sahiptir. İnsanın iç dünyasında şekillenmiş olan düşünce ve bilgi birikiminin dışa vurumunu gerçekleştiren yegâne unsurdur. Dili yalnızca düşünce ve bilgiyi aktarma aracı olarak görmemek gerekir. Dil aynı zamanda meramı, isteği, arzuyu ve beklentiyi muhataba aktarma aracıdır. Bu noktada dilin hem duygu hem de düşünce yani fikir ve hissiyat elçisi olma yönü ön plana çıkmış olur. Görüldüğü üzere yapılan tanımlar genellikle dilin duygu ve düşüncenin aktarımı yönü üzerine kurgulanmıştır. Bu noktada Zeynep Korkmaz’ın “*duygu, düşünce ve isteklerin ses, şekil ve anlam bakımından her toplumun değer yargılarına göre biçimlenmiş ortak kurallarının yardımı ile başkalarına aktarılmasını sağlayan gerek ses gerek hareketlerden örülü çok yönlü ve gelişmiş bir sistem ve insanlar için bir haberleşme vasıtasıdır.*” (Korkmaz, 2007: 67) şeklinde yapmış olduğu tanım, dili duygu ve düşünce aktarımıyla sınırlı bir tarifin içine hapsedilmekten kurtarıp dilin fonetik, morfolojik ve semantik açıdan bir takım ulusal niteliklere sahip olduğunu, sadece seslerden

örülü bir yapı değil aynı zamanda birtakım beden hareketlerinin de kapsayıcısı konumunda bulunduğunu ve haberleşme yönünü ön plana çıkarmaktadır. Bu tanımda geçen beden hareketleri ve haberleşme ifadesinden hareketle jestler, mimikler; bayrak, flama, borazan, düdük; mors, dans, pandomim, müzik ve trafik işaretleri sosyal hayat içerisinde kullanıldıkları yere göre anlaşma ve haberleşme aracı olarak kullanılabilirler. İlkel kavimlerde ateş, duman, davul ve tamtam seslerinin bir iletişim aracı olarak kullanıldığı tarihî vesikalarda mevcuttur. O vakit nesnelere anlamlar yüklemek suretiyle bu nesnelere iletişimin bir parçası konumuna getirebilir ve haberleşme aracı haline dönüştürebiliriz (Göker, 2001: 20). Bu durum bize göstermektedir ki dil tamamıyla ses topluluklarına ve nesnelere yüklenen anlamlar hususunda karşılıklı mutabakata erme sürecidir.

Fiziksel, ruh bilimsel, fizyolojik, zihinsel, toplumsal vb. pek çok durumla ortak yanları bulunan işaretler dizgesi (Eker, 2009: 3) aracılığıyla insanlar kendi düşüncelerini bir başkasına ulaştırmayı amaçlamaktadırlar. Bu noktada dil ve düşünce bütünlüğüne dikkat etmek gerekir. Düşünceler dil ile ifade edilir, dil düşüncenin dışı vurum kalıbıdır. Düşünce, iç âlemden dış âleme dil aracılığıyla taşınırken dilin varlığı da düşüncenin var oluşu ile mümkün hale gelmektedir.

İnsan düşünen bir varlıktır. İnsanda var olan bu düşünce gücü akıl temelli olup dil ile ifade edilebilme özelliğine sahiptir. Oluşum evresini akıl aracılığıyla tamamlayan düşüncenin ifade noktasında bütünlüğü dil ile arasında sıkı bir ilişki vardır. İnsanoğlu; öznesi olduğu hayatı, çevresini sarıp kuşatan uçsuz bucaksız çevreyi, hayat algısını ve birtakım kavramları kendine göre kodlamalar yaparak anlamaya ve anlamlandırmaya çalışır. Bu kodlama işi varlık ve nesnelere dilsel bir karşılık vermekle gerçekleşir. Girişilen bu çaba aslında düşünceyi somut hale getirebilmek için yapılan isimlendirmelerden başka bir şey değildir. Zihnimizde dil sayesinde gerçekleşen adlandırmalar aracılığıyla düşünceler ve nesnelere netlik kazanır. Düşünce dünyamızda netlik kazananlar da yine dil aracılığıyla ifade edilir (Kayacan, 2009: 20-21). Görüldüğü üzere hayal etmeyi, düşünmeyi, hissetmeyi ve duymayı başarabilen insanoğlu bunların sonuçlarını davranış veya söz olarak dış dünyaya aktarmaya gayret eder. Bu aktarım işini gerçekleştirirken onun en büyük yardımcısı hiç kuşkusuz dildir (Gülensoy, 1995: 3).

Düşünmek eylemini gerçekleştirebilmek için kâinatta somut ya da soyut olarak varlık bulan nesne ve olguların dildeki karşılıkları olan göstergelere ve bunların kendi içinde düzenlenmiş bir şekilde kullanılmasına ihtiyaç vardır. İnsan ana dilinde var olan kavramlar aracılığıyla düşünür. Kavramları zihin sözlüğümüzde bulunan sözcüklerle adlandırma yoluna gideriz. Böylelikle insanlar kaynağını zihin sözlüklerinden alan kavramlar aracılığıyla düşünür ve düşündüklerimizi sahip olduğumuz dilin imkânlarıyla dışı yansıtmış oluruz. İnsanların düşünce dünyası onların görüşlerinden anlaşılabilir sadece tahmin edilebilir. İnsan düşüncesi, ancak dilsel bir faaliyetin hayata geçmesi ile mümkün hale gelir.

Düşüncenin gelişmiş olması dili; dilin gelişmiş olması düşünceyi tetiklemektedir. Dili gelişmemiş olan toplumların düşünce dünyalarının kısır olduğu kanaati bizlerde hasıl olur. Zira düşüncenin dışı vurumu dil ile mümkün olduğu için kısır kalmış, gelişme gösterememiş bir dil düşünce zenginliği ile beslenememiş değerlendirmesini ortaya koyar. İnsanoğlu elbette ki farkına varamadığı, bilmediği ya da öğrenemediği hiçbir nesne ya da olgunun dilsel karşılığını üretme yoluna gidemez. Sözcüklere yüklenen anlamlar kadar düşünür, düşünebildikleri kadar hayatı algılayabilirler.

Dil, bir milletin düşünce sistemi hakkında çağrışımsal bilgiler içerir. İnsan düşüncesinin dile yansıma durumu dikkate alındığında bir dil, onu kullanan milletlerin nasıl düşündüğünü, ilgi ve merakının ne yönde olduğunu, zihninin nasıl çalıştığını, milli düşünce biçimini ortaya koymaktadır. Ulusların gelişmişliği, hayat görüşleri, düşünce tarzları, zekâ keskinliği, ruh derinliği ve duygu inceliği o ulusların dillerinde saklıdır (Oğuzkan, 2001: 12). Tüm ulusların dillerine bakıldığında başlangıcından günümüze kadar sahip oldukları söz varlığı, ulusların düşüncesinin gelişmesine bağlı olmak suretiyle bir artış

göstermiştir. Bir ulusun söz varlığı incelenerek sosyal, siyasal, ekonomik, kültürel, sanatsal ve edebî açıdan birçok bilgiye ulaşılabilir.. Bu noktada Doğan Aksan'ın *“bir ulusun yaşayış biçimi, inançları, gelenekleri, dünya görüşü, çeşitli nitelikleri ve hatta tarih boyunca bu toplumda meydana gelen çeşitli olaylar hakkında hiçbir bilgimiz olmasa, yalnızca dilbilim incelemeleriyle bu dilin söz varlığının, söz hazinesinin derinliğine inerek bütün bu konularda çok değerli bilgiler ve güvenilir ipuçları edinebiliriz.”* (Aksan, 2009: 65) ifadesi bir ulus için dildeki söz varlığının ne derece önemli olduğunu ortaya koymaktadır.

Dil, her ne kadar tek bir insana aitmiş gibi görünse de toplumun ortak malı olması sebebiyle sosyal bir varlık konumundadır. Genel çerçeveden bakıldığında sosyolojik bir bütünlük arz eder. Bu nedenle bir toplumu oluşturan fertlerin ortak kanaatleri çerçevesinde belli bir gelişim ve değişim içerisine girer. Her toplumun yaradılışı, düşünce yapısı, hayatı algılama ve çevresinde olup bitenleri anlamlandırması farklılık gösterdiği için diller toplumdaki topluma değişebilmektedir. Bu değişim dilin gelişmişliğini işaret eden kelimelere de yansımaktadır. Bir milletin tarihi, coğrafyası, dinî değer ölçüleri, halk kültürü, müziği, sanatı, edebiyatı, ilmi, dünya görüşü ve millet olmasını sağlayan her türlü ortak değerleri yüzyıllar boyunca varlığını sürdürüp o milletin sözlerinde, sözcüklerinde ve deyimlerinde sembolleşerek dil hazinesine aktarılmıştır (Korkmaz, 2005: 740-741). Bir milletin dil hazinesini oluşturan sözcükler, sadece o milletin ses özelliklerini bünyesinde barındırmaz aynı zamanda bir milletin kültürünün, dünya görüşünün, hayat ve hayatı algılama biçiminin hamisi ve taşıyıcısı konumundadırlar. Bir milletin düşünce ve bilgi dünyasının kodlarını bünyesinde taşıyan ve yüzyılların birikimi olan kelimelerin bütünü tarih boyunca söz dağarcığı, söz hazinesi, kelime hazinesi gibi ifadelerle karşılanmıştır. Aynı kavram için Doğan Aksan söz varlığı şeklinde bir karşılık kullanmıştır (Ünal, 2010: 105) ki bu kullanım dil literatüründe araştırmacılar tarafından kabul ve karşılık görmüştür.

Söz varlığı, Türkçe sözlükte *“Bir dildeki sözlerin bütünü, söz hazinesi, söz dağarcığı, sözcük hazinesi, kelime hazinesi, kelime kadrosu, vokabüler”* (TDK, 2010: 2158); gramer terimleri sözlüğünde *“bir dilin bütün kelimeleri, bir kişinin veya bir topluluğun söz dağarcığında yer alan kelimeler toplumu”* (Korkmaz, 2007: 144) şeklinde tanımlanmaktadır. Bu tanımlamalar referansında genel çerçeveden bakılırsa söz varlığı bir dilde bulunan kelimelerin oluşturduğu bütün olarak değerlendirilebilir. Bu yaklaşımdan da öte bir dilin söz varlığı denildiğinde sadece o dilin kelimelerini değil; aynı zamanda deyimlerini, kalıplaşmış ifadelerini, atasözlerini, terimlerini ve çeşitli anlam olaylarından teşekkül etmiş söz ve ifade kalıplarının bütününe anlamamız gerekir (Ünal, 2010: 103).

Söz varlığı, bir millet için sadece kelime ve kelime gruplarının istatistiği anlamına gelmemelidir. Söz varlığını salt olarak sayısal çokluk ve sayısal üstünlük ya da yetersizlik olarak da değerlendirmemek gerekir. Bir milletin sahip olduğu söz varlığı incelendiğinde o milletin hayat tarzı, temayülleri, uğraş alanları, ilgi ve merakı hakkında çok değerli ipuçları elde edebiliriz. İlimde, sanatta, kültürel alanda ve edebiyattaki gelişmişlik düzeyini söz varlığını oluşturan kelimelerin referansında keşfetmek mümkündür. Yine bir milletin dinî inanış sistemi, dinî terminolojisine yansiyacak ve oradan da söz varlığına aktarılacaktır. Böylece söz varlığı incelemeleri yine belli bir millet ya da toplumun dinî inanışları hakkında önemli bilgilere ulaşmamızı sağlayacaktır. Milletler arası ilişkiler çerçevesinde bir ulusun diğer uluslarla ne derece bağlantı kurduğu hangi konular üzerinde belli ortaklıklara sahip olduğu söz varlığı incelemeleriyle ortaya konabilir.

Kendilerine özgü dilleriyle konuşan toplumlar, çevrelerinde cereyan eden olayları kendilerince algılamakta ve bu cereyan eden hadiseleri kendi dillerince sözcüklere yansıtıp anlatmaktadırlar. Bunu yaparken de her ulusun dünyayı kendi dilinin penceresinden gördüğünü (Ünal, 2010: 103) ve kendi dilinin söz varlığını bu gayretler sonucunda oluşturduğunu söyleyebiliriz. Farklı dillere dahi gitmeden Türkçenin kendi içinde söz varlığı açısından yaşanan gelişmeyi örneklendirmemiz mümkündür: Köktürkçeden sonra Türk dili Uygur döneminde bozkırdan kentlere inmiş kitabe dili olmaktan çıkıp

yerleşik kültür dilleriyle yarışacak düzeye gelmiştir. Uygurlar döneminde girişilen yoğun tercüme faaliyetleri ile Hintçe, Çince, Soğdca ve Tibetçeden bazı eserler Türkçeye çevirilmiştir. Bu çeviri faaliyetleri neticesinde Türkçede mevcut kök ve eklerle yeni kelime ve terim türetme yoluna gidilmiş, Türk dilinin morfolojik yapısı işlerlik kazanmıştır. Bu çalışmalar esnasında Türk dili yerleşik dillerin anlam dünyasını karşılama çabasına girmiş ve böylece bozkırda durgun olan Köktürkçe yerini canlı, hareketli, üretken, büyüyen ve gelişen yapıdaki Eski Uygurcaya bırakmıştır (Akar, 2005: 102). Uygurlar döneminde yapılan dini metin tercümelemleri, tıp ve hukuk alanında ortaya konan metinler dönemin söz varlığının gelişimine katkı sağlamıştır. Aynı dilin farklı dönemlerinde bile olsa yapılan bu kıyaslama Uygur Türkçesinin söz varlığı niteliği ve niceliğinin Köktürkçeden gelişmiş olduğunu ortaya koymaktadır. Bu durum bize gösteriyor ki ulusların dillerine ait söz varlığının toplumun hayat tarzıyla, dini inanışıyla, komşu ya da uzak milletlerle ne derece ilişki içinde olduğuyla, maddi ve manevi kültür öğelerinin nelerden ibaret olduğuyla doğrudan ilişkisi vardır.

Söz varlığı üzerine yapılan araştırma ve incelemeler bir dilin sahip olduğu zenginlik ya da yetersizliği ortaya koymak açısından önemlidir. Sözlük ve sözlüçülük çalışmaları bu konuda referans alınabilir. Zira bir dilin söz varlığı o dilin sözlükleri tarafından ihtiva edilir. Bu anlayışın bir yansıması olmalı ki 11. yüzyılda Türk dilinin sahip olduğu nitelik ve niceliği ortaya koymak için Kâşgarlı Mahmud Dîvânü Lügâti't-Türk'ün teşekkülüne azmetmiştir. Sözlüklerden hareketle söz varlığı hakkında hükme gitme açısından Türkiye Türkçesine bakacak olursak Türk Dil Kurumu, Türkçe Sözlük'ün 11. baskısında söz, terim, deyim, ek ve anlamdan oluşan 122.423 söz varlığı, madde başı ve madde içi toplam 92.292 söz bulunmaktadır (TDK, 2022). Bu sayı, Türkçenin tarihî geçmişi, yayıldığı ve yaşadığı coğrafya dikkate alındığında Türk dilinin söz varlığını ifade etmekten oldukça uzaktır. Çünkü bu istatistikî veriler Türkiye Türkçesi ağızlarında kullanılan veya Türk dilinin tarihî dönemlerinde kullanılmış ve dönemlerindeki eserlere yansımış, günümüzde artık kullanımdan düşmüş (Yaman, 2016: 87) ya da kök biçimbirimleri unutulmuş kelimeleri kapsamamaktadır.

Bu noktada “bir dilde kök biçimbirim unutulabilir mi?” sorusuna yanıt aramamız gerekmektedir. Kimi araştırmacılar, sözcüklerdeki kısalmanın onların kaybedilmesine neden olan etkenlerden birisi olduğunu ifade ederler. Örneğin Brunot ve Bruneau bu görüşü dile getirdikten sonra tek bir ünlüye incek kadar küçülen bir sözcüğün kaybedilmeye aday olduğunu ileri sürmüşlerdir. Bu durum Türk dilinde de aynıdır. Eski Türkçede kullanılan ‘yapabilmek’ anlamına gelen “u-” eylemi; ayrıca ‘uyku’ anlamına gelen “u” sözcüğü buna örnek gösterilebilir. Yine ‘akıl’ anlamına gelen “us”, ‘zekâ, akıl’ anlamına gelen “ög” sözcüklerinin, birleştirmek anlamına gelen “ba-” ve ‘işemek’ anlamına gelen “sid-/siy-” fiillerinin unutulmasında da aynı etkinin payı vardır (Aksan, 2009: 24). Kök biçimbirimi unutilan bu sözcüklerin fiil ise isimleştirilmesi; isim ise fiilleştirilmesi yine Türk dilinin morfolojik esasları çerçevesinde gerçekleştirilmiştir.

Biz bu çalışmamızda Türkiye Türkçesi ağızlarında, tarihî ve çağdaş Türk yazı dillerinde mevcut olup Türkiye Türkçesinde kök biçimbirimi unutilan ya da kullanılmayan bazı sözcüklerin durumlarını tanımları eşliğinde incelemeye çalışacağız.

2. BAĞ (< BA-Ğ)

“Bağ” sözcüğü Türkçe sözlüklerde şu cümlelerle izah edilmiştir: “*bir şeyi başka bir şeye veya birçok şeyi topluca birbirine tutturmak için kullanılan ip, sicim, şerit, tel, vb. düğümlenebilir nesne*” (TDK, 2010: 224), “*bir şeyi, bir başka şeye veya birçok şeyleri topluca birbirine tutturmak için kullanılan (ip, sicim, tel gibi) düğümlenebilir şey, bend*” (MEB, 1995: 219), “*bir şeyi başka bir şeye veya birçok şeyi birbirine bağlamaya yarayan ip, sicim, tel gibi şeyler, bent*” (Ayverdi, 2016: 102), “*bağlayacak şey, bend, kayd, rabt, râbita: diz bağı, ekin bağı, saç bağı*” (Şemseddin Sâmî, 2009: 268), “*Arabîsi kafın fethi yâ-i tahtâniyenin sükûnu ahirde dâl-ı mühmele ile kayddır. Farîsîsi bâ-i muvahhidenin fethi nunun sükûnu ahirde dâl-ı mühmele ile benddir.*” (Şeyhülislâm Mehmed Esad Efendi, 1999: 85), “*bağ, düğüm,*

bağlanacak ip ve benzeri; odun ve benzeri bağlamları” (Kâşgarlı Mahmud, 2013d: 59), “*bağ, bent, köstek*” (Caferoğlu, 1993: 20).

“Bağ” sözcüğü Türkiye Türkçesinde anlamlı en küçük birim olarak kabul edilmektedir. Bu durumu, güncel Türkçe sözlükte kendisinden daha küçük bir kök biçimbirimini tespit edememiş olmakla izah edebiliriz. Oysaki Türk dilinin tarihî lehçeleri, bu lehçelerle oluşturulmuş metinler ve bu lehçelerin söz varlığını içeren sözlükler incelendiğinde “bağ” kelimesinin anlamlı en küçük birim olmadığı ve kelimeyi “ba-” fiil köküne dayandırmak gerektiği (Gülensoy, 2011: 100) açıkça görülecektir.

“Ba-” fiili Eski Türkçe sözlüklerde “*bağlamak*” (Caferoğlu, 1993: 22); “*bağlamak, raptetmek*” (Bayat ve Aliyeva Çınar, 2020: 39); “*bağlamak, birleştirmek*” (Eraslan, 2012: 555) ifadeleriyle izah edilmektedir.

“Ba-” fiili, Talas Yazıtı III. taş 5. satırda “*t(a)şın [a] uşın [a] olıtı [a] b(a)d(ı)m.*”, “*taşını, atının kuyruğunu oturup bağladım.*” (Orkun, 1987: 327); Uybat Yazıtı III. taş c’de “*ot(u)z (e)r(i)g b(a)şl(a)yu tut(u)ğka b(a)dı (e)r(i)ñç.*”, “*Otuz adamın riyasetinde olarak rehine bağladı.*” (Orkun, 1987: 555); Köktürk harfleri ile yazılmış Uygur dönemi eserlerinden İrk Bitig’de “*kuzgunuğ ığaça bāmiş. ‘Katıgtı bā, edgüti bā!’ tir.*”, “*(Bir kuzgunu ağaca bağlamışlar. Sıkı bağla, iyi bağla, der.*” (Tekin, 2013: 20-28); Edgü Öglü Tigin Ayıg Öglü Tigin’de “*bir söğüt üze birär çıratıyu asañ ışıy bañ qamay ışıy başın birgärü bañ meniñ eligdä uruñ.*”, “*her birinin (her bir ağacın) üstüne birer ip bağlayın bütün iplerin ucunu bir noktada birleştirerek onu benim elime verin.*” (Hamilton, 1998: 50), Uigurica II ve Sitaatāp’ta “*adınlarınñ alku arvışların bayurⁱ men.*”, “*Başkalarının bütün büyülerine engel olurum*” (Şen, 2017: 73); Uigurica III’te “*bayuk sän*”, “*bağladın*” (Gabain, 2007: 81); “*sol kolınıñ üstintä bazun.*”, “*sol kolunun üstünden bağlasın.*” (Gabain, 2007: 98); Altun Yaruk’taⁱⁱ “*birisi uruk üze boyunımın badı.*” (Kaya, 1994: 63), “*birisi boynuma ip bağladı*”, “*yélviçi ernalıng yélvi küçi üze yalanguklar közin bamakdınⁱⁱⁱ ötgürü*” (Kaya, 1994: 226), “*Büyücünün büyü gücü ile insanların gözünü bağlamasından dolayı*” şeklinde geçmektedir.

Dîvânü Lügâti’t-Türk’te “*bağlamak; örgü yapmak*” (Kâşgarlı Mahmud, 2013d: 58) anlamında kullanılmakta ve “*ol atıg badı*”, “*o atı bağladı*”; *her hangi bir şey ipe bağlanırsa yine böyle denir, (bar-, bamak)*” (Kâşgarlı Mahmud, 2013c: 247); “*kası badım*” “*ağıl yaptım*” (Kâşgarlı Mahmud, 2013c: 224) örnek ve açıklamalarıyla geçmektedir.

Kutadgu Bilig’de “bağlamak” anlamında kök olarak 964. beyitte; çekimli fiil ya da zarf-fiil olarak 32 (otuz iki) yerde geçmektedir. Bunlardan bazıları şu şekildedir:

“*kızıl til kıılır kısga yaşlıg sini / esenlik tilese katıg ba anı*”

“*Kızıl senin ömrünü kısaltır; esenlik dilersen onu sıkı tut*” (Y. H. Hacib, 2008: 246-247)

“*ajunğa badı kör tükel kut kırı / çozi birle katlıp yorıdı böri*”

“*Bak, dünyaya tam bir mutluluk kuşağı bağladı; kurt ile kuzu bir arada yaşadı*” (Y. H. Hacib, 2008: 160-161)

“*kümüş kır bağuçı munu men tiyü / ölüm tuttı erse üzöldi kırı*”

“*Gümüş kuşak bağlayarak ‘işte ben!’ diyenin kuşağı ölüm tutunca kopar*” (Y. H. Hacib, 2008: 324-325)

“*kalık tügdı kaşın tünertti yüzün / tutup badı barça kişiler közin*”

“*Gök kaşlarını çattı, yüzünü kararttı; bütün insanların gözünü tutup bağladı*” (Y. H. Hacib, 2008: 944-945)

Atabetü’l-Hakayık’ta yine “bağlamak” anlamında şu 2 (iki) yerde geçmektedir:

“*nelük malğa munça köngül bamakıng*”, “*Mala bu kadar gönül bağlamak neden*” (Yükneki, 2006: 55-89)

“*köngül bamakıng bil haça'lar başı*”, “*gönül bağlaman, bil ki, hataların başıdır*” (Yükneki, 2006: 57-90)

Görüldüğü üzere Eski Türkçe döneminde varlığına şahit olduğumuz “ba-” fiili, Türk dilinin farklı yazı dillerine ayrıldığı dönemi müteakiben Eski Türkçenin en yaygın yapım eklerinden olan (Şirin, 2019: 93) /-(I)g/ fiilden isim yapım ekini almak suretiyle *bağ* şeklinde türemiş bir isim haline gelmiştir. Bu kelime gerek Eski Türkçe döneminde gerekse bu dönemden sonraki Türk yazı dillerinde *bağ* şekliyle Türk dili söz varlığında yerini almıştır. *Bağ* kelimesinin kökü olan “ba-” fiilinin zaman içerisinde kullanım sıklığının düşmüş olması sebebiyle kelimenin bu şekli unutulmuş olmalı ki *bağ* kelimesinin /+la/ isimden fiil yapım ekiyle “bağla-” biçimiyle tekrar türemiş fiil haline getirilmesine ihtiyaç duyulmuştur. Bununla birlikte Dîvânü Lügâti't-Türk'te “ba-” fiili ile “bağla-” fiilinin anlamları aynı olmakla birlikte ayrı madde başları olarak ele alındığı da tespit edilmiştir (Kâşgarlı Mahmud, 2013d: 58-60). Birlikte kullanımlar ve sözlüklerdeki izahatlara bakıldığında “ba-” fiili ile “bağla-” fiili aslında aynı anlamı içermektedir.

Türk Dil Kurumu Güncel Türkçe Sözlük'te *bağ* kelimesinin anlamlı en küçük birim olarak yer aldığı ve *bağcık, bağıl, bağım, bağımlı, bağımsız, bağın, bağıntı, bağla-, bağlaç, bağlam, bağlama, bağlanak, bağlanış, bağlanma/mak, bağlantı, bağlaşık, bağı, bağlaşıma/mak, bağlilik, bağısız, bağısızlık vb.* kelimelerin “bağ” sözcüğü kök kabul edilerek türetildiği tespit edilmiştir.

3. KUCAK (< KUÇ-AK ~ KOÇ-AK)

“Kucak” sözcüğü Türkçe sözlüklerde “*açık kollarla göğüs arasındaki bölüm, ağız*” (TDK, 2010: 1515), “*açık kollarla göğüs arası, ağız*” (MEB, 1995: 1770), “*vücudun açılmış durumdaki kollarla göğüs arasında kalan kısmı*” (Ayverdi, 2016: 707), “*açık kollarla göğüs arası, hadan, ağız*” (Şemseddin Sâmî, 2009: 1090), “*Arabîsi hâ-i mühmelenin kesri cimin sükûnu ahirde râ-i mühmele ile hırcdır; Farîsîsi bâ-i muvahhidenin fethi ahirde râ-i mühmele ile berdir.*” (Şeyhülislâm Mehmed Esad Efendi, 1999: 451), “*kucak, kuçam*” (Kâşgarlı Mahmud, 2013d: 372-373) şeklinde izah edilmiştir.

“Kucak” sözcüğü Türkiye Türkçesinde anlamlı en küçük birim yani kök biçim birim olarak kabul edilmektedir. Güncel Türkçe sözlükte kendisinden daha küçük bir kök biçim birimini tespit edememiş olmamız bu durumu daha net bir biçimde ortaya koymaktadır. Oysaki Türk dilinin yazı tarihi ve yazılı eserleri incelendiğinde “kucak” kelimesinin anlamlı en küçük birim olmadığı ve kelimeyi “kuç-” fiil köküne dayandırmak gerektiği (Gülensoy, 2011: 562) açıkça görülecektir.

“Kuç-” fiili eski Türkçe sözlüklerde “*kucaklamak*” (Caferoğlu, 1993: 122); “*kucaklamak, kavuşturmak, bağdaş kurmak*” (Bayat ve Aliyeva Çınar, 2020: 147); “*kucaklamak, çökmek*” (Eraslan, 2012: 585) ifadeleriyle izah edilmektedir. Yine bu sözlüklerde “kuç-” fiil kökünden “*kucanmak, kucaklanmak, koculmak*” anlamlarını içeren “*kuçul-*” (Caferoğlu, 1993: 122) dönüşlü ya da edilgen fiillerin oluşturulduğu tespit edilmiştir.

“Kuç-” fiili Uygur dönemi eserlerinden Edgü Öglü Tigin Ayıg Öglü Tigin'de *kuç-* fiilinin /-°ş-/ ile yapılmış işteş şekli olan ve *kucaklaşmak* anlamını içeren ‘kuçuş-’ (Hamilton, 1998: 188) şekliyle tespiti mümkündür: “*inisi birlä qaşıştı ekki qadaş esän tükäl qaşışıp öpişti quçuştı*”, “*iki kardeş sağ salim birbirlerine kavuşup öpüştiler, kucaklaştılar.*” (Hamilton, 1998: 36). Yine “kuç-” fiili Berlin Turfantext XIII'te “*adakin kuçup yalvarıp*”, “*ayağını kucaklayıp, ayağına kapanıp, yalvarıp*” (Şen, 2017: 64) şeklinde geçmektedir.

Dîvânü Lügâti't-Türk'te "kuç-" fiili madde başı olarak 'kucaklamak' anlamında "koç-" (Kâşgarlı Mahmud, 2013d: 337) şeklinde ve "ol meni koçdı", 'o beni kucakladı' (Kâşgarlı Mahmud, 2013b: 5) örneğine dayalı bir biçimde geçmektedir.

Kutadgu Bilig'de "kucaklamak" anlamında kök olarak 1451. beyitte; çekimli fiil ya da zarf-fiil olarak 9 (dokuz) yerde geçmektedir. Ayrıca yine Kutadgu Bilig'de "kuç-" fiilinin işteş yapısı olan "kuçuş-" şekli de 3292. beyitte geçmektedir. Bunlardan bazıları şu şekildedir:

"oğadı bu oğlın özinge yakın / tutup kuçtı közde ağıttı akın"

"Oğlunu yanına çağırdı; tutup kucakladı ve gözünden sel gibi yaş akıttı." (Y. H. Hacib, 2008: 276-277)

"sözün kesdi oğlın kuçup yığladı / ulındı yana ol ökünçler yidi"

"Sustu, oğlunu kucaklayıp ağladı; tekrar ah vah etti ve pişmanlıklar getirdi." (Y. H. Hacib, 2008: 330-331)

"kapuğ açtı çıktı kadaşın körüp / kuçuştı esenleşti yüz köz öpüp"

"Kapıyı açıp çıktı, hısmını gördü; öpüşerek kucaklaştı, selamlaştı." (Y. H. Hacib, 2008: 590-591)

"Kuç-" fiili Atabetü'l-Hakayık'ta "kucaklamak" anlamında ve tek yerde geçmektedir:

"yazar kol kuçar teg yana terk kaçar", "Kucaklayacak gibi kollarını açar, fakat hemen kaçar." (Yüknekî, 2006: 57-90)

"Kuç-" fiili Kıyasü'l-Enbiyâ'da "kucaklamak, sarılmak" anlamında çekimli fiil, isim-fiil ve zarf-fiil olarak 18 (on sekiz) yerde geçmektedir. Ayrıca Kıyasü'l-Enbiyâ'da "kuç-" fiilinden /-ak/ ekiyle isimleşen "kucak" kelimesinin /+la/ ekiyle tekrar fiil haline dönüştürüldüğü "kucakla-" fiilini 2 (iki) yerde tespit etmek de mümkündür. Bu durum bize Kıyasü'l-Enbiyâ'da "kuç-" ve "kucakla-" fiillerinin nöbetleşe kullanıldığını göstermektedir. Örnekleri şu şekildedir:

"Yüsuf ol 'alemini alıp atlandı Mısır halkı nezzâreğa bir yıgaç yêr utru çıktılar, Yüsuf atasını at üstündin kuçdı." (Ata, 1997: 149), "Yusuf o sancağı alıp ata bindi Mısır halkı izlemek için bir ağaç üstüne çıktılar, Yusuf babasını at üstündeyken kucakladı."; "Resül 'Ömerni kuçakladı ve elgin tutup bir ırğadı 'Ömer kuruğ yıgaç teg [er]di." (Ata, 1997: 280), "Peygamber, Ömer'i kucakladı ve elini tutup salladı, Ömer kuru ağaç gibiydi."

"Kuç-" fiili Nehcü'l-Ferâdis'te "kucaklamak" anlamında çekimli fiil ve zarf-fiil olarak 6 (altı) yerde geçmektedir. Ayrıca Nehcü'l-Ferâdis'te "kuç-" fiilinin işteş yapısı olan "kuçuş-" şekli de 2 (iki) yerde geçmektedir. Bunlardan bazıları şu şekildedir:

"ol mu 'minke ziyârat qılurlar taqı ol mu 'minni quçarlar." (Mahmud b. Ali, 2014: 185), "O iman sahibi kimseyi ziyaret ederler ve o iman sahibi kimseyi kucaklarlar."

"özini téwedın bıraqtı taqı anası ziyârâtını quçup yığlayı başladı taqı aydı." (Mahmud b. Ali, 2014: 249), "Kendisini deveden aşağı bıraktı ve annesinin mezarını kucaklayıp ağlamaya başladı ve şöyle dedi"

"ékki qarındaşı biri birini quçuşup yığlaştılar." (Mahmud b. Ali, 2014: 116), "İki kardeş birbirleriyle kucaklaşıp ağlaştılar."

"Kuç-" fiili Mu'inü'l-Mürîd'de "kucaklamak" anlamını ihtiva edecek şekilde 2 (iki) yerde geçmektedir:

"eger öpse kuçsa yigit rûze-dâr / ata çıksa şehvet oruçnu buzar / qarı öpse kuçsa ziyân kılmağay / şerî'at imin bolsa ma'zûr tutar", "Eğer oruçlu olan genç birisi karşı cinsi öpse, sevse meni (zevk suyu) gelse orucu bozulur. İhtiyar birisi öpse, sevse oruca bir zararı olmaz. Kendisi emin olursa din onu mazur tutar (kusurlu kabul etmez)." (İslam, 2014: 116-170).

“Kuç-” fiili Mukaddimetü'l-Edeb'de “kucaklamak” anlamında tek yerde geçmektedir:

“*kucdı anı kece içküsini içdi, ahşam şarābın içti adrıldılar*” (Yüce, 1993: 59), “Onu kucakladı; gece içkisini içti, akşam şarabını içti [ve] ayrıldılar.”

“Kuç-” fiili Codex Comaicus'ta “kucaklamak” anlamında çekimli fiil olarak 3 (üç) yerde geçmektedir. Bunlar şu şekildedir:

“*kuçar-mén*”, “*kucaklarım*”; “*kuçtum*”, “*kucaklarım*”; “*kuçkıl*”, “*kucakla*” (Argunşah ve Güner, 2015: 138).

“Kuç-” fiili İrşâdü'l-Mülûk ve's-Selâtin'de “kucaklamak” anlamında ve “koç-” şekliyle tek yerde geçmektedir:

“*Oş anıḡ kibi eger bir kişi hatunun tutsa şehvet birle yā hatunnu öpse yā koçsa anı ni erse çıkmasa andan āb-dast bozulmas.*” (Toparlı, 1992: 202), “Tam da buna benzer bir şekilde eğer bir kişi hatununa dokunsa şehvet ile ya öpse ya da kucaklasa [kendisinden] herhangi bir şey (zevk suyu vs.) çıkmasa abdesti bozulmaz.”

“Koç-” fiilinin işteş yapısı olan “kuçuş-” fiili İrşâdü'l-Mülûk ve's-Selâtin adlı eserde “kuçaklaş-” şeklinde tespit edilmiştir.

“*Taķı kerāhiyyet bolur kim ir kişi öpkey ir kişi ağzın yā andan bir nersesin, yā kuçaklaşḡay anıḡ birle.*” (Toparlı, 1992: 437), “Bir erkek başka bir erkeğin ağzını ya da herhangi bir yerini öpecek olsa ya da onunla kucaklaşacak olsa bu şeriatın kesin olarak yasaklamadığı ama harama yakın bir çekinme halini ortaya çıkarır.”

Bu durum bize “kuç-” fiilinin /-ak/ ekiyle isimleştirildiğini, isimleşen yapının /+la/ ekiyle tekrar fiil haline dönüştürüldüğünü ve “kucakla-” fiilinin /-°ş/ ekiyle işteş hale getirildiğini göstermektedir. Burada üzerinde durulması gereken şudur ki, “koç-/kuç-” fiili direk olarak “kuçuş-” şeklinde işteş fiile dönüştürülmek yerine “kuçaklaş-” şeklinde işteş yapıya kavuşturulmuştur. Bu veriden hareketle o dönemde “kuç-” fiili ile “kuçakla-” fiilinin nöbetleşe bir kullanım sergilediğini söylemek mümkündür.

15. yüzyılın ilk yarısında Çağatay edebî dilinin teşekkül etmesinde önemli isimlerden biri olan, “Heratlı Lutfî” olarak da bilinen ve Nevâî'nin “bu kavmin üstadı ve söz melikidir” sözüyle övgüsüne mazhar olan Mevlânâ Lutfî'nin (Akar, 2005: 190) Gül ü Nevruz adlı mesnevisinde “kuç-” fiili “kucaklamak, sarılmak, bağrına basmak” anlamında 9 (dokuz) yerde; ç > ş değişimine uğramak suretiyle “kuş-” şeklinde “kucaklamak, kollarıyla sarılmak, bağrına basmak” anlamında da 2 (iki) yerde geçmektedir. Örnekleri şu şekildedir:

“*elin öpti ayaḡın kuçtı der-hāl / du 'ādın soñra sordı şerh ü ahvāl*”, “*Derhal, elini öpüp ayaḡına sarıldı, dua ettikten sonra durumunu sordu.*” (Efendioğlu, 2021: 258); “*öpüp bülbül yüzün boyını kuçtı / anıñ tek boldı kim gülge kavuştı*”, “*Bülbül'ün yüzünü öpüp boynuna sarıldı, sanki Gül'e kavuşmuş oldu.*” (Efendioğlu, 2021 : 260).

“Kuç-” fiili Mevlânâ Lutfî Divanı'nda “kucaklamak” anlamında ve çekimli fiil olarak 9 (dokuz) yerde geçmektedir. Bunlardan bazıları şu şekildedir:

“*gülḡün kabā ni teg kuçar ol inçke bilini / efsün okur mu yāhūd anıḡ özge ālı bar*” (Karaağaç, 1997: 51), “Gül renkli kaftan onun o ince belini nasıl kucaklar (sarar), sihir mi yapar ya da onun başka bir hilesi mi var”; “*lutfi yüz altını bile vaşl isteme fakır / kim akça yüzni ir kişi kuçmas ki zer kuçar.*” (Karaağaç, 1997: 86), “Lutfi yüz altın ile kavuşmayı isteme ey fakir; ki kişi paranın yüzünü kucaklamaz, altın kucaklar.”

Zebân-ı Türkî'de “kuç-” fiilinin “kucaklamak, kenar itmek (kucaklamak), ihata ve iştilal (sarılma ve içine alma)” anlamlarında (Kara, 2011: 362) 16 (on altı) yerde geçtiği tespit edilmiştir.

Çağatay Türkçesi Sözlüğü “kuç-” fiilini “kucaklamak sarılmak” anlamında vermekte ve karşılığının “koç-” biçiminde olduğunu beyan ederek bu fiilin *Şeyh Süleyman Lugatı, Bedâyi’u'l-Vasat, Gülistan Tercümesi, Nevâdirü'n-Nihâye, Lütfi Divanı, Çağatayca Fıkıh Kitabı, Târîh-i Enbiyâ ve Hukemâ, Cemîlî Divânı, Sedd-i İskenderî, Fevâidü'l-Kiber, Leylî vü Mecnûn ve Gül ü Nevruz* (Ünlü, 2013: 663) adlı eserlerde geçtiğini işaret etmektedir.

13. yüzyılda Akşehir ve Sivrihisar'da yaşayan sufi şairlerden birisi olan Şeyyad Hamza'nın Yûsuf u Zelihâ Mesnevisinde “kuç-” fiili 9 (dokuz) yerde geçmektedir. Örnekleri şu şekildedir:

“bir zamân ağlar ol kabri kuçar / gönlündeki sırrını söyler açar.”, “Bir zaman annesinin kabrine sarılır (kucaklar) ve ağlar; gönlündeki sırrlarını annesine açar.” (Demirci ve Korkmaz, 2008: 113); “turı geldi ol dem kuçtı anı / n'eylesün 'âşık-durur göynür câni”, “Ayağı kalkarak o anda onu kucakladı; ne yapsın âşiktir, (âşık olduğu için) canı yanar” (Demirci ve Korkmaz, 2008: 153).

“Kuç-” fiili Yunus Emre Divanında 3 (üç) yerde geçmektedir. Örnekleri şu şekildedir:

“Helâl ola sana Uçmak / Uçmak'da Hûriler kuçmak / Kevser şarâbını içmek / Tanla seher vaktinde tur” (Tatcı, 2008: 78), “Cennet [girmek], Cennet'te Hûriler kucaklamak, Kevser şarabını içmek sana helal olsun tan ağardığında seher vaktinde ayağa kalk.”; “Görmez misin toprağı hâsları kuçmuş yatur / Bizi dahı anun tek ala koynuna birgün” (Tatcı, 2008: 194), “Toğrağı görmüyor musun, seçkinleri kucaklamış yatıyor; Bizi de onun gibi bir gün koynuna alır.”

Kitab-ı Gunya'da “kuç-” fiili “kucaklamak” anlamında 8 (sekiz) yerde çekimli fiil; 1 (bir) yerde de isim-fiil olarak geçmektedir:

“ve er adam 'avratın öpse ya kuçsa dahı iğrenüp suyu gelse abdesti şınur ve suyu gelmese şınmaz.” (Akkuş, 1995: 283), “ve erkek adam karısını öperse ya da kucaklarsa [bu durumda] şehvetlenip suyu gelse abdesti bozulur, suyu gelmese [abdesti] bozulmaz.”; “Eger gendiüyü yıgabilmese öpmek kuçmak mekrûh olur.” (Akkuş, 1995: 313), “Eğer kendisini alıkoyamazsa (kendine hakim olamazsa) öpmek kucaklamak şeriatça hoş karşılanmaz.”

Anadolu sahasında 14. yüzyıl divan şairlerinden olan Gülşehrî'nin Ferîdüddin Attâr'dan çevrisini yaptığı *Mantuku't-Tayr* adlı eserde “kuç-” fiilinin şu örneklerde geçtiği görülmektedir:

“İrte olsun kim göresin iy hoca / Kim karañuda kimi kuçduñ gice” (Yavuz, tarihsiz: 125), “İy Hoca, yarın olsun ki karanlıkta (o) gece kimi kucakladığını göresin.”; “Vardum anı kuçmaga nûrı benüm / Kanadımı yakdı karardı tenüm” (Yavuz, tarihsiz: 260), “Onu kucaklamak için vardım, nuru (ışığı) kanadımı yaktı, tenim karardı.”

15. yüzyıl Türk edebiyatının önemli kaynaklarından birisi olan Mecmû'atü'n-Nezâ'ir'de “kuç-” fiili, 3 (üç) yerde geçmektedir. Örnekleri şu şekildedir:

“Bélünji kuçmak kemer-veş nice ola dedüm dedü / Kimse uyanukla görülen düşü ta 'bîr eylemez”, (Canpolat, 1995: 225), “Kemer gibi belini sarmak nasıl [mümkün] olur dedim; kimse uyanık halde görülen rüyayı yorumlamaz, dedi.”

Akşemseddin-zâde Hamdullah Hamdî'nin Yûsuf u Zelihâ mesnevisinde gerek isim-fiil gerek zarf-fiil gerekse çekimli fiil olmak üzere 14 (on dört) yerde geçmektedir. Örnekleri şu şekildedir:

“gâh öper hîç-iken dehânın anuñ / geh kuçar bî-nişân miyânın anuñ” (Üstün, 2014: 409), “Bazen görünmeyecek derecede küçük olan ağzını öper, bazen de işareti izi olmayan (incecik) belini kucaklar,

sarar.”; “*ol mezârî kuçup kılup zârî / dâdi yüz derd-ile bu güftârî*” (Üstün, 2014: 365), “o mezarı kucaklayarak ağlayıp yüz dert ile bu sözleri söyledi.”

15. yüzyılın ikinci yarısında yazıya geçirildiği kabul edilen Dede Korkut Hikayelerinde “kuç-” fiili 2 (iki) yerde tespit edilmiştir. Örnekleri şu şekildedir:

“*Anasının evine geldi. Anası karşı geldi, oğlancuğunu kuçdı.*” (Kaçalın, 2017: 161), “Annesinin evine geldi. Annesi [kendisini] karşıladı ve oğlunu kucakladı.”; “*Ağ şakallu babası karşı geldi, oğlanın boynunu kuçdı.*” (Kaçalın, 2017: 176), “Ak sakallı babası [onu] karşıladı, oğlunun boynuna sarıldı.”

16. yüzyılın en önemli iki isminden birisi olan Fuzûlî’nin Türkçe Divanında “kuç-” fiilini şu örnekte tespit etmek mümkündür:

“*N’ola ger kuçsa miyânîñ kemer-i zer güstâh / Getürüp ortaya çoğları kılur zer güstâh*”, “*Altın kemer haddini aşır senin belini kucaklasa buna şaşılmaz; zira altın birçok kişiyi ortaya çıkarıp küstah yapar.*” (Üstün, 2020: 316).

Türkçe Divanında “kuç-” fiilini kullanan Fuzûlî, Leylâ vü Mecnûn Mesnevisinde aynı fiilin anlamını karşılayabilmek için “kucakla-” fiilini tercih etmiştir. Bu tercih şu örnekte tespit edilmiştir:

“*Çün gördi mezâr-ı gül-izârın / Düştü vü kucakladı mezârın*”, “*Gül yanaklı sevgilisinin mezarını görür görmez, üzerine kapanarak mezarını kucakladı.*” (Doğan, 2007: 524).

“Kuç-” fiili Kâmûs-ı Türkî’de “قوچمق” “koç-” şeklinde geçmekte ve “*sarmak, sarılmak, der-ber etmek, bağıra basmak*” (Şemseddin Sâmî, 2009: 1090) ifadeleriyle açıklanmaktadır. Tarama ve Derleme Sözlüklerinde de “kuç-” fiilini tespit etmek mümkündür. Tarama Sözlüğünde “*koçmak, [kocmak, koşmak]*” şeklinde ve “*kucaklamak, sarılmak, bağına basmak*” (TDK, 2009: 2593) anlamıyla geçmektedir. Derleme Sözlüğünde “*koçmak, [kocmak, koçuşmak, kucmak, kucuklamak]*” şeklinde ve birinci anlamıyla “*kucaklamak, kucaklaşmak, sarılmak*”, ikinci anlamıyla “*cinsel ilişkide bulunmak*” (TDK, 2009: 2896) ifadeleriyle geçmektedir.

“Kuç-” fiili Altayca-Türkçe Sözlük’te “*kucaklamak*” anlamında geçmekte ve aynı sözlükte var olan “*kucakta-*” (Gürsoy Naskali ve Duranlı, 1999: 123) fiili ile aynı anlam özelliğini taşımaktadır.

Azerbaycan Türkçesi Sözlüğünde “*qucmaq*” şeklinde ve “*kucaklamak*” anlamında geçmekte; aynı sözlükte bulunan “*qucaqlamaq*” (Altaylı, 2018: 2184) fiili ile aynı anlam niteliği göstermektedir.

Kırgız Türkçesi Sözlüğünde “*kuç-*” şeklinde ve “*kucaklamak*” anlamında geçmekte; aynı sözlükte bulunan “*kucakta-*” (Yuhadin, 1998: 515) fiili ile aynı anlamdadır.

Kazak Türkçesi Sözlüğünde “*quşuv*” şeklinde ve “*kucaklamak*” anlamında geçmekte; aynı sözlükte bulunan “*quşaqtav*” (Kenesbayoğlu vd., 1984: 183) fiili ile aynı anlamı taşımaktadır.

Özbekçe Türkçe Sözlük’te “*quchmoq // қучмоқ*” şeklinde ve “*kucaklamak, kucağına almak*” anlamında geçmekte; aynı sözlükte bulunan “*quchoqlamoq // қучоқламоқ*” (Üşenmez, Boltabayev ve Tuğlacı, 2016: 396) fiili ile aynı anlam özelliği taşımaktadır. Türkçe Özbekçe Sözlük’te güncel Türkçe sözlüklerde “*kuç-*” fiilinin yer almaması / kullanılmaması sebebiyle olsa gerek “*kucaklamak*” fiili Özbekçe karşılık olarak “*quchoqlamoq*” (Yusupova, 2018: 351) şeklinde verilmiştir. Özbek Türkçesinde şu şiirde (Öztürk, 2005: 98) geçen kullanım hem “*kuç-*” hem de “*kucakla-*” fiilinin aynı yerde (nöbetleşe) kullanıldığını açıkça göstermektedir:

Özingiz çirâqmisiz

Siz bir ışık mısınız,

Gül misiz, yâprâqmisiz?

→ Gül müsünüz yaprak mısınız?

Men axır günçâmân-kü

Nihayetinde ben bir küçük goncayım

Bitte quçâqlâb âläy

Bir kez kucaklayabileyim

Vätänimni quçgändäy

Vatanımı kucaklamış gibi

(Ġ. Ğulâm)

(Ġ. Ğulâm)

Bu tespitlerden de anlaşılacağı üzere ilk yazılı eserlerimizden bugüne kadar varlığına şahit olduğumuz “kuç-/koc-/koş-/kuş-” fiilini, Türk dilinin tarihî ve çağdaş lehçelerinde bu haliyle tespit etmek mümkündür. Türk dilinin gelişim seyri içerisinde “kuç-/koc-” fiili /-Ak/ fiilden isim yapım ekini alarak *kucak* şeklinde türemiş bir isim haline gelmiştir. *Kucak* kelimesinin kökü olan “kuç-” fiilinin zaman içerisinde kullanım sıklığının düşmüş olması sebebiyle kelimenin bu şekli pasifleşmiş olmalı ki *kucak* kelimesinin /+la/ isimden fiil yapım ekiyle “kucakla-” biçimiyle tekrar türemiş fiil haline getirilmesi gerekli görülmüştür. İnceleme kısmında da görüldüğü üzere Kuzey Grubu Lehçelerinde, Doğu Grubu Lehçelerinde ve Batı Grubu Lehçelerinde yakın yüzyıla kadar “kuç-” fiili ile “kucakla-” fiili aynı anlam özelliğini bünyesinde taşımakla birlikte bu lehçelere ait sözlüklerde ayrı madde başları olarak ele alınmıştır. Nöbetleşe kullanımlar ve sözlüklerdeki açıklamalar dikkate alındığında “kuç-” fiili ile “kucakla-” fiilinin aslında aynı anlamı içerdiği net şekilde görülecektir.

Kuzey Grubu ve Doğu Grubu Türk Lehçelerinin bugünkü modern uzantılarına bakıldığında birtakım ses değişikliklerine uğramakla birlikte ilgili lehçelerin sözlüklerinde “kuç-” fiiline rastlamak mümkündür. Batı Grubu Türk Lehçelerinin modern uzantılarından birisi olan Türkiye Türkçesinde ise “kuç-” fiili güncel sözlüklerde yer almamaktadır. “Kuç-” fiilinin Türkiye Türkçesindeki varlığı Tarama ve Derleme Sözlüklerinde; kullanımı da bazı Anadolu Ağızlarında tespit edilmektedir.

Türk Dil Kurumu Güncel Türkçe Sözlük’te *kuç-* fiilini madde başı olarak görememekle birlikte kendisinden türeyen *kucak* kelimesi anlamlı en küçük birim olarak yer almaktadır. *kucaklama*, *kucaklamak*, *kucaklanmış*, *kucaklanma*, *kucaklanmak*, *kucaklaşma*, *kucaklaşmak*, *kucaklaştırma*, *kucaklaştırmak*, *kucaklayış*, *kucakta*, *kucaktan kucağa* vb. kelimelerin *kucak* sözcüğü kök kabul edilerek türetildiği/oluşturulduğu tespit edilmiştir.

4. GENİŞ (< GED+İ-Ş)

“Geniş” sözcüğü Türkçe sözlüklerde “*eni çok olan, enli, vâsi; alanı büyük olan, dar karşıtı; kapsamı büyük, yaygın*” (TDK, 2010: 928), (MEB, 1995: 989), “*kendi ölçülerine veya alışılmış ölçülere göre enli olan, genişliği fazla olan, vüs’atli, vâsi; alanı büyük olan dar olmayan; dar sınırlar içinde kalmayan, yaygın*” (Ayverdi, 2016: 413), “*bol, vâsi’, pehen; enli, arîz*” (Şemseddin Sâmî, 2009: 1173), “*Arabîsi vavin feth ve meddi sin-i mühmelenin kesri ahirde ayn-ı mühmele ile vasideir; Farîsîsi fanın fethi râ-i mühmelenin feth ve meddi ahirde hâ-i mu’ceme ile ferâhtır.*” (Şeyhülislâm Mehmed Esad Efendi, 1999: 190-191) şeklinde izah edilmiştir.

“Geniş” sözcüğü bugün ilk ve ortaöğretim kurumlarında anlamlı en küçük birim yani kök biçimbirim olarak değerlendirilse de Güncel Türkçe sözlüklerde kendisinden daha küçük bir kök biçimbirim olan “gen/gin” şekline, “*geniş, dar olmayan, vâsi*” (TDK, 2010: 928), (MEB, 1995: 987), (Ayverdi, 2016: 412) anlamında madde başı olarak rastlamak mümkündür. Bu durum Türk dilinin yazı tarihi ve yazılı eserleri incelendiğinde “geniş” kelimesinin anlamlı en küçük birim olmadığı ve kelimeyi “gen/keñ/kêñ” isim köküne dayandırmak gerektiği (Gülensoy, 2011: 364) açıkça görülecektir.

“Gen” isim kökü eski Türkçe sözlüklerde *käng/keng/kêng* şeklinde ve *gen, geniş; uzak* (Caferoğlu, 1993: 71), (Bayat ve Aliyeva Çınar, 2020: 118), (Eraslan, 2012: 579) anlamı ile *king/kinğ* şeklinde ve *en, genişlik, geniş, mufassal* (Caferoğlu, 1993: 74), (Bayat ve Aliyeva Çınar, 2020: 121), (Eraslan, 2012: 581) anlamıyla yer almaktadır. Yine bu sözlüklerde “*käng/keng/king*” isim kökünden “genişlik” anlamını ihtiva edecek şekilde “*känglig/kenglig*” (Caferoğlu, 1993: 71), (Bayat ve Aliyeva Çınar, 2020: 118) isimden türemiş isim yapısı, “genişçe” anlamında “kingçe” (Bayat ve Aliyeva Çınar, 2020: 121)

isim çekimi ve “genişletmek, tefsir etmek” anlamında “*kingürt-*” (Caferoğlu, 1993: 74), (Bayat ve Aliyeva Çınar, 2020: 121) isimden türemiş fiil yapısı tespit edilmiştir.

“Gen” isim kökü Eski Türkçe dönemi eserlerinden Altun Yaruk’ta *geniş* anlamını içeren ‘king’ şekliyle 23 (yirmi üç) yerde tespit edilmiştir. Örneği şu şekildedir: “*s(e)n somakıtuya bo ögdilig yükünç üze kamag tınl(i)g oğlanın edgüke mengike yaratguluk king alkıg yol orukug neçe yada körkitü birting*” (Kaya, 1994: 339), “Sen ey Somakitu! Bu övgülü saygı ile bütün canlıları iyiliğe, sevince (saadete) ulaştırarak geniş yolu nasıl yayarak gösteriverdin?” Yine Eski Türkçe döneminde “kiñ” sözcüğü ile “kıl-” fiili birlikte kullanılarak “genişlet-” anlamında birleşik fiil elde edilmiştir: “*könülün ornatıp bo yirkä, kiñürü nomlap tärin yörügläriğ, kiñ alkıg kılta tal yapırğaklığı*”, “*Kalbiyle bunu bu dünyaya yerleştirdi, derin manaları teferruatıyla vazetti, dal ve yaprakları genişletti.*” (Gabain, 2007: 96).

Dîvânü Lügâti’t-Türk’te “gen” isim kökü madde başı olarak “geniş” anlamında “king” (Kâşgarlı Mahmud, 2013d: 330) şeklinde ve “*king ton opramas, kenğeşliğ bilig artamas*”, “*geniş elbise yıpranmaz, danışıklı iş bozuk olmaz*” (Kâşgarlı Mahmud, 2013c: 358) örneğine dayalı bir biçimde geçmektedir.

Kutadgu Bilig’de “gen” kelimesi “king” şeklinde ve “geniş” anlamında 20 (yirmi) yerde; “kinge” şeklinde ve “geniş” anlamında 4 (dört) yerde geçmektedir. Örnekleri şu şekildedir:

“*yime yakşı aymış büğü bilgi king / eşitgil muni sen aya kızgu eng*”

“*Bilgisi geniş hakim yine iyi söylemiş; ey mutlu insan sen bunu dinle*” (Y. H. Hacib, 2008: 268-269)

“*negü tir eşitgil ukuşluğ sanğa / bu söz işke tutgil ay bilgi kinge*”

“*Dinle, akıl sahibi sana ne der; bu söz göre hareket et ey geniş bilgili*” (Y. H. Hacib, 2008: 778-779)

“Gen” kelimesi Atabetü’l-Hakayık’ta “geniş” anlamında ve “king ve kingrü” olmak üzere iki farklı şekilde iki (iki) ayrı yerde geçmektedir:

“*tar erse king erse bitildi ruzunğ*”, “*İster dar, ister geniş olsun, rızkın yazılmıştır.*” (Yüknekî, 2006: 65-93)

“*kim ol yolsuz erse anğar kingrü yol*”, “*Yol hakkı olmayana geniş yol vardır.*” (Yüknekî, 2006: 73-97)

“Gen” ismi Kıyasü’l-Enbiyâ’da “kên” şeklinde ve “geniş, çok, bol” anlamında 16 (on altı) yerde geçmektedir. Örneği şu şekildedir:

“*siñekni buldı, nelük keç kaldıñ? tedi erse siñek aydı: yer yüzi kên ermiş tezigini keç kaldım tedi*” (Ata, 1997: 36), “sineği buldu, niçin geç kaldın deyince sinek [şöyle] söyledi: ‘yeryüzü geniş bir hal almış (genişleşmiş) gezinmek, dolaşmak sebebiyle geciktim’ dedi.”

“Gen” kelimesi Nehcü’l-Ferâdis’te “kênğ” şeklinde, “geniş, büyük” anlamında 5 (beş) yerde geçmektedir. Örneği şu şekildedir:

“*anlarını Araşâtınğ bir kênğ şahrâsınğa keltürgeyler*” (Mahmud b. Ali, 2014: 173), “Onları Arasat’ın geniş bir meydanına getirecekler.”

“Gen” kelimesinin “kên” şeklinde kök biçim birimi Mu’inü’l-Mürîd’de bulunmasa da “genişletmek” anlamına gelen “kênit-” fiili tespit edilmiştir. Bu durum bize ileri ögeler çerçevesinde “geniş” anlamını taşıyan “kên” kök biçim biriminin varlığını işaret etmektedir. İlgili örnek şu şekildedir:

“*namâzğa keligli şürü kılmadın / şürü kılrsa buzamaz bu şaf kênitip*”, “*Namaza geç gelen kişi başlamadan önce safi genişletip namaza başlarsa -saftakinin- namazı bozulmaz.*” (İslam, 2014: 111-168)

“Gen” kelimesi, Mukaddimetü’l-Edeb’de “kēng” şeklinde ve “geniş” anlamında 2 (iki) yerde geçmektedir. Ayrıca Mukaddimetü’l-Edeb’de geçen “kēng-, kēnglik, kēngliklü, kēngrit- kēngrü, kēngrü-, kēngrülük” gibi kelimeler “kēng” isim kökünden hareketle türetilmiştir. “Kēng” kelimesinin örneği şu şekildedir:

“açıldı kōngli, kēng boldı kōngli” (Yüce, 1993: 63), “Gönlü açıldı, gönlü genişledi.”

“Gen” isim kökü Codex Comaicus’ta “kēṅ” şeklinde ve “geniş” anlamında 2 (iki) yerde tespit edilmiştir. Örneği şu şekildedir:

keṅ / wyt / kēṅ (Argunşah ve Güner, 2015: 248); *amplum / kenc / kēṅ* (Argunşah ve Güner, 2015: 280)

“Gen” kelimesi, İrşâdü’l-Mülûk ve’s-Selâtîn’de “geniş” anlamında ve “king” şekliyle 4 (dört) yerde geçmektedir. Örneği şu şekildedir:

“rāstı her bir kılunîṅ rızkı bar Teṅri Te ‘ālā’dan, kim kim rāzī bolsa bereket birilür anıṅ içinde taḳı rızkı king kılınur”, (Toparlı, 1992: 192) “Doğrusu Tanrı Teala her bir kulun rızkını vermiştir, her kim [buna] razı olursa bereket verilir ve onun içinde de rızkı genişler.”

“Gen” isim kökü El-Kavânînü’l-Küllîye Li-Zabti’l-Lügati’t-Türkiyye’de “keṅ” şeklinde ve “geniş” anlamında tek yerde geçmektedir. Örneği şu şekildedir:

“bu ondan keṅdür”, “bu ondan daha geniştir.” (Toparlı, Çögenli ve Yanık, 1999: 33)

“Gen” kelimesi Lutfî Divanı’nda “king” şeklinde ve “geniş” anlamında 2 (iki) yerde geçmektedir. Örneği şu şekildedir:

“yalḡan u çındın çıtıp her laḡza kaşınḡnı maṅga / king cihānnı bu za ‘ıf kōnglüm bigin tar eyleme” (Karaağaç, 1997: 176), “Yalandan ya da gerçekten her zaman kaşını bana çatıp; geniş dünyayı bu zayıf, güçsüz gönlüm gibi dar etme.”

Abuşka Lügatinde “gen” kelimesi “kēng” şeklinde ve “geniş” anlamında geçmektedir. İlgili lügatte “kēng” kelimesi şu ifadeyle açıklanmış ve Seb’a-i Seyyāre’den şu örneğe yer verilmiştir:

“Geṅ ma ‘nāsıdır iki kâf bile ‘Arabîdür. Seb’a-i Seyyāre’de Cemşêd Şâh Zeyd-i Dehhâb’ı bıraktıḡı kuyununı vaşında bu beytde tēṅ lafzına kâfiye vâki’ olmuştur: ki anıṅ aḡzı tar edi tübi kēng / aḡzı revzençe tübi [öy] bile tēṅ” (Kaçalın, 2011: 724), “Geniş anlamındadır, iki kâf [harfi] ile Arapçadır. Seb’a-i Seyyāre’de Cemşêd Şâh Zeyd-i Dehhâb’ı bıraktıḡı kuyunun özellikleri verilirken bu beyitte tēṅ kelimesine kafiye olarak kullanılmıştır. Onun aḡzı dar dibi geniş idi; Aḡzı pencere, dibi ev gibi.”

“Gen” kelimesi Şibân Han Dîvânı’nda “king” şeklinde ve “geniş” anlamında tek yerde geçmektedir. Örneği şu şekildedir:

“Yitti kişverni eger alsam katımda king imes / Himmetim közige ‘âlemniṅ fezâsı tar irür” (Karasoy, 1998: 106), “Yedi düveli (memleketi) hükmüm altına alsam katımda (huzurumda) geniş değildir; gayretimin gözüne dünyanın sonsuz genişliği dardır.”

Çağatay Türkçesi Sözlüğü, “gen” kelimesini “geñ, giñ, keñ, kēñ, kiñ,” şeklinde ve “geniş” anlamında açıklayarak bu kelimenin *Abuşka Lügati*, Ali Şîr Nevâyî’nin *Leylî vü Mecnûn*, *Gülîstan Tercümesi*, *Şeyh Süleyman Lügati*, *Bedâyi’u’l-Vasat*, *Lütfî Divanı*, *Münşe’ât*, *Şiban Han Dîvânı* ve *Fevâyidü’l-Kiber* (Ünlü, 2013: 390, 610, 635) adlı eserlerde geçtiğini işaret etmektedir.

“Gen” ismi Yunus Emre Divanında şu örnekte geçmektedir:

“Ben dervişem diyen kişi iş bu yola ‘âr gerekmez / Derviş olan kişilerin gönli gendür tar gerekmez” (Tatçı, 2008: 87), “Ben dervişim diyen kişi, bu yolda utanmak olmaz; derviş olan kişilerin gönlü geniştir, dar olmaz.”

Kitab-ı Gunya'da “gen” ismi “giñ” şeklinde ve “geniş” anlamıyla şu örnekte geçmektedir:

“ve eger vaqt namāzın ider-ken qalmış namāzın ańsa eger vaqt *giñ* olsa ol kılduğu namāz sınır farıza olmaz.” (Akkuş, 1995: 291), “ve eğer vakit namazını kılarken kazaya kalmış namazını hatırlasa eğer vakit geniş ise o kıldığı namaz bozulur, farz olmaktan çıkar.”

14. yüzyılda yaşayan Mehmet adlı bir şairin 1398 (800) yılında yazdığı ve Yıldırım Beyazıt'ın oğlu Süleyman Çelebi'ye takdim ettiği 8702 beyitten teşekkül eden ve manzum bir hikaye niteliği taşıyan “İşkname” adlı eserde “gen” kelimesi “giñ” şeklinde ve “geniş” anlamında geçmektedir:

“Yürür iken bu *giñ* yerde ferāgat / Cihānı gözüme dar eyleyen kim” (Yüksel, 1965: 89), “Bu geniş yerde huzur ile yürürken, dünyayı gözüme dar eden kimdir?”

Hoca Mesud'un Farsça'dan çevirdiği “Süheyl ü Nevbahâr” adlı manzum hikayede “gen” kelimesi “gêñ” şeklinde ve “geniş” anlamında 5 (beş) ayrı yerde geçmektedir:

“Bağıl olma vü tar dirilmeyi gör / Kim ölicegez saña *gêñ* ola gür” (Cin, 2012: 56), “Cimri olma ve sıkıntı içinde yaşamayı bil! Ki ölünce mezarın sana geniş olsun.”

Âşık Paşa'nın tasavvuf ile ilgili olan manzum eseri Garibnâme'de “gen” kelimesini “giñ” şeklinde ve “geniş” anlamında tespit etmek mümkündür. Örneği şu şekildedir:

“Şöyle *giñdür* kim yidi kat şıgar / Yağı görmez mu teber muhkem hişār”, “Sanki yedi kat göğün sıgacağı kadar geniş, düşmanın göremeyeceği şekilde kıymetli ve sağlam bir kale idi” (Yavuz, 2000: 1043).

Dede Korkut Hikayelerinde “gen” ismi “gêñ” şeklinde ve “geniş” anlamında tespit edilmiştir. Örneği şu şekildedir:

“Egrek eydür: ‘Üşde uyur, gelün varalum’ dedi. Kāfirler eydür: ‘Hāy ne uyumak! Koltuğı altından bakar. Kalkar bize *gêñ* yazuyı tar gösterür.’ dediler” (Kaçalın, 2017: 184), “Egrek [şöyle] söyledi: ‘İşte uyuyor, gelin [üzerine] varalım’ dedi. Kafirler [şöyle] söyledi: ‘Ne uyuması, koltuğunun altından [bize] bakıyor. Kalkıp bize geniş ovayı dar eder.’ dediler.”

15. yüzyıl alimlerinden Abdürrahim Karahisarî'nin tasavvufi bir nitelik taşıyan manzum eseri Vahdet-nâme'de “gen” ismi “giñ” şeklinde ve “geniş” anlamında mevcuttur. Örneği şu şekilde tespit edilmiştir:

“Çün saña görine ol dergāh-ı cān / ‘İzzetünde tar görine *giñ* cihān” (Kıstırak, 1999: 171), “o can dergahı (tekkesi) sana görünmesi sebebiyle senin yüceliğinin karşısında geniş dünya dar görünür.”

Ahterî-yi Kebir'de “El-ebtah” kelimesinin açıklamasında “gen” ismi “geniş” anlamında ve “giñ” şeklinde geçmektedir. Şöyle tespit edilmiştir:

“ابطح (*ebtah*) Kumlu dere ve *giñ* ve büyük dere. Cem'i *bitāh* ve *ebâtih* gelir.” (Ahterî, 2017: 30), “ebtah, kumlu dere, geniş ve büyük dere. Çoğulu bitāh ve ebâtih şeklindedir.”

Şeyh Ahmet'in kaleme aldığı Arapça-Türkçe manzum sözlük olan Nazmü'l-Leâl'de “gen” kelimesi “giñ” şeklinde ve geniş anlamında geçmektedir. Örneği şu şekilde tespit edilmiştir:

“Cerîre cürm ü cerîde defter ma işe dirlik gürûh ma şer vaşîle *giñ* yir” (Gülhan, 2010: 214), “Cerîre suç ve cerîde defter, maişe geçim dilik, gürûh topluluk insan topluluğu, vasîle geniş yer.”

“Gen” ismi Kâmûs-ı Türkî'de “گيڭ” “gêñ” şeklinde geçmekte ve “geniş, vâsi” (Şemseddin Sâmî, 2009: 1226) ifadeleriyle açıklanmaktadır. Ayrıca Kâmûs-ı Türkî'de “gen” kelimesinin günümüz Türkçesinde kullanılan “گيڭيش” “geniş” şeklini de bulmak mümkündür. Tarama ve Derleme Sözlüklerinde de “gen” ismi tespit edilmiştir. Tarama Sözlüğünde “gêñ, (giñ)” şeklinde ve “geniş” ve “boş yer hâli arazi, sürülmemiş işlenmemiş arazi” (TDK, 2009: 1630-1633) anlamlarıyla geçmektedir. Derleme Sözlüğünde “gen, [genk, gere] şeklinde ve “geniş” (TDK, 2009: 1989) anlamıyla tespit edilmiştir.

“Gen” ismi Altayca-Türkçe Sözlük’te “keñ” şeklinde ve “*geniş, engin, uçsuz, bucaksız*” anlamında geçmektedir. Ayrıca “keñ” isminin aynı sözlükte var olan “keñi-” fiilinden /-°ş/ isim fiil ekiyle oluşturulmuş “keñiş” “genişleme” ve “keñi-” fiiline getirilen /-°t/ ettirgenlik ekinin ardından gelen /-ken/ sıfat-fiil ekiyle oluşturulmuş “keñitken” “geniş” (Gürsoy Naskali ve Duranlı, 1999: 105) kelimeleriyle aynı anlam özelliği taşıdığı görülmektedir.

Azerbaycan Türkçesi Sözlüğünde “گنن” “gen” şeklinde ve “*geniş, eni çok olan*” anlamında geçmekte; aynı sözlükte bulunan “گنیش” “geniş” (Altaylı, 2018: 1253) kelimesi ile aynı anlam niteliği göstermektedir.

Türkmen Türkçesi Sözlüğünde “giñ” şeklinde ve “*geniş, bol, büyük, engin*” anlamında geçmekte; aynı sözlükte bulunan “giñiş” (Tekin ve Ölmez vd., 1995: 272) kelimesi ile aynı anlamdadır.

Kırgız Türkçesi Sözlüğünde “kenğ” şeklinde ve “*geniş, bol, engin*” anlamında geçmekte; aynı sözlükte bulunan “kenğiri” “geniş, mebzul”, “kenğirö” “bol, geniş, sıkmayan” ve “kenğiş” “genişleme” (Yuhadin, 1998: 438-439) kelimeleri ile aynı anlamdadır.

Kazak Türkçesi Sözlüğünde “ken” şeklinde ve “*büyük, geniş, genişletilmiş, büyümüş*” anlamında geçmektedir; aynı sözlükte bulunan “keniş” (Kenesbayoğlu vd., 1984: 129) kelimesi ise “bolluk” anlamını taşımaktadır.

Özbekçe Türkçe Sözlük’te “keng // кенг” şeklinde ve “*beniş, bol, kapsamlı, yaygın*” anlamında geçmekte; aynı sözlükte bulunan ve *geniş* kelimesine karşılık gelen “kengayish // кенгайиш” kelimesi ise “genişleme, yayılma, büyüme” (Üşenmez, Boltabayev ve Tuğlacı 2016: 231) anlamındadır.

Karaçay-Malkar Türkçesi Sözlüğünde “keng” şeklinde “*geniş*” anlamında ve “*keng tüzlüde at çabdırabız*”, “*geniş ovalarda at koşturuyoruz.*” örneğiyle geçmekte olup aynı sözlükte “keng” isminin fiil şekli de tespit edilmiştir. İlgili sözlükte “keng-” fiili “*genişlemek, ferahlamak*” anlamında ve “*kölü keng-*”, “*içi ferahlamak*” (Tavkul, 2000: 254) örneğiyle yer almaktadır.

Kumuk Türkçesi Sözlüğünde “geñ” şeklinde, “*geniş, engin, enli*” anlamında ve “*geñ yapıraqlı ösümlükler*”, “*geniş yapraklı bitkiler*” (Pekacar, 2011: 134) örneğiyle geçmektedir.

Yeni Uygur Türkçesi Sözlüğünde “keñ” şeklinde, “*geniş*” anlamında ve “*keñ koça*”, “*geniş cadde*” örneğiyle geçmekte; aynı sözlükte bulunan “keñri” “geniş”, “keñtaşa” “geniş, büyük” (Necipoviç Necip, 2008: 195) kelimeleri ile aynı anlamdadır.

Tüm bu veriler ışığında Eski Türkçe döneminden günümüze kadar Türk dilinin tarihî ve modern lehçelerinde “gen” ismini, *keñ, keñ, käng/keng/kéng, kénğ, kenğ, keñ, keñ, kiñ, king/king, king, gen, gèñ, géñ, gèñ, giñ* şekliyle tespit etmek mümkündür. Türk dilinin gelişim seyri içerisinde *keñ/ñ; gèñ/ñ* isim kökü /+ü, +i/ isimden fiil yapım ekini alarak *keñi-, keñü-,^{vi} gèñi-* şeklinde türemiş bir fiil haline gelmiştir. *Keñi-/ gèñi-* fiili daha sonradan /-°ş/ isim-fiil ekini alarak *keñiş, kengiş/ gèñiş* geçici kalıplaşmış isim yapısına dönüşmüştür.

Türkiye Türkçesi özelinde meseleye bakacak olursak *gèñ* ve *gèñi-* kelimelerinin zamanla kullanım sıklığının düşmüş olması sebebiyle ilgili kelimelerin bu şekilleri pasifleşmiş ve *gèñ* kelimesinin yerine *geniş; gèñi-* fiilinin yerine de *geniş* isim yapısına /+la/ isimden fiil yapım eki getirilerek *genişle-* fiili türetilmiştir. Tarihî belgelerden ve belli dönemlerin eserlerinden örnekler verdiğimiz yukarıdaki inceleme kısmında da görüldüğü üzere Kuzey Grubu, Doğu Grubu ve Batı Grubu Lehçelerinde yakın zamana kadar *keñ/gèñ* ismi ile *kengiri, kengirü, kengirö, kengiş, keñiş/geniş* ismi; *gèñi-* fiili ile *genişle-, genişle-^{vii}* fiili aynı anlam özelliğini göstermektedir.

Kuzey Grubu ve Doğu Grubu Türk Lehçelerinin tarihî ve modern uzantılarına bakıldığında birtakım ses değişikliklerine uğramakla birlikte *gen* isim köküne rastlamak mümkündür. Batı Türkçesinin modern

uzantısı olan Türkiye Türkçesinde ise *gen* isim kökünün varlığını Tarama ve Derleme Sözlüklerinde tespit etmekle birlikte aktif kullanımını Anadolu Ağzlarında bulmaktayız. Güncel Türkçe sözlüklerde *gen* isim kökünün varlığına ulaşmış olsak da aktif olarak kullanılmadığını bunun yerine *geniş* kelimesinin tercih edildiğini görmekteyiz.

Türk Dil Kurumu Güncel Türkçe Sözlük'te *gen* ismini madde başı olarak görmekle birlikte kendisinden türeyen *geniş* kelimesi bugün Milli Eğitim Bakanlığına bağlı resmî ve özel okullarda anlamlı en küçük birim olarak kabul edilmektedir. Bu kurumlarda *genişleme*, *genişlemek*, *genişletiş*, *genişletme*, *genişletmek*, *genişletilme*, *genişletilmek*, *genişlettirme*, *genişlettirmek*, *genişleyiş* vb. kelimelerin *geniş* isim kökünden türediği/oluştugu gözlemlenmektedir.

5. DAMLA- (< TAM-(I)Ğ+LA-)

“Damla-” fiili Türkçe sözlüklerde “*damla durumunda tane tane düşmek*” (TDK, 2010: 591), “*damla halinde tane tane düşmek, yavaş yavaş, ağır ağır akmak*” (MEB, 1995: 585), “*damla halinde düşmek, damla damla akmak*” (Ayverdi, 2016: 252), “*katre katre akmak, takattur étmek*” (Şemseddin Sâmî, 2009: 870), “*Arabîsi kafın fethi tâ-i mümelenin sükûnu ahirde râ-i mühmele ile **katr** ve kafın tâ-i mühmelenin fethaları râ-i mühmelenin feth ve meddi ahirde nun ile **katarân**dır ve vavın fethi kâfin sükûnu ahirde fa ile **vekf** ve yâ-i tahtâniyye ziyadesiyle **vekf** ve vavın fethi dâl-ı mühmelenin sükûnu ahirde fa ile **vedf** ve tâ-i fevkaniyyenin fethi vavın sükûnu kâfin feth ve meddi ahirde fa ile **tevkâf** ve hemzenin kesr ve meddi kâfin feth ve meddi ahirde fa ile **ikâf** damlamaktır ve vavın fethi dâl-ı mühmelenin sükûnu ahirde kafla **vadk** yağmur damlamaktır ve tâ-i fevkaniyyenin fethi hanın sükûnu yine tâ-i fevkaniyyenin feth ve meddi ahirde nun ile **tehtan** damlamaktır; Farîsîsi cîm-i Farîsîyye'nin fethi kafın feth ve meddi dâl-ı mühmelenin fethi ahirde nun ile **çekîdendir** ve zâ-i mu'ceme-i Farîsîyye'nin zam ve meddi hanın kesr ve meddi dâl-ı mühmelenin fethi ahirde nun ile **jühîden** sakf damlamaktır ve şîn-i mu'cemenin kesri fanın sükûnu tâ-i fevkaniyyenin fethi ahirde nun ile şiften ve yine şîn-i mu'cemenin zammı fanın sükûnu tâ-i fevkaniyyenin kesr ve meddi dâl-ı mühmelenin fethi ahirde nun ile **şüfîden** kan ve irin damlamaktır ve nunun feth ve meddi yâ-i tahtâniyyenin kesri zâ-i mu'ceme-i Farîsîyye'nin fethi ahirde ha ile **nâjiye âb çekîden** manasına su damlamaktır.” (Şeyhülislâm Mehmed Esad Efendi, 1999: 197) şeklinde izah edilmiştir.*

“Damla-” fiili Türkiye Türkçesinde anlamlı en küçük birim yani kök biçimbirim olarak kabul edilmektedir. TDK Güncel Türkçe sözlükte kendisinden daha küçük bir kök biçimbirimin tespit edilememiş olması^{viii} bu durumu daha net bir şekilde ortaya koymaktadır. Oysaki Türk dilinin yazı tarihi ve yazılı eserleri incelendiğinde “damla-” fiilinin anlamlı en küçük birim olmadığı ve bu fiili “dam- < tam-” fiil köküne dayandırmak gerektiği (Gülensoy, 2011: 265) açıkça görülecektir.

“Tam-” fiili Eski Türkçe sözlüklerde *damlamak* (Bayat ve Aliyeva Çınar, 2020: 605) şeklinde açıklanmaktadır. Bazı Eski Türkçe sözlüklerde her ne kadar “tam-” fiili madde başı olarak bulunmasa da “tam-” fiilinin ileri ögesi konumunda bulunan ve “damlatmak” anlamını içeren “tamış-/tamız-” (Caferoğlu, 1993: 146), (Gabain, 2007: 296), (Eraslan, 2012: 605) türemiş fiilini tespit etmek mümkündür.

“Tam-” fiili Altun Yaruk adlı eserde bu fiilin ileri ögesi durumunda bulunan ve “damlatmak” anlamına gelen “tamız-” fiili “*kıl uçı üze tamızıp taluy suvın ülgüleli bultukgay*” (Kaya, 1994: 112), “*kıl ucu kadar damlatıp deniz suyunu ölçmek için mevcut olacak*” örneğiyle tespit edilmiştir.

“Tam-” fiili Dîvânü Lügâti't-Türk'te “*damlamak*” (Kâşgarlı Mahmud, 2013d: 566) anlamında 7 (yedi) yerde çekimli fiil; 2 (iki) yerde de zarf-fiil olarak tespit edilmiştir. Örnekleri şu şekildedir:

“*suw tamdı*”, “*su damladı*” (Kâşgarlı Mahmud, 2013b: 26); “*Bulnar mini ulas köz / Kara mengiz kızıl yüz / Andın tamar tükel tüz / Bulnap yana ol kaçır.*”, “*Baygın göz, esmer beniz, pembe yüz beni tutsak eder. O çehreden bütün güzellikler damlar, beni tutsak ettikten sonra yine kaçır.*” (Kâşgarlı Mahmud,

2013a: 60); “birin birin miñ bolur, tama tama köl bolur”, “birer birer bin olur, damlaya damlaya göl olur.” (Kâşgarlı Mahmud, 2013c: 360).

Kutadgu Bilig’de “damlamak” anlamında “tam-” fiilinin 3 (üç) yerde; “tam-” fiilinden türeyen ve “damlatmak” anlamını ihtiva eden “tamuz-” fiilinin 1 (bir) yerde geçtiği tespit edilmiştir. Örneği şöyledir:

“kılıç kan tamuzsa begi il alır / kalemde kara tamsa altun kelir”,

“Kılıç kan damlatırsa memleket alır, kalemden mürekkep damlarsa altın gelir.” (Y. H. Hacib, 2008: 510-511)

“Tam-” fiili Kıyasü'l-Enbiyâ'da “damlamak” anlamında 9 (dokuz) yerde geçmektedir. Örneği şu şekildedir:

“ança yığladı kim közi yaşı nāv-dāndın su bolup aktı. Ol aqarda bir kişi tam tüpidin ötüp barur erdi, anıñ tonığa suw tamdı.” (Ata, 1997: 140), “o kadar ağladı ki gözyaşı oluktan su olup aktı. O aktığında bir kişi tam dibinden geçip gidiyordu, onun elbisesine su damladı.”

“Tam-” fiili Nehcü'l-Ferâdis'te “damlamak” anlamında 1 (bir) yerde geçmektedir. Örneği şu şekildedir:

“bizim qılıcımızdın qan tamar taqı bu ganımatlardın biz mahrûm turur-biz tıp ayturlar” (Mahmud b. Ali, 2014: 56), “bizim kılıcımızdan kan damlar buna karşılık bu ganimetlerden biz mahrumuz diye söylediler”

“Tam-” fiili Mukaddimetü'l-Edeb'de kök biçimbirim olarak bulunmasa da bu kökten /-dur/ ettirgenlik ekiyle türeyen ve “damlatmak” anlamına gelen “tamdur-” fiili tespit edilmiştir:

“tamdurdı suwnı ağzınğa” (Yüce, 1993: 33), “ağızına suyu damlattı.”

“Tam-” fiili Codex Comaicus'ta “damlamak” anlamında 6 (altı) yerde geçmektedir. Örneği şu şekildedir:

“Alan kulan buv turur / ayrı ağaçdan yav tamar / kulan alan tuv turur / kuv ağaçdan yav tamar”, “Alaca bulaca geyiktir, çatal ağaçtan yağ damlar; alaca bulaca dağ keçisidir, kuru ağaçtan yağ damlar.” (Argunşah ve Güner, 2015: 340).

“Tam-” fiili İrşâdü'l-Mülûk ve's-Selâtin'de “damlamak” anlamında ve aynı kök biçimbirimden türeyen ve “damlatmak” anlamını içeren “tamız-, tamuz- ve tamzur-” türemiş fiilleri tespit edilmiştir. Örnekleri şu şekildedir:

“Eger kan tamsa āb-dast bozular.” (Toparlı, 1992: 202), “Eğer kan damlarsa abdest bozular.”; “Ve eger yağ tamırsa zekeri başına kirü kayıtsa āb-dast almaq yok turur” (Toparlı, 1992: 201), “ve eger cinsel organının başına yağ damlatsa geri dönse abdest almaya lüzum yoktur.”; “Andan songra çıkısa kendü yā anı çıkarsa hıknâ kibi taqı andan özge kibi yā tamzursa zekeriniñ başına andan songra akısa...” (Toparlı, 1992: 201), “Ondan sonra kendisi çıkısa ya da onu ilaç gibi [bilerek] çıkırsa yine bundan başka ya cinsel organının başına damlatsa ondan sonra aksa...”

“Tam-” fiili El-Kavânînü'l-Küllîye Li-Zabti'l-Lügati't-Türkiyye'de “damlamak” anlamında tek yerde geçerken aynı kök biçimbirimden türeyen ve “damlatmak” anlamını içeren “tamzur-” türemiş fiili de yine bir yerde tespit edilmiştir. Örnekleri şöyledir:

“tam (damlat)’ın geçişlisinde tamzur”, “tam- fiilinin geçişlisinde tamzur- [şekli kullanılır]” (Toparlı, Çögenli ve Yanık, 1999: 86).

“Tam-” fiili Lutfi Divanı'nda “damlamak” anlamında tek yerde tespit edilmiştir:

“*şem* ‘-i mecliske birür nūr ol şafālīk ‘ārīzīng / bu meşel rūşen durur ārī ki yağ yağka *tamar*” (Karaağaç, 1997: 301), “O neşe, sefa dolu yanağın meclisin mumuna aydınlık verir, Bu misal gayet açıktır ki yağ yağ damlar.”

“Tam-” fiili Sıfātu’l-Harameyn’de şu örnekte tespit edilmiştir:

“*Tamsa eger feyziñ elidin güher / Feyz tapar kaçresidin bahır u ber*” (Demir, 2005: 92), “Eğer bolluk, bereketin elinden mücevher damlasa onun damlasından deniz ve kara bolluk, bereket bulur.”

Zebân-ı Türkî’de “*damlamak*” anlamında “tam-” fiilini ve bu fiilin kök biçimbirimden /-oz/ ekiyle türeyen ve “*damlatmak*” anlamına gelen “tamız-” fiilini tespit etmek mümkündür:

“*tammak*: çekiden; tamdı”, “*damladı*”; “*tamızmak*: çekâniden; tamızdı”, “*damlattı*” (Kara, 2011: 200).

Çağatay Türkçesi Sözlüğü “tam-” fiilini “tam-, dam- ve tamla-” şeklinde “*damlamak*, *damla damla düşmek*” anlamında vermekte ve “tam-” şeklinin *Şeyh Süleyman Lugatı*, *Bedâyi’u’l-Vasat*, *Mevlâna Sekkâkî Divânı*, *Nevâdirü’n-Nihâye*, *Hüseyin Baykara Divânı*, *Lütfî Divanı*, *Çağatayca Fıkah Kitabı*, *Münşe’ât*, *Yusuf Emirî Divânı*, *Cemîlî Dîvânı*, *Şecere-i Terâkime*, *Sedd-i İskenderî*, *Fevâidü’l-Kiber ve Leylî vü Mecnûn* (Ünlü, 2013: 1073); “dam-” şeklinin *Cemîlî Dîvânı* (Ünlü, 2013: 271); “tamla-” şeklinin *Şeyh Süleyman Lugatı* (Ünlü, 2013: 1074) adlı eserlerde geçtiğini işaret etmektedir.

Bu durum bize “tam-” fiilinin /-ıg/ ekiyle isimleştirildiğini, isimleşen yapının /+la/ ekiyle tekrar fiil haline dönüştürüldüğünü ve “tamıgla- > tamıøla- > tamøøla- > tamla-” fiilinin elde edildiğini göstermektedir.. Burada dikkat edilemesi gereken şudur ki, “tam-” fiili ile “tamla-” fiili bu Çağatay Türkçesi dönemi eserlerinde nöbetleşe bir kullanım sergilemiştir.

“Tam-” fiili Yunus Emre Divanında şu şekilde tespit edilmiştir:

“*Togaldan bagrumı togradı gurbet / Sızar tamar ciger kanı tamardan*” (Tatçı, 2008: 213), “Doğduğumdan beri gurbet bağrımı doğradı; Ciğerimin kanı damarımdan sızar, damlar.”

Ayrıca Yunus Emre Divanında “tam-” kök biçimbiriminden /-ıg/ ekiyle isimleşen ve ardından /+lag/ ekiyle tekrar türemiş isim halinde “tamıglağ > tamıølaø > tamla” fonetik değişimiyle teşekkül eden ve “*şekli yuvarlak olan, bir sıvının küçük miktardaki hali*” anlamını içeren “tamla” kelimesi de tespit edilmiştir:

“*Yidi deniz yaratdı ol gevher tamlasından / Tagları muhkem kıldı ol deniz köpüğünden*” (Tatçı, 2008: 203), “O cevher damlasından yedi deniz yarattı; o deniz köpüğünden dağları sağlamlattırdı.”

Kitab-ı Gunya’da “tam-” fiili “*damlamak*” anlamını ihtiva edecek şekilde şu örnekte geçmektedir:

“*Eger bir katre süci ya kan ya tezek ya dahı murdâr nesnelere bunlara beñzer şulu kaba tamsa ol suyu murdâr kılar.*” (Akkuş, 1995: 281), “Eğer bir damla şarap ya kan ya tezek ya da pis şeyler bunlara benzer sulu kabın içine damlasa suyu pis eder.”

Hükümdar kimliğinin yanı sıra âlim bir şahsiyete sahip olan Kadı Burhaneddin’in divânında “tam-” fiili “*tamar yürek tamarından hezâr katre-i hün / Bu fitne gözlerini işveler süzeli*” (Söfərli, 2005: 46), “[Sevgili] bu fitneler saçan gözlerini işvelerle süzdüğünden beri yürek damarından binlerce kan damlası damlar.” örneğinde tespit edilmiştir.

Hoca Mesud’un “Süheyl ü Nevbahâr” adlı manzum hikayesinde “tam-” fiili “*damlamak*” anlamında şu örnekte geçmektedir:

“*dil altında vardur iki gök tamar / ucundan yürege niçe kan tamar*” (Cin, 2012: 283), “Dilin altında iki tane gök renkli (mavi) damar vardır ve o damarın ucundan yüreğe çokça kan damlar.”

Mecmū'atü'n-Nezā'ir'de “tam-” fiili ve “tam-” fiilinin /-ig/ ekiyle isimleştiği, isimleşen yapının da /+la/ ekiyle tekrar fiil haline dönüştürüldüğü “tamıgla- > tamıola- > tamöola- > tamla-” şeklinde gelişen “tamla-” fiili birlikte tespit edilmiştir. Bu durum bize aynı anlama sahip bu iki fiilin aynı eserde nöbetleşe kullanım içinde olduğunu göstermektedir. Örnekleri şu şekildedir:

“Halāvet ābı tamduğı budur sadruña lutfıla / Başın aşığa kılmışsın bugün çāhın zenaḥ-dānuḡ,
(Canpolat, 1995: 78) “Senin gönlüne hoş bir şekilde tatlılık (zevk) suyunun damlaması bu şekildedir ki bugün çenenin çukurunu baş aşığı çevirmişsin.”; “Çeşm-i cānumdan çü gül yüzine bir mül tamlaya / Zāhir olur anda hoş nām u nişāni çeşmümüḡ” (Canpolat, 1995: 167), “Can gözümünden gül yüzüne şarap damlamasıyla gözümün izi orada hoş bir şekilde ortaya çıkar.”

Akşemseddin-zāde Hamdullah Hamdî'nin Yusuf u Zeliḥâ mesnevisinde “tam-” fiili şu beyitte geçmektedir: “Semirmiş her baḡar şu resme eger / Çeker olsañ kılını yağı tamar” (Üstün, 2014: 613), “Her sığır şu şekilde şişmanlamıştır ki eğer [birinin] kılını çekecek olsan yağı damlar.”

Dede Korkut Hikayelerinde “tam-” fiili “damlamak” anlamında tespit edilmiştir. Örneği şu şekildedir:

“kar üzerine kan tammış gibi kızıl yaḡaḡlum” (Kaçalın, 2017: 145), “kar üzerine kan damlamış kızıl yanaklım”

15. yüzyıl divan şairlerinden Germiyanlı Yusuf Sinan'ın (Şeyh) divânında “tam-” fiili “damlamak” anlamıyla 5 (beş) yerde; “tam-” fiilinden türeyen “tamla-” fiili ise 2 (iki) yerde geçmektedir. Bu durumdan hareketle Şeyhî Divânında “tam-” ve “tamla-” fiillerinin nöbetleşe kullanıldığını söylemek mümkündür. Örnekleri şu şekildedir:

“Şarāb-ı ergavānīdür duḡānı lāle cāmında / Ne kan tamdısa oduḡda benüm baḡrum kebābından” (Biltekin, 2003: 207), “Benim baḡrımın ateşinden nasıl bir kan damladıysa dumanı lale kadehinde erguvan renkli şaraptır.”; “Sāḡi ḡo tamlasun kadehe gonceden şeker / Kim cām anuḡla ḡand u şarābı gül-āb olur” (Biltekin, 2003: 121), “Saki bırak, kadehe goncadan (sevgilinin dudaklarından) şeker damlasın; zira onunla kadeh şeker ve şarabı gül suyu olur.”

16. yüzyılın seçkin şairlerinden Fuzûlî'nin “Hadîkatu's-Su'adâ” adlı eserinde “tam-” fiili, “Girdün ey ehl-i sitem bir kana kim her katresi / Daşa tamsa tâ ebed daştan çıkar yâkût-i ter / Gönlünü daştan beter dirsem revâdür nişe kim / Daşa te'sîr eyler ol kan gönlüne kılmaz eser” (Bayoḡlu, 1996: 400), “Ey zulmeden, sen [öyle] birinin canına kıydın ki onun kanının her damlası taşa damlasa sonsuza kadar taştan yakut çıkar, gönlüne taştan daha beter dersem yeri var; zira o kan taşı etkilerde senin gönlüne tesir etmez.” örneğinde tespit edilmiştir.

16. yüzyıl divân şiirinin önemli eserlerinden Bâkî Divânında “tam-” “damlamak” ve “tam-” fiilinden türeyen “tamla-” “damlamak” fiillerinin nöbetleşe kullanıldığı tespit edilmiştir. Örnekleri şu şekildedir:

“Oldı bir tıfluñ kemend-i zülfine cānlar esîr / Ğamzesinden kan tamar aḡzından ammā bûy-ı şîr” (Küçük, 1994: 145), “Canlar (âşıklar) küçük yaştaki sevgilinin saçının tuzaḡına esir oldu gamzesinden (bakışlarından) kan damlar fakat aḡzından süt kokusu gelir.”; “Jāleler tamlamaḡ ister gül-i terden ḡüyā / Görinen dürr-i bünāḡuşı degüldür yāruñ” (Küçük, 1994: 270), “Görünen, sevgilinin kulak memesindeki inci değildir; sanki, taze gülden damlamak isteyen çiḡ taneleridir.”; “Devr elinden kâse kâse yutduḡum ḡanlardur ol / Ḳatre ḡatre tamlayan gözden dem-ā-dem ey ḡöñül” (Küçük, 1994: 285), “Ey gönül, gözden her an damla damla damlayan şey, zaman elinden kâse kâse yuttuḡum kanlardır.”

17. yüzyıl şairlerinden Nev'î-zāde Atâî'nin divânında “tam-” fiili görülme de “tam-” fiilinden türeyen ve aynı anlamı ihtiva eden “tamla-” fiili 3 (üç) yerde; “tamla-” fiilinden ettirgenlik eki /-ot/ ile türeyen “tamlat-” fiili 1 (bir) yerde tespit edilmiştir. Oysaki, mevcut yüzyılın içinde, öncesinde ve sonrasında “tamla-” fiili “tam-” fiili ile “tamlat-” fiili de “tamız- / tamuz-” fiili ile karşılanabilmektedir. Nev'î-zāde Atâî Divânında “tamla-” ve “tamlat-” fiilleri şu örnekte geçmektedir:

“*Tamlamışdur aña gûyâ katre-i hûn-ı şikâr / Şâh-bâz-ı ‘aşk-ı yârûñ âşiyânıdır gönül*” (Karaköse, 2017: 201), “Av kanının damlası sanki ona (gönüle) damladığı için gönül sevgilinin aşk şahbazının yuvasıdır.”; “*Cânda yir itsem ‘Atâyî nola tîr-i dil-bere / Tamladur peykânı zahmum agzına bir katre su*” (Karaköse, 2017: 223), “Atâyî! Sevgilinin okuna canımda yer etsem buna şaşılmaz, o okun temreni yaramın ağzına bir damla su damlatır.”

18. yüzyıl şairi Şeyh Gâlib’in divanında “tam-” fiili “*Hep kan tamaradı idi reg-i yâkût kalemden / Ger manî-i rengini disem la’l-i bütândır*” (Kalkışım, 2013: 73), “Yakut damarlı kalemden hep kan damlardı, eğer renginin manasını söyleyecek olsam bütan kırmızısıdır.” beyitinde tespit edilmiştir.

19. yüzyıl divan şairlerinden Borlu Mer’âşîzade Ahmet Kuddûsî Dîvânında “tam-” fiili “*Okusan bin cild kitâbı eylesen bin yıl ‘amel / Ma’rifetden zerre tammaz kalbine gel itme nâz*” (Tenik, 2014: 159), “Bin cilt kitap okusan, bin yıl amel etsen, gel [sen de] kabul et ki marifet (ilahi sırları bilme ve kavrama) ilminden zerre [miktar] kalbine damlamaz.” örneğinde geçmektedir.

“Tam-” fiili Kâmûs-ı Türkî’de “طامق” şeklinde geçmekte ve “*damlatmak, taktîr etmek*” (Şemseddin Sâmî, 2009: 871) ifadeleriyle açıklanmaktadır. Tarama Sözlüğünde “tam-” madde başı (TDK, 2009: 3710) “dam-” şekline gönderme yaparken “dam-” fiili “**dammak, (tammak)**” şeklinde ve “*damlamak, damla damla akmak*” (TDK, 2009: 985) anlamıyla geçmektedir. Derleme Sözlüğünde “tam-” madde başına rastlanmazken ilgili fiilin “**dammağ [dammak]**” şeklinde ve “*damlamak*”; “*su konulan kap su sızdırmak*”; *gelmek*”; *ekmeği yemeğe batırmak, daldırmak*”; *akla gelmek, önceden hissetmek, sezmek, ummak* (TDK, 2009: 1354) gibi 5 (beş) farklı anlamda kullanıldığı tespit edilmiştir. Bu tespitler içerisinde “*damlamak*”; “*su konulan kap su sızdırmak*” şeklindeki açıklama bizim çalışmamıza esas olan anlamdır.

“Tam-” fiili Altayca-Türkçe Sözlük’te “damlamak, damla damla akmak” anlamında geçmekte ve aynı sözlükte var olan “tamçıla-, tamzıkta-” (Gürsoy Naskali ve Duranlı, 1999: 167) fiili ile aynı anlam özelliğini taşımaktadır.

Azerbaycan Türkçesi Sözlüğünde “dammaq” şeklinde ve “*damlamak, damla damla akmak, dökülmek, düşmek; (mec.) içine doğmak, hissetmek, duymak*” anlamlarında geçmekte; aynı sözlükte bulunan “damlamaq” (Altaylı, 2018: 780) fiili ile aynı anlam niteliği göstermektedir.

Türkmen Türkçesi Sözlüğünde “dam-” şeklinde ve “*damlamak*” anlamında geçmekte; aynı sözlükte bulunan “damcala-” (Tekin ve Ölmez vd., 1995: 132-133) fiili ile aynı anlamdadır.

Kırgız Türkçesi Sözlüğünde “*damlamak*” (Yuhadin, 1998: 703) anlamında “tam-” fiili tespit edilmiştir.

Kazak Türkçesi Sözlüğünde “tamuv” şeklinde ve “*ter, gözyaşı veya suyun damlaması*” anlamında geçmekte; aynı sözlükte bulunan “tamşılav” (Kenesbayoğlu vd., 1984: 262) fiili ile aynı anlamı taşımaktadır.

Özbekçe Türkçe Sözlük’te “tommoq // томмок” şeklinde ve “*damlamak*” anlamında geçmekte; aynı sözlükte bulunan “tomchilamoq // томчиламоқ” (Üşenmez, Boltabayev ve Tuğlacı, 2016: 459) fiili ile aynı anlam özelliğini göstermektedir.

Karaçay-Malkar Türkçesi Sözlüğünde “*damlamak*” anlamında ve “*tamgan tamçı taş teşer*”, “*damlayan damla taş deler.*” örneğiyle geçmekte ve aynı sözlükte yer alan “tamçıla-” (Tavkul, 2000: 373-374) fiili ile aynı anlamı taşımaktadır.

Kumuk Türkçesi Sözlüğünde “tammaq” şeklinde, “*damlamak, akmak, dökülmek*” anlamında ve “*qalqı tama*”, “*çatı akıyor*” (Pekacar, 2011: 320) örneğiyle geçmektedir.

Yeni Uygur Türkçesi Sözlüğünde “tammağ” şeklinde, “*damlamak*” anlamında ve aynı sözlükte bulunan “tamçilimağ” “*damlamak*”, “tamğilimağ” “*damlamak*” (Necipoviç Necip, 2008: 388) kelimeleri ile aynı anlamda olduğu tespit edilmiştir.

Tüm bu veriler ışığında Eski Türkçe döneminden bugüne kadar varlığına ve kullanımına şahit olduğumuz “tam-/dam-” fiilini, Türk dilinin tarihî ve çağdaş lehçelerinde bu haliyle tespit etmek mümkündür. Türk dilinin gelişim seyri içerisinde “tam-/dam-” fiili /-1g/ fiilden isim yapım ekini alarak *tamıg* şeklinde türemiş bir isim haline gelmiştir. *Tamıg* kelimesinin kökü olan “tam-” fiilinin zaman içerisinde kullanım sıklığının düşmüş olması sebebiyle kelimenin bu şekli pasifleşmiş olmalı ki *tamıg* kelimesinin /+la/ isimden fiil yapım ekiyle “tamıgla-” biçiminde tekrar türemiş fiil haline getirilmesi gerekli görülmüştür. İnceleme kısmında da görüldüğü üzere Kuzey Grubu, Doğu Grubu ve Batı Grubu Lehçelerinde yakın yüzyıla kadar “tam-/dam-” fiili ile /g/ sesi ve vurgusuz orta hece dar ünlüsü /ı/ sesinin düşmesi sonucu oluşan “tamla-/damla-” fiili aynı anlam özelliğini göstermektedir. Bu iki farklı fiil şeklinin varlığı, bu lehçelere ait sözlüklerde “tam-/dam-” ve “tamla-/damla-” fiillerini ayrı madde başı olarak ele almayı gerekli kılmıştır. İşte bu nöbetleşe kullanımlar ve sözlüklerdeki açıklamalar dikkate alındığında “tam-/dam-” fiili ile “tamla-/damla-” fiilinin aslında aynı anlamı içerdiği net şekilde görülecektir.

Kuzey Grubu ve Doğu Grubu Lehçelerinin bugünkü modern uzantılarına bakıldığında birtakım ses değişikliklerine uğramakla birlikte ilgili lehçelerin sözlüklerinde “tam-/dam-” fiiline rastlamak mümkündür. Batı Türkçesinin modern uzantısı olan Türkiye Türkçesinde ise *tam-* fiil kökünü Tarama ve Derleme Sözlüklerinde “dam-” şeklinde tespit etmekle birlikte bu fiil kökünün aktif kullanımını Anadolu Ağzılarında bulmaktayız. TDK Güncel Türkçe sözlükte *dam-* fiil kökünün varlığına ulaşamamış olsak da MEB Örnekleriyle Türkçe Sözlük’te madde başı olarak varlığı (MEB, 1995: 585) tarafımızca tespit edilmiştir. Her ne kadar MEB Örnekleriyle Türkçe Sözlük’te madde başı olarak bulunsa da “dam-” fiil kökünün aktif olarak kullanılmadığını bunun yerine *damla-* fiilinin tercih edildiğini görmekteyiz.

Türk Dil Kurumu Güncel Türkçe Sözlük’te *dam-* fiilini madde başı olarak görememekle birlikte kendisinden türeyen *damla-* fiili anlamlı en küçük birim olarak yer almaktadır. *damlama*, *damlamak*, *damlatılma*, *damlatılmak*, *damlatış*, *damlatma*, *damlatmak*, *damlayış* kelimelerin *damla-* fiili kök kabul edilerek türetildiği/oluşturulduğu tespit edilmiştir.

6. SAPTA- (< SAPT+A- < SEBT+E- / < SAPT+TA- < SEBT+TE-)

“Sapta-” fiili Türkçe sözlüklerde “*bir şeyi belirgin kılmak, tespit etmek; bir şeyi sağlam biçimde yerleştirmek, oynamaz duruma getirmek*” (TDK, 2010: 2032), “*tespit etmek, bir şeyi belirgin kılmak*” (MEB, 1995: 2443), “*belirlemek, tespit etmek*” (Ayverdi, 2016: 1061), (Topaloğlu, 2014: 1075) şeklinde izah edilmiştir.

“Sapta-” fiili Türkiye Türkçesinde anlamlı en küçük birim olarak kabul edilmektedir. Güncel Türkçe sözlüklerde de kendisinden daha küçük bir kök biçimbirim tarafımızca tespit edilememiştir. “Sapta-” fiilinin kendisinden daha küçük bir yapıya bölünebileceği yönünde Misalli Büyük Türkçe Sözlük’te bu fiilin Arapça *tesbit* kelimesine karşılık oluşturulduğu bilgisi yer alır. İlgili sözlük “sapta-” fiilinin oluşumu için de *tesbit* kelimesinin kökü olan Arapça *sebt* (سبت) ifadesinin kök biçimbirim kabul edildiğini, *sap+la-mak* türetiminin model alınarak örneksime yoluyla oluşturulduğunu tahminî bir çerçevede (Ayverdi, 2016: 1061) ileri sürmektedir.

Bu noktada “sapta-” fiilinin oluşumu için çeşitli etimoloji çalışmalarına müracaat etmek gerekir. Hasan Eren’in Türk Dilinin Etimolojik Sözlüğü (Eren, 1999: 356) adlı çalışmasında “sapta-” fiili ile ilgili her hangi bir madde başı ve açıklama tespit edilememiştir. Andreas Tietze, “sapta-” fiili için “*belirlemek, tespit etmek*” (Tietze, 2019: 190) anlamını verirken kelimenin geçtiği en erken örneği “*düğün gününü*

belli etmek için oğlan evi tarafından kız evine dilekçiler gönderilirdi. Bunlar kız evinin büyükleri ile konuşarak düğün gününü saptamağa çalışırlardı.” (Koşay, 1944: 136) şeklinde sunmuştur. Sevan Nişanyan, “sapta-” fiiline “tespit etmek = fixer” anlamını vermiş, “sapta-” fiilinin emin olmamakla beraber “sap” isim köküne /+da-/ isimden fiil yapım ekinin getirilmesiyle oluşturulduğunu ve Osmanlıca “zapt etmek” veya “sabit” sözcüklerinden türediğinin açık olduğunu (Nişanyan, 2018: 736) ifade etmiştir. Tuncer Gülensoy, “sapta-” fiili için “Yeni Türkçe” ibaresini kullanmış ve fiile “*bir şeyi belirgin kılmak, tesbit etmek*” anlamını vermiştir. Morfolojik oluşumunu ise “sap” isim köküne /+la-/ isimden fiil yapım ekinin getirilmesiyle “sap+ta-” (Gülensoy, 2011: 734) şeklinde izah etmiştir. İsmet Zeki Eyuboğlu, “sapta-” fiilini “*yere çakılmış bir nesneye saplanmış gibi kımıldamaz duruma getirmek; değişkenliği, başkalaşmayı, yanlıtlılığını önlemek; kesin bilgi edinmek*” şeklinde anlamlandırmıştır. Fiili morfolojik olarak da “*tutaç, tutak, gövde, kazık*” anlamlarını bildiren “sap” isim köküne getirilen /+ta-/ ve /-mak/ eklerinin teşekkülüyle izah etmiştir. Eyuboğlu, “sapta-” fiilinin morfolojik gelişimine kanıt olarak da Anadolu Türkçesinde 14. yüzyıldan beri görülen *yas+ta-mak* “*yaslamak, dayamak*”, *yaş+ta-mak* “*yaşlanmak, çok yaşayıp kocalmak*”, *is+te-mek* “*bir nesneye karşı istek duymak*” (Eyuboğlu, 2004: 581) örneklerini vermiştir. Eyuboğlu, bu düşüncesini *Türkçe Kökler Sözlüğü* adlı eserinde de dile getirmiş ve “*belirlemek, kesinleştirmek, kanıtlamak*” anlamlarına gelen “sapta-” fiilinin “sap” Türkçe kökünden türediğini (Eyuboğlu, 1989: 120) iddia etmiştir. Nevnihal Bayar, “sapta-” fiili için Arapça “tesbît” kelimesine Türkçe bir karşılık oluşturulduğunu, kelimenin oluşum esasının “tesbît” kelimesinin kökü olan sebt (سبت) mastarından hareketle *sap+la-mak* türetimine benzetilerek yapılmış olabileceğini dile getirmiş; birtakım sözlükleri referans göstermek suretiyle fiilin anlamını “*tespit etmek; bir şeyi bir yere saplanmış gibi kımıldayamaz ya da değişmez bir duruma getirmek, durağanlaştırmak; bir şeyin durumu, niteliği, niceliği üzerine kesin bilgi edinmek*” şeklinde izah etmiştir. Bayar, *Açıklamalı Yeni Kelimeler Sözlüğü* adlı eserinde “sapta-” fiili ile ilgili bazı araştırmacıların şu tespitlerine de yer vermiştir (Bayar, 2006: 244-245):

- Tahsin Banguoğlu’na göre Arapçada bulunan “sebt (سبت)” mastarını uydurmacıların Türkçe zannedip Eski Türkçedeki fiilden isim yapım eki olan /+da-/ , /+ta/ ekiyle birleştirmeleri sonucunda “sapta-” fiili teşekkül etmiştir.
- Nurullah Ataç’a göre “sapta-” fiili kendisinin de sıkça kullandığı Türkçe ve doğru bir kelimedir.
- Ömer Asım Aksoy’a göre “sapta-” fiili ilk defa 1935’te yayımlanan *Türkçeden Osmanlıcaya Cep Kılavuzu* adlı eserde önerilmiş ve kelime kısa süre içinde toplum tarafından benimsenmiştir.
- Faruk Kadri Timurtaş’a göre “sapta-” fiili ana dilimize ait olmayan ve dilde kavram kargaşasına sebep olan kelimelerden biridir. Türkçe asıllı bir köke dayanmamakta ve Arapça “tesbît” kelimesinin kök harfleri olan “sebt” alınıp bu kelime uydurulmuştur. Bu sebeple kelime anlamca eksik ve yanlışır.
- Ali Püsküllüoğlu’na göre kelime başta yanlış kabul edilmiş ancak zaman içinde halk tarafından benimsenmiştir.
- Doğan Aksan’a göre “sapta-” fiili çokça eleştirilen kelimelerden biridir. 1935’te yayımlanan *Türkçeden Osmanlıcaya Cep Kılavuzu* adlı eserde önerilip yaygınlaşmıştır. Türk lehçelerinde “sapta-” fiili başka manalarda kullanılmış, ilgili fiile dilimizde farklı bir anlam yüklenmiştir. Bu da pek yadırganmamaktadır.

D. Mehmet Doğan, “sapta-” fiilinin “*tespit etmek*” anlamına karşılık olarak kullanıldığını, uydurma bir kelime olduğunu ve Arapça “sabt” kökünden türetildiğini (Doğan, 1981: 863) ifade etmiştir. V. Bahadır Alkım, Nazime Antel, Robert Avery, Janos Eckmann, Sofî Huri, Fahir İz, Mecdu Mansuroğlu ve Andreas Tietze tarafından hazırlanan *Türkçe/Osmanlıca/İngilizce Redhouse Sözlüğü* adlı eserde “sapta-” fiili için *neologism (yeni tabir)* açıklaması dikkatlere sunulmuş, Osmanlıca herhangi bir karşılık verilmemiş ve İngilizce için de *to fix* karşılığı kullanılmıştır (Alkım vd., 2014: 984). Orhan Hançerlioğlu, “sapta-” fiilinin Osmanlıca “*tespit etmek*” ile karşılandığını ve fiilin anlamının “*bir şeyi durağanlaştırmak, kımıldayamaz bir duruma getirmek; bir şeyi belirgin kılmak, durumu üstüne kesin bilgi edinmek*” şeklinde olduğunu ifade etmiştir. Bu açıklamalara ek olarak da “*önce hangi gün yola*

çıkacağımızı saptayalım” (Hançerlioğlu, 2000: 407) örneğini vermiştir. Ali Püsküllüoğlu, “sapta-” fiili için “*bir şeyi bir yere saptamış gibi kımlıdayamaz ya da değişmez bir duruma getirmek; (mec.) bir şeyin durumu, niteliği, niceliği üzerine kesin bilgi edinmek*” (Püsküllüoğlu, 1966: 125) anlamını vermiştir. Ali Püsküllüoğlu’nun yaptığı açıklamada kullandığı “*bir şeyi bir yere saptamış gibi kımlıdayamaz duruma getirmek*” ifadesine dikkat etmek gerekir. Zira; öyle sanıyoruz ki, kendisi *sapta-* fiilinin biçim yapısını “sap+la-mak” türetimini örnekseyerek “sap+ta-mak” şeklinde izah etmeye çalışmıştır. www.etimolojiturkce.com web sitesinde “sapta-” fiilinin, “sapla-” fiilinden örneksime yaparak Eski Türkçe dönemine ait “sap” isim köküne /+da-/ isimden fiil yapım ekinin getirilmesiyle oluşturulduğu (etimolojiturkce, 2022) ifade edilmiştir. Yine Püsküllüoğlu yabancı sözcüklere Türkçe; Türkçe sözcüklere yabancı karşılıklar bulma çabası sergilediği *Öz Türkçe Kılavuzu* adlı eserinde “tespit et-” fiili için “*saptamak; oturtmak, tutturmak*” (Püsküllüoğlu, 1990: 101); “sapta-” fiili için de “*tespit etmek*” (Püsküllüoğlu, 1990: 178) anlam karşılığını kullanmıştır.

“Sapta-” fiilinin ilk defa 1935 yılında Türk Dil Kurumu tarafından yayımlanan *Türkçeden Osmanlıcaya Cep Kılavuzu* adlı eserde yer aldığı ve “saptamak” şeklinde madde başı olarak verildiği, “*tesbit etmek = fixer*” (TDK, 1935: 245) şeklinde anlamlandırıldığı görülmektedir. Bu cep kılavuzundan önce ilgili fiile hiçbir eser ve sözlükte rastlanmamıştır. Öyle ki cep kılavuzunun yayımlandığı 1935’e en yakın yıllar olan 1901’de İdam Gazetesi tarafından yayımlanan Şemseddin Sami’nin *Kamûs-ı Türkî* adlı eserinde ve Raif Necdet Kestelli tarafından 1927’de yayımlanan *Resimli Türkçe Kamus* (Kestelli, 2004: 741) adlı sözlükte, TDK tarafından yayımlanan *Tarama Sözlüğü* ve *Halk Ağzından Derleme Sözlüğü* adlı eserlerde “sapta-” fiiline madde başı olarak rastlanmamıştır.

12 Temmuz 1932’de Atatürk’ün talimatıyla kurulan Türk Dil Kurumunda halktan aydın kesime kadar herkesin faydalanabileceği güncel Türkçe sözlük çalışmaları 1936 yılında başlamıştır. Dr. Mehmet Ali Ağakay’ın hazırladığı, dil uzmanlarınca da incelenen Türkçe Sözlük’ün ilk baskısı 1945 yılında yapılmıştır. İlk baskıyı müteakiben ikinci baskı 1955’te, üçüncü baskı 1959’da, dördüncü baskı 1966’da, beşinci baskı ve geliştirilmiş altıncı baskı 1974’te, yedinci baskı 1983’te (Tan, 2019: 42), sekizinci baskı 1988’de, dokuzuncu baskı A-J madde başlarını içeren I. cilt ve K-Z madde başlarını içeren II. cilt olmak üzere 1998’de, onuncu baskı 2005’de, on birinci baskı 2011’de yapılmıştır. TDK tarafından yapılan bu on bir baskısının tamamında “sapta-” fiili “*bir şeyi belirgin kılmak, tespit etmek*” anlamıyla yer almıştır.

1935’te Türk Dil Kurumu tarafından yayımlanan *Türkçeden Osmanlıcaya Cep Kılavuzu* adlı eserde kendisine ilk defa yer verilen ve bu şekilde Türkçe söz varlığına kazandırılan “sapta-” fiilinin yerine Eski Türkçe ve Eski Türkçenin etkilerinin devam ettiği dönemlerde “*belgölüg kı-l-, belgölüg bol-, belgüle-, nişānlığ kı-l-*” fiilleri kullanılmıştır. Örnekleri şu şekildedir:

“*bo yürügü belgölüg kılgalı, tözün iliglär nomlayu yarlıkamuş*”, “*bu akideyi (tarifi) belli etmek (aydınlatmak) için bütün hükümdarlar [onu] vazetmeyi emrettiler.*” (Gabain, 2007: 121).

“*bu beglik küçün almadıng sen tilep / bayat birdi faızlı bile belgölüp*”, “*bu beylik makamına sen isteyerek gelmedin, onu Tanrı kendi fazlıyla saptayıp (belirleyip) sana ihsan etti.*” (Y. H. Hacib, 2008: 914-915)

“*bilig bildi boldı eren belgölüg / biligsiz tirigle yitük körgölüg*”, “*insan bilgisi ie tanınır (belli hale gelir), biligsiz [kimse] hayatta iken kaybolmuş sayılır.*” (Yüknekî, 2006: 48-86)

“*körüm sizik biligsiz az övke küvenç togarlar b(e)lgülerler*” (Kaya, 1994: 166), “*bakış, kuşku (şüphe), asılsız (temelsiz) hirs öfke sevinç doğar, belli olur.*”

“*ol eşidilmiş şlok takşutları somakıtı bodıs(a)t(a)v adırlıg ukup köngülinte edgüti b(e)lgölüp öyü sakını ok odunup kelti*” (Kaya, 1994: 104), “*O işitilen şiirleri somakıtı bodhisattva açık bir şekilde anlayıp, gönlünde iyice saptayıp (belirleyip), düşünüp ihtiyatlı davranarak aklı başına geldi.*”

“duydurdu anğa işni, bildürdi anğa işni belgüledi kurbān tewesini nişānlig kıldı kurbānlıknu” (Yüce, 1993: 33), “ona işi duyurdu, ona işi bildirdi kurban devesini belirledi, kurbanlığı tespit etti.”

Türkler 10. yüzyıldan itibaren İslamiyet’i kabul etmeye başlamış, İslam dininin ve kültürünün etkilerini bünyesinde barındıran yeni bir edebî anlayış ortaya koymaya başlamışlardır. Bu dönemde edebî faaliyetler çerçevesinde Arapça ve Farsça’dan bazı türler ve bir takım kelime ile gramer yapıları Türk diline geçmiştir. İslami dönemin ilk eserlerinden olan Kutadgu Bilig referans alındığında yabancı kelime kullanım oranının %1,9 civarında olduğu görülmektedir. İslam etkisinde gelişen Türk edebiyatı dönemi Türkçesi, Kutadgu Bilig üzerinden değerlendirilirse Uygur metinlerine göre daha sade olduğu tespit edilecektir. Kutadgu Bilig bu anlamda incelendiğinde ilk defa 100 Arapça; 20 Farsça kelimenin Türk diline girdiği söylenebilir (Bozkurt, 2005: 188). Kutadgu Bilig’den yaklaşık iki yüzyıl sonra yazılan *Atabetü’l-Hakâyık* adlı eserde yabancı kelime oranına %20 ile %26 civarında rastlamaktayız. Yabancı kelimelerin Türkçeye girişi hususunda Kuzey Türkçesi incelendiğinde yabancı kelime oranının Codex Cumanicus’tan hareketle %10 ile %15 arasında; Batı Türkçesi 15. Yüzyıla kadar %13 ile %28; 16. yüzyıldan Tanzimat dönemine kadar %41 ile %65 arasında değiştiğini ifade edebiliriz (Üstün, 2018: 185).

Bu istatistikî bilgileri dikkate alındığında İslamî dönem Türk edebiyatının 13. yüzyıla kadar uzanan döneminde Arapça ve Farsça kelime yoğunluğunun en fazla %26 ile tavan yaptığı söylenebilir. Bu da bize göstermektedir ki İslami dönem Türk edebiyatının ilk edebî mahsullerinde Eski Türkçenin söz varlığı ağırlıkta olup kendini korumayı başarmıştır.

13. Yüzyıldan itibaren Türk dilinin farklı yazı dillerine bölünmüş olması kuzeyde Kıpçak Türkçesi, doğuda Çağatay Türkçesi, batıda Oğuz Türkçesine dayalı dillerin teşekkülü her farklı yazı dili için farklı oranda yabancı kelime kullanım oranını meydana getirmiştir. 13. yüzyıldan sonra özellikle divân edebiyatının da etkisiyle daha iyi ve kusursuz yazma gayreti, Arap ve Fars şairlerinin üstat olarak benimsenip örnek alınma ve onlar gibi söyleyebilme çabası, Arap ve Fars şairleriyle onlara ait edebî türlerde onlardan daha iyi yazmak yolunda girilen rekabet, Arap ve Fars edebiyatına ait türlerdeki şekil unsurlarını hatasız kullanma ve icra etmedeki titizlik Türk dilinin doğu dillerinden yüksek oranda kelime geçisiyle muhatap olmasına neden olmuştur. Bunun doğal bir sonucu olarak da Batı Türkçesi ekseninde değerlendirme yapacak olursak Tanzimat dönemi ve onu takip eden dönemde Şemsettin Sami’nin eserlerinde yabancı kelime oranı %64 ile en üst seviyeye ulaşmıştır. Ziya Gökalp’in eserlerinde bu oranın %55 ile en alt seviye indiğini söyleyebiliriz. Dil devriminin gerçekleştiği dönemden itibaren gazete dili açısından yabancı kelimelerin oranı % 60 dolayında iken; 1965’te bu sayı %43’e kadar gerilemiş, bugün ise hemen hemen % 25’e kadar düşmüştür (Üstün, 2018: 185).

Yabancı kelime oranının 1965’te neredeyse %20 oranında düşüş yaşamasında en büyük etkenlerden birisi de Türkçeyi Arapça ve Farsça kökenine sahip kelime ve gramer kurallarından temizleyip konuşma ve yazı dilini birbirine yaklaştırma çabasını amaçlayan 12 Temmuz 1932’de yapılan dil devrimidir. Dil devrimi ile birlikte birçok Arapça ve Farsça kelimenin yerine Eski Türkçede bulunan fakat o dönemde pasifleşmiş halde olan kelimeler teklif edilmiş ya da Türkçenin kök ve ekleri kullanılmak suretiyle Arapça ve Farsça kelimenin Türkçe karşılığı oluşturulmaya çalışılmıştır. Bugün dilimizde var olan yazılı ve görsel basınımızda kullanılan “sapta-” fiili de bu çaba ve üretimin bir sonucudur. “Sapta-” fiili Arapça “tesbît” kelimesine eklenen “et-” yardımcı fiili ile teşekkül eden “tesbît et-” fiiline Türkçe karşılık olarak 1935 yılında *Türkçeden Osmanlıcaya Cep Kılavuzu* adlı sözlükte ilk defa kendisine yer bulmuş ve o tarihten itibaren Türk Dil Kurumu tarafından 11 baskısı yapılan *Türkçe Sözlük* adlı eserin her bir basımında madde başı olarak yer almıştır.

“Sapta-” fiilinin oluşum sürecini özetleyecek olursak “sapta-” fiili Eski Türkçe döneminde “belgüüg kıl-, belgüüg bol-, belgüle-, nişānlig kıl-” şeklinde kullanılmıştır. İslamın kabulü ile başlayan Arap ve Fars edebiyatlarından etkilenme ve edebî tür, şiirin şekil unsurları, kelime ile gramer kuralları

geçişlerinin başlamasıyla Arapça “sebt (سبت)” sülasi mastarının “tef’îl” babındaki çekimi olan “tesbît” kelimesine Türkçe “et-” fiili eklenerek “tesbît et-” şekli oluşturulmuş Türkiye Türkçesinde ses uyumları ve uzun ünlü ile ilgili kullanımlar da dikkate alınarak ilgili fiil “tespit et-” şekline eriştirilip kullanılmıştır. Dil devrimi ile birlikte “tesbît et-” kelimesinin Arapça olduğu ve yerine Türkçe karşılık bulma çabaları sonucunda “sapta-” fiili türetilip kullanılmış ve günümüze kadar erişimi sağlanmıştır. Türkiye Türkçesi dışında Türk dilinin çağdaş yazı dillerine bakıldığında “sapta-” fiilinin Azerbaycan Türkçesinde “*täsbit etmək*”, Başkurt Türkçesinde “*bildäläv, asıklav*”, Kazak Türkçesinde “*anıktav*”, Kırgız Türkçesinde “*belgilö, anıktö*”, Özbek Türkçesinde “*belgilämäk, anıklämäk*”, Tatar Türkçesinde “*bilgiläv, açıklav*”, Türkmen Türkçesinde “*anıklamak, kesğitlemek*”, Uygur Türkçesinde “*tallimak, ilğimak*” (KB, 1991: 744-745) şeklinde geçtiği görülmektedir.

Görüldüğü üzere “sapta-” fiili, Dil Devrimi nihayetinde Arapça+Türkçe “tesbît et-” kelimesine Türkçe karşılık bulma çabasının bir neticesi olarak 1935 yılında varlık bulmuştur. Dil devrimini yapanlar Arapça+Türkçe yapısına sahip “tesbît et-” fiilini her ne kadar Türkçeleştirmek istemişlerse de bunu başaramamışlar, Arapça+Türkçe yapısına sahip “sapta-” kelimesinin türetimiyle bu gayretleri son bulmuştur. Yani başladıkları nokta ile vardıkları sonuç birbirinin aynısı olmuştur. Zira “sapta-” fiili Arapça “sebt (سبت)” sülasi mastarına getirilen Türkçe isimden fiil yapım eki /+A/ ile sebt+e- > sapt+a- > sapt+a- geçişiyle teşekkül etmektedir. Bu türetimin /+DA/ ekiyle yapılması da imkân dâhilinde görülmektedir. O vakit kelimenin oluşumu sebt+te- > sapt+ta- > sapt+øa- > sapt-a- şeklinde gerçekleşecektir. Şayet bu türetme çabası doğru kabul edilmiş olursa o zaman diğer sülasi köklere getirilecek olan /+A/ veya /+DA/ ekiyle benzer kelime oluşturmanın yolu açılmış olur. Bu da karşımıza katl+e- > katle- / katl+de > kat(i)lde- “öldürmek”; nasr+a- > nasra- / nasr+da > nas(ı)rda- “yardım etmek” vs. uydurma kelimelerini çıkaracaktır. Kuruluş ve ortaya çıkış açısından tartışılacak bir yapıya sahip olsa da “sapta-” fiili artık Türkçenin söz varlığı içerisinde ve kendisi kök biçimbirim değil Arapça “sebt” kökünden türeyen bir yapıya sahiptir.

Türk Dil Kurumu Güncel Türkçe Sözlük’te *sapta-* fiilinin anlamlı en küçük birim olarak yer aldığı ve *saptama, saptanabilme, saptanım, saptanımci, saptanımçılık, saptanış, saptanma, saptayabilme, saptayıcı, saptayış, vb.* kelimelerin “sapta-” fiili kök kabul edilerek türetildiği tespit edilmiştir.

7. SONUÇ

İnsanı diğer canlılardan ayıran en temel nitelik akıldır. İnsan akıl aracılığıyla düşünce sistemini çalışır hale getirebilir. Akıl temelinde teşekkül eden düşünceye somut bir yapı kazandırmanın yolu dildir. Dil meramı, isteği, arzuyu ve beklentiyi muhataba aktarma aracıdır. Bu noktadan bakıldığında dil düşünce aktarımını sağlayan önemli bir misyona sahiptir. Yani dil düşüncenin dışı vurum kalıbıdır. Düşünce geliştikçe dili; dil geliştikçe düşünceyi etkilemektedir. İnsan düşüncesi dile etki ettiğinde dil, onu kullanan milletlerin nasıl düşündüğünü, ne tür ilgi ve meraklara sahip olduğunu, zihninin nasıl çalıştığını, milli düşünce biçimini ortaya koymaktadır.

Bir milletin düşünce ve bilgi dünyasının kodları olan kelimelerin bütünü için tarih boyunca söz varlığı söz dağarcığı, söz hazinesi, kelime hazinesi gibi ifadeler kullanılmıştır. Her millet kendi dilinin söz varlığını kendi gayretleri sonucunda oluşturmuştur. Bir millete ait söz varlığı incelendiğinde o milletin hayat tarzı, temayülleri, uğraş alanları, ilgi ve merak hakkında birçok bilgiye ulaşabiliriz. Sözlük ve sözlükçülük çalışmaları bir dilin söz varlığının zenginlik ya da yetersizlik açısından sahip olduğu durumu ortaya koymak adına değer arz etmektedir. Türk Dil Kurumu, Türkçe Sözlük’ün 11. baskısında Türkiye Türkçesi için söz, terim, deyim, ek ve anlamdan oluşan 122.423 söz varlığı; madde başı ve madde için toplam 92.292 söz bulunduğunu işaret etmektedir. Bu istatistiki veriler Türkiye Türkçesi ağızlarında kullanılan veya Türk dilinin tarihî dönemlerinde kullanılmış ve dönemlerindeki eserlere yansımış fakat günümüzde artık kullanımdan düşmüş ya da kök biçimbirimleri unutulmuş kelimeleri kapsamamaktadır.

Burada üzerinde durmamız gereken husus şudur ki sözcüklerdeki ses kısaltmaları onların kaybedilmesine neden olmaktadır. ‘Akıl’ anlamına gelen “us”, ‘zekâ, akıl’ anlamına gelen “ög” sözcüklerinin, birleştirmek anlamına gelen “ba-” ve ‘işemek’ anlamına gelen “sid-/siy-” fiillerinin günümüzde kullanımdan düşmüş olması bu etkinin bir sonucudur.

Bu çalışmamızda Türkiye Türkçesi ağızlarında, tarihî ve çağdaş Türk yazı dillerinde bulunan Türkiye Türkçesinde kök biçimbirimi unutulmuş ya da kullanılmayan *bağ*, *kucak*, *geniş*, *damla-* ve *sapta-* kelimelerinin durumlarını tanımları eşliğinde inceledik. Vardığımız sonuçlar şunlardır:

1. Bu çalışmanın amacı, bugün Türkiye Türkçesinde kök biçimbirim olarak değerlendirilen bazı kelimelerin tarihî ve modern Türk lehçelerinde kendisinden daha küçük anlamlı yapılarının olduğunu tanımlar dâhilinde ortaya koymaktır. İleri sürülen iddialar *bağ*, *kucak*, *geniş*, *damla-* ve *sapta-* kelimeleri üzerinden gerçekleştirilmiş olup iddiaları kanıtlayacak veriler Türk dilinin yazılı eserlerinden alınmak suretiyle dikkatlere sunulmuştur. Çalışmanın kapsamı dikkate alınarak işleniş bu beş kelime ile sınırlı tutulmuştur. Bu çalışma, incelemeye esas olan kelime sayısı artırılmak suretiyle detay arz eden tez, proje, kitap vb. diğer bilimsel çalışmalara öncülük edebilir.

2. *Bağ* kelimesi fiil kökünden türemiş bir isimdir. Türk dilinin tarihî lehçeleri, bu lehçelerle oluşturulmuş metinler ve bu lehçelerin söz varlığını içeren sözlükler incelendiğinde “bağ” kelimesinin anlamlı en küçük birim olmadığı ve kelimenin “ba-” fiil köküne dayandığı net bir şekilde görülecektir. Eski Türkçe döneminden itibaren varlığını tespit edebildiğimiz “ba-” fiili, eski Türkçenin en yaygın yapım eklerinden olan /-ğ/ fiilden isim yapım ekini almak suretiyle *bağ* şeklinde türemiş bir isim haline gelmiştir. *Bağ* kelimesi bu haliyle Eski Türkçe ve daha sonraki dönemlerde Türk dili söz varlığında yerini almıştır. *Bağ* kelimesinin kökü olan “ba-” fiili zaman içerisinde kullanımdan düşmüş ya da unutulmuş olmalı ki *bağ* kelimesinin /+la/ isimden fiil yapım ekiyle “bağla-” şeklinde tekrar türemiş fiil haline getirilmesine ihtiyaç duyulmuştur. Öyle ki Dîvânü Lügâti’t-Türk’te anlamları aynı olmasına rağmen “ba-” ve “bağla-” fiilleri ayrı madde başları olarak ele alınmıştır. Nöbetleşe kullanımlar ve sözlüklerdeki izahatlara bakıldığında “ba-” fiili ile “bağla-” fiili aynı anlamı içermektedir. Güncel Türkçe sözlüklerde “ba-” fiilinin bulunmaması *bağ* kelimesinin kök biçimbirim olarak değerlendirilmesi anlamına gelmez. *Bağ* kök biçimbirim değil türemiş bir isimdir.

3. *Kucak* kelimesi fiil kökünden türemiş bir isimdir. Türk dilinin yazı tarihi ve yazılı eserleri incelendiğinde “kucak” kelimesinin kök biçimbirim olmadığı ve kelimeyi “kuç-/koc-” fiil köküne dayandırmak gerektiği gerçeği ortaya çıkacaktır. Kuzey Grubu ve Doğu Grubu Türk Lehçelerinin bugünkü modern uzantılarına bakıldığında birtakım ses değişikliklerine uğramakla birlikte bu lehçelerin sözlüklerinde “kuç-” fiiline rastlamak mümkündür. Batı Türkçesinin modern uzantısı olan Türkiye Türkçesinde ise “kuç-” fiili güncel sözlüklerde yer almamakla birlikte Tarama ve Derleme Sözlüklerinde; kullanımı da bazı Anadolu Ağızlarında tespit edilmiştir. Türk dilinin gelişim seyri içerisinde “kuç-/koc-” fiili /-Ak/ fiilden isim yapım ekini almak suretiyle *kucak* şeklinde türemiş bir isim haline gelmiştir. *Kucak* kelimesinin kökü olan “kuç-” fiilinin zaman içerisinde kullanım sıklığının düşmüş olması sebebiyle kelimenin bu şekli pasifleşmiş olmalı ki *kucak* kelimesinin /+la/ isimden fiil yapım ekiyle “kucakla-” biçiminde tekrar türemiş fiil haline getirilmesi gerekli görülmüştür. İnceleme kısmında da görüldüğü üzere Kuzey Grubu, Doğu Grubu ve Batı Grubu Lehçelerinde yakın yüzyıla kadar “kuç-” fiili ile “kucakla-” fiili aynı anlam özelliğini bünyesinde taşımakla birlikte bu lehçelere ait sözlüklerde ayrı madde başları olarak ele alınmıştır. Nöbetleşe kullanımlar ve sözlüklerdeki açıklamalar dikkate alındığında “kuç-” fiili ile “kucakla-” fiilinin aslında aynı anlamı içerdiği net şekilde görülecektir. Güncel Türkçe sözlüklerde “kuç-” fiilinin bulunmaması *kucak* kelimesinin anlamlı en küçük parça birim olduğu anlamına gelmez. *Kucak* kök biçimbirim değil türemiş bir isimdir.

4. *Geniş* kelimesi isim kökünden türemiş fiile, fiil gövdesinden de türemiş isme dönüşen bir sözcüktür. Türk dilinin tarihî ve modern lehçeleri ve bu lehçelerle yazılmış olan eserler incelendiğinde “geniş”

kelimesinin anlamlı en küçük birim olmadığı ve kelimeyi “geñ/keñ/kéñ” isim köküne dayandırmak gerektiği tarihî tanıklar çerçevesinde görülecektir. Eski Türkçe döneminden günümüze kadar Türk dilinin tarihî ve modern lehçelerinde “gen” ismini *keñ, keñ, käng/keng/kéng, keng, kenğ, keñ, kēñ, kiñ, king/king, king, gen, geñ, géñ, gēñ, giñ* şekliyle tespit etmek mümkündür. Türk dilinin gelişim seyri içerisinde *keñ/η; gēñ/η* isim kökü /+ü, +i/ isimden fiil yapım ekini almak suretiyle *kēñi-, kēñü-, gēñi-* şeklinde türemiş bir fiil haline gelmiştir. *Kēñi-/ gēñi-* fiili daha sonradan /-°ş/ isim-fiil ekini alarak *kēñiş, kengiş/ gēñiş* geçici kalıplaşmış isim yapısına dönüşmüştür. Türkiye Türkçesinde *geñ* ve *gēñi-* kelimelerinin zamanla kullanım sıklığının düşmüş olması sebebiyle ilgili kelimelerin bu şekilleri pasifleşmiş ve *geñ* kelimesinin yerine *geniş; gēñi-* fiilinin yerine de *geniş* isim yapısına /+la/ isimden fiil yapım eki getirilerek *genişle-* fiili türetilmiştir. Yani *geñ* ile *gēñiş; gēñi-* ile *gēñişle-* aynı anlamdadır. Türkiye Türkçesinde *gen* isim kökünün varlığını Tarama ve Derleme Sözlüklerinde tespit etmekle birlikte aktif kullanımını Anadolu Ağzlarında bulmaktayız. Güncel Türkçe sözlüklerde *gen* isim kökünün varlığına ulaşmış olsak da aktif olarak kullanılmadığını bunun yerine *geniş* kelimesinin tercih edildiğini görmekteyiz. Tüm bu veriler ışığında *geniş* kelimesinin kök biçimbirim olmadığını önce isim kökünden türeyen bir fiil tabanına eriştiğini, ardından da fiil gövdesinden türemiş isme dönüştüğünü, son şeklinin türemiş bir isim olduğunu söyleyebiliriz.

5. Türkiye Türkçesinde anlamlı en küçük birim (kök biçimbirim) kabul edilen *damla-* kelimesi fiil kökünden türemiş isme, isim gövdesinden de türemiş fiile dönüşen bir sözcüktür. Bu türeme durumu Türk dilinin yazı tarihi ve yazılı eserleri incelendiğinde tanıklar dahilinde tespit edilecektir. Türk dilinin gelişim seyri içerisinde “tam-/dam-” fiili /-(I)g/ fiilden isim yapım ekini alarak önce *tamıg* şeklinde türemiş bir isim haline gelmiş, ardından *tamıg* kelimesinin kökü olan “tam-” fiilinin zaman içerisinde kullanım sıklığının düşmüş olması sebebiyle kelimenin bu şekli pasifleşmiş olmalı ki *tamıg* kelimesinin /+la/ isimden fiil yapım ekiyle “tamıgla-” biçiminde tekrar türemiş fiil haline getirilmesi gerekli görülmüştür. Kuzey, Doğu ve Batı Grubu Lehçelerinde yakın yüzyıla kadar “tam-/dam-” fiili ile /g/ sesi ve vurgusuz orta hece dar ünlüsü /ı/ sesinin düşmesi sonucu oluşan “tamla-/damla-” fiili aynı anlam özelliğini göstermektedir. Bu lehçelere ait sözlüklerde her ne kadar ayrı madde başları olarak gösterilseler de “tam-/dam-” ve “tamla-/damla-” fiilleri aynı anlam niteliğini taşımaktadırlar. Bu lehçelere ait eserlerde “tam-/dam-“; “tamla- / damla-“ fiillerinin nöbetleşe kullanımlarını tespit etmek mümkündür. *Tam-* fiil köküne Türkiye Türkçesi ekseninde bakacak olursak fiilin Tarama ve Derleme Sözlüklerinde “dam-” şeklinde tespit edildiğini ve “dam-” şeklinde aktif olarak Anadolu Ağzlarında kullanıldığını söyleyebiliriz. TDK Güncel Türkçe sözlükte “dam-” fiil kökü mevcut değildir; fakat MEB Örnekleriyle Türkçe Sözlük’te madde başı olarak yer almaktadır. Her ne kadar MEB Örnekleriyle Türkçe Sözlük’te madde başı olarak bulunsa da “dam-” fiil kökünün aktif olarak kullanılmadığını bunun yerine “damla-” fiilinin tercih edildiğini görmekteyiz. Hasılı “damla-” kelimesi kök biçimbirim değildir. Evvela fiil kökünden türeyen bir isim tabanına dönüşmüş, ardından da isim gövdesinden türeyen bir fiil olmuştur.

6. “Sapta-” kelimesi Arapça “sebt (سبت)” kökünden türemiş bir fiildir. “Sapta-” fiilinin oluşumu için farklı görüşler ileri sürülmüştür. Bunlar iki noktada toplanabilir: Birincisi *sap+ta-* türetimi örneksene yoluyla alınarak fiilin *sap+ta-* şeklinde; diğeri ise Arapça “sebt (سبت)” köküne /+A/ ya da /+DA/ isimden fiil yapım eki getirilerek *sebt-e > sabta- > sapta- / sebt+te > sapt+ta- > sapta-* şeklinde oluşturulduğu yönündedir. Dil Devrimi nihayetinde Arapça+Türkçe *tesbî et-* kelimesine Türkçe karşılık bulma çabasının bir neticesi olarak 1935’te yayımlanan *Türkçeden Osmanlıcaya Cep Kılavuzu* adlı sözlükte ilk defa kendisine yer bulan “sapta-” fiili, kuruluş ve ortaya çıkış açısından tartışılacak bir yapıya sahip olsa da bu fiil artık Türkçenin söz varlığı içerisinde girmiştir, yapısal olarak incelendiğinde de kendisi kök biçimbirim değil Arapça “sebt” kökünden türemiş bir fiildir.

REFERENCES/KAYNAKÇA

a) Araştırma Eserleri ve Makaleler

- AHTERÎ MUSTAFA MUSLİHUDDİN EL-KARAHİSARÎ (2017). *Ahterî-yi Kebir*, (Haz. KIRKKILIÇ, A. ve SANCAK, Y.), TDK Yayınları, Ankara.
- AKAR, A. (2005). *Türk Dili Tarihi*, Ötüken Neşriyat, İstanbul.
- AKKUŞ, M. (1995). *Kitab-ı Gunya [İnceleme-Metin-İndeks-Tıpkı Basım]*, TDK Yayınları, Ankara.
- AKSAN, D. (2009). *Her Yönüyle Dil (Ana Çizgileriyle Dilbilim)*, Cilt I-III, TDK Yayınları, Ankara.
- ALKIM, V. B. vd. (2014). *Türkçe/Osmanlıca/İngilizce Redhouse Sözlüğü*, Redhouse Yayınevi, İstanbul.
- ALTAYLI, S. (2018). *Azerbaycan Türkçesi Sözlüğü*, Cilt I-II, TDK Yayınları, Ankara.
- ARGUNŞAH, M. ve GÜNER, G. (2015). *Codex Comanicus*, Kesit Yayınları, İstanbul.
- ATA, A. (1997). *Kıyasü'l-Enbiyâ (Peygamber Kıssaları) [Giriş-Metin-Tıpkıbasım]*, TDK Yayınları, Ankara.
- AYVERDİ, İ. (2016). *Misalli Büyük Türkçe Sözlük*, Kubbealtı Yayınları, İstanbul.
- BAYAR, N. (2006). *Açıklamalı Yeni Kelimeler Sözlüğü*, Akçağ Yayınları, Ankara.
- BAYAT, F. ve ÇINAR ALİYEVA M. (2020). *Eski Türkçe Sözlük*, Ötüken Neşriyat, İstanbul.
- BAYOĞLU, S. (1996). *Erenler Bahçesi (Hadîkatu's-Su'adâ)*, Kültür Bakanlığı Milli Kütüphane Basımevi, Ankara.
- BİLTEKİN, H. (2003). “Şeyhî Dîvânı (İnceleme-Tenkitli Metin-Dizin)”, *Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü*, Basılmamış Doktora Tezi, Ankara.
- BOZKURT, F. (2005). *Türklerin Dili*, Kapı Yayınları, İstanbul.
- CAFEROĞLU, A. (1993). *Eski Uygur Türkçesi Sözlüğü*, Enderun Kitabevi, İstanbul.
- CANPOLAT, M. (1995). *Mecmâ'atü'n-Nezâ'ir [Metin-Dizin-Tıpkıbasım]*, TDK Yayınları, Ankara.
- CİN, A. (2012). *Mesud Bin Ahmed Süheyl ü Nev-Bahar [İnceleme-Metin-Dizin]*, Eğitim Yayınevi, Konya.
- DEMİR, N. (2005). *Sıfâtu'l-Harameyn [Dil Özellikleri-Metin-Dizin]*, Akçağ Yayınları, Ankara.
- DEMİRCİ, Ü. Ö. ve KORKMAZ, Ş. (2008). *Şeyyâd Hamzâ Yûsuf u Zelihâ [Giriş-Metin-Günümüz Türkçesine Aktarma-Dizin ve Sözlük-Tıpkıbasım]*, Kaknüs Yayınları, İstanbul.
- DOĞAN, D. M. (1981). *Büyük Türkçe Sözlük*, Birlik Yayınları, Ankara.
- DOĞAN, M. N. (2007). *Fuzûlî Leylâ ve Mecnûn [Metin, Düzyazıya Çeviri, Notlar ve Açıklamalar]*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul.
- EDİB AHMED B. MAHMUD YÜKNEKİ (2006). *Atabetü'l-Hakayık*, (Haz. ARAT, R. R.), TDK Yayınları, Ankara.
- EFENDİOĞLU, S. (2021). *Mevlânâ Lutfî Gül ü Nevruz (Dil İncelemesi-Metin ve Aktarma-Gramatikal Dizin-Tıpkıbasım)*, Fenomen Yayıncılık, Erzurum.
- EKER, S. (2009). *Çağdaş Türk Dili*, Grafiker Yayıncılık, İstanbul.
- ERASLAN, K. (2012). *Eski Uygur Türkçesi Grameri*, TDK Yayınları, Ankara.
- EREN, H. (1999). *Türk Dilinin Etimolojik Sözlüğü*, Bizim Büro Basımevi, Ankara.
- EYUBOĞLU, İ. Z. (2004). *Türk Dilinin Etimolojik Sözlüğü*, Sosyal Yayınlar, İstanbul.
- EYUBOĞLU, İ. Z. (1989). *Türkçe Kökler Sözlüğü*, Remzi Kitabevi, İstanbul.
- GABAIN, A. V. (2007). *Eski Türkçenin Grameri*, (Çev. AKALIN, M.), TDK Yayınları, Ankara.

- GÖKER, O. (2001). *Uygulamalı Türkçe Bilgileri I*, MEB Yayınları, Ankara.
- GÜLENSOY, T. (2011). *Türkiye Türkçesindeki Türkçe Sözcüklerin Köken Bilgisi Sözlüğü*, Cilt I-II, TDK Yayınları, Ankara.
- GÜLENSOY, T. (1995). *Türkçe El Kitabı*, Bizim Gençlik Yayınları, Kayseri.
- GÜLHAN, A. (2010). “Şeyh Ahmed ve Manzum Sözlüğü Nazmü'l-Leâl”, *Zeitschrift für die Welt der Türken*, Vol. 2, No. 2, s. 201-226.
- HAMILTON, J. R. (1998). *İyi ve Kötü Prens Öyküsü*, (Çev. KÖKEN, V.), TDK Yayınları, Ankara.
- HANÇERLİOĞLU, O. (2000). *Türk Dili Sözlüğü*, Remzi Kitabevi, İstanbul.
- İSLAM (2014). *Mu'inü'l-Mürîd*, [İnceleme, Metin, Çeviri, Dizin, Tıpkıbasım], (Haz. TOPARLI, R. ve ARGUNŞAH, M.), TDK Yayınları, Ankara.
- KAÇALIN, M. S. (2017). *Oğuzların Diliyle Dedem Korkudun Kitabı*, TDK Yayınları, Ankara.
- KAÇALIN, M. S. (2011). *Nevâyi'nin Sözleri ve Çağatayca Tanuklar [Giriş-Metin-Dizinler-Tıpkıbasım]*, TDK Yayınları, Ankara.
- KALKIŞIM, M. M. (2013). *Şeyh Gâlib Dîvânı*, Akçağ Yayınları, Ankara.
- KARA, F. (2011). *Muhammed Ya'kûb-ı Çîngî - Zebân-ı Türkî (Kelür-nâme) [İnceleme-Metin-Dizin]*, Fenomen Yayıncılık, Erzurum.
- KARAAĞAÇ, G. (1997). *Lutfî Divanı [Giriş-Metin-Dizin-Tıpkı Basım]*, TDK Yayınları, Ankara.
- KARAKÖSE, S. (2017). *Nev'î-zâde Atâyî Dîvânı*, Kültür ve Turizm Bakanlığı Kültür Eserleri Dizisi-544, Ankara.
- KARASOY, Y. (1998). *Şiban Han Dîvânı [İnceleme-Metin-Dizin-Tıpkıbasım]*, TDK Yayınları, Ankara.
- KÂŞGARLI MAHMUD (2013a). *Dîvânü Lügâti't-Türk*, Cilt I, (Çev. ATALAY, B.), TDK Yayınları, Ankara.
- KÂŞGARLI MAHMUD (2013b). *Dîvânü Lügâti't-Türk*, Cilt II, (Çev. ATALAY, B.), TDK Yayınları, Ankara.
- KÂŞGARLI MAHMUD (2013c). *Dîvânü Lügâti't-Türk*, Cilt III, (Çev. ATALAY, B.), TDK Yayınları, Ankara.
- KÂŞGARLI MAHMUD (2013d). *Dîvânü Lügâti't-Türk (Dizin)*, (Çev. ATALAY, B.), TDK Yayınları, Ankara.
- KAYA, C. (1994). *Uygurca Altun Yaruk [Giriş, Metin ve Dizin]*, TDK Yayınları, Ankara.
- KAYACAN, S. (2009). “İletişim, Dil ve Kültür”, *Türk Dili*, Lisans Yayıncılık, İstanbul.
- KENESBAYOĞLU, İ. K. vd. (1984). *Kazak Türkçesi Sözlüğü* (Çev. YÜCE, N. vd.), Türk Dünyası Ataştırmaları Yayını, İstanbul.
- KESTELLİ, R. N. (2004). *Resimli Türkçe Kamus*, (Haz. TOPARLI, R. vd.), TDK Yayınları, Ankara.
- KISTIRAK, S. (1999). “Abdürrahim Karahisarî'nin Vahdet-nâme'si (Tenkitli Metin-Sözlük)”, *İnönü Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Malatya.
- KORKMAZ, Z. (2007). *Grammer Terimleri Sözlüğü*, TDK Yayınları, Ankara.
- KORKMAZ, Z. (2005). “İnsan Varlığından Millet ve Kültür Varlığına Uzanan Dil”, *Türk Dili Üzerine Araştırmalar*, Cilt I, TDK Yayınları, Ankara, s. 739-744.
- KOŞAY, H. Z. (1944). *Türkiye Türk Düşünleri Üzerine Mukayeseli Malzeme*, T.C. Maarif Vekilliği, Eski Eserler ve Müzeler Umum Müdürlüğü Yayınları, Ankara.
- KÜÇÜK, S. (1994). *Bâkî Dîvânı (Tenkitli Basım)*, TDK Yayınları, Ankara.

- KÜLTÜR BAKANLIĞI (1991). *Karşılaştırmalı Türk Lehçeleri Sözlüğü*, (Haz. ERCİLASUN, A. B. vd.), Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara.
- MAHMUD BİN ALİ (2014). *Nehcü'l-Ferâdis Uştmağlarının Açığ Yolu (Cennetlerin Açık Yolu)*, (Yay. TEZCAN, S. ve ZÜLFİKAR, H.), TDK Yayınları, Ankara.
- MEB (1995). *Örnekleriyle Türkçe Sözlük*, Cilt I-IV, MEB Yayınları, Ankara.
- NASKALİ GÜRSOY, E. ve DURANLI, M. (1999). *Altayca-Türkçe Sözlük*, TDK Yayınları, Ankara.
- NECİPOVIÇ NECİP, E. (2008). *Yeni Uygur Türkçesi Sözlüğü*, (Çev. KURBAN, İ.), TDK Yayınları, Ankara.
- NİŞANYAN, S. (2018). *Nişanyan Sözlük Çağdaş Türkçenin Etimolojisi*, Liber Plus Yayınları, İstanbul.
- OĞUZKAN, A. (2001). *Örneklerle Türkçe ve Kompozisyon Bilgileri*, MEB Yayınları, İstanbul.
- ORKUN, H. N. (1987). *Eski Türk Yazıtları*, TDK Yayınları, Ankara.
- ÖZTÜRK, R. (2005). *Özbek Türkçesi El Kitabı*, Çizgi Kitabevi, Konya.
- PEKACAR, Ç. (2011). *Kumuk Türkçesi Sözlüğü*, TDK Yayınları, Ankara.
- PÜSKÜLLÜOĞLU, A. (1990). *Öz Türkçe Kılavuzu*, ABC Kitabevi, İstanbul.
- PÜSKÜLLÜOĞLU, A. (1966). *Öz Türkçe Sözcükler ve Terimler Sözlüğü*, Nokta Yayınları, Ankara.
- SƏFƏRLİ, Ə. (2005). *Kadı Burhaneddin Divanı*, Öndər Nəşriyyat, Bakı.
- ŞEMSEDDİN SÂMİ (2009). *Kâmûs-ı Türkî*, Kapı Yayınları, İstanbul.
- ŞEN, S. (2017). *Eski Türkçenin Deyim Varlığı*, TDK Yayınları, Ankara.
- ŞEYHÜLİSLÂM MEHMED ESAD EFENDİ (1999). *Lehçetü'l-Lügat*, (Haz. KIRKKILIÇ, H. A.), TDK Yayınları, Ankara.
- ŞİRİN, H. (2019). *Kül Tigin Yazıtı Notlar*, Bilge Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul.
- TAN, N. (2019). "1932'den 2012'ye Türk Dil Kurumu", *Türk Dili Dergisi*, Cilt CXVII, Sayı 811, Ankara, s. 34-57.
- TATCI, M. (2008). *Yûnus Emre Külliyyatı*, *Yûnus Emre Divanı-Tenkitli Metin*, H Yayınları, İstanbul.
- TAVKUL, U. (2000). *Karaçay-Malkar Türkçesi Sözlüğü*, TDK Yayınları, Ankara.
- TDK (2010). *Türkçe Sözlük*, TDK Yayınları, Ankara.
- TDK (2009). *Tarama Sözlüğü I-VII*, (3. Baskı), TDK Yayınları, Ankara.
- TDK (2009). *Türkiye'de Halk Ağzından Derleme Sözlüğü I-VI*, TDK Yayınları, Ankara.
- TDK (1935). *Türkçeden Osmanlıcaya Cep Kılavuzu*, TDK Yayınları, İstanbul.
- TEKİN, T. (2013). *İrk Bitig (Eski Uygurca Fal Kitabı)*, (Haz. YILMAZ, E. ve DEMİR, N.), TDK Yayınları, Ankara.
- TEKİN, T. ve ÖLMEZ, M. vd. (1995). *Türkmençe-Türkçe Sözlük*, Simurg Yayıncılık, Ankara.
- TENİK, A. (2014). *Kuddûsî Dîvânı – Metin*, Ahmed Kuddusi Vakfi Yayınları, İstanbul.
- TIETZE A. (2019). *Tarihî ve Etimolojik Türkiye Türkçesi Lugati*, (Ed. DEMİR, N. ve YILMAZ, E.), Cilt 7, Türkiye Bilimler Akademisi, Ankara.
- TOPALOĞLU, A. (2014). *Türkçe Sözlük Güzel Türkçenin Sözlüğü*, Kapı Yayınları, İstanbul.
- TOPARLI, R., ÇÖGENLİ, M. S. ve YANIK, N. H. (1999). *El-Kavânînü'l-Küllîye Li-Zabti'l-Lügati't-Türkiyye*, TDK Yayınları, Ankara.
- TOPARLI, R. (1992). *İrşâdü'l-Mülûk ve's-Selâtin*, TDK Yayınları, Ankara.
- ÜNALAN, Ş. (2010). *Dil ve Kültür*, Nobel Yayın Dağıtım, Ankara.

- ÜNLÜ, S. (2013). *Çağatay Türkçesi Sözlüğü*, Eğitim Yayınevi, Konya.
- ÜSTÜN, M. C. (2020). *Güney-Doğu Grubu Lehçelerinden İzler Taşıyan Fuzûlî Divânı [İnceleme, Metin, Dizin, Tıpkıbasım]*, Kutlu Yayınevi, İstanbul.
- ÜSTÜN, M. C. (2018). “Erzincan Ağzına Etimolojik Bir Yaklaşım: Karma Kelimeler”, *Diyalektolog Ulusal Sosyal Bilimler Dergisi*, Sayı 18, Yaz Summer, s. 183-217.
- ÜSTÜN, M. C. (2018). *Diliçi Çeviri Bağlamında Kenzü'r-Redâ' [İnceleme-Çeviriyazı-Diliçi Çeviri-Dizin]*, Gece Kitaplığı, Ankara.
- ÜSTÜN, M. C. (2014). “Hamdullah Hamdi'nin Yûsuf u Zelihâ Mesnevisi”, *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü*, Basılmamış Doktora Tezi, Erzurum.
- ÜŞENMEZ, E., BOLTABAYEV, S. ve TUĞLACI, G. (2016). *Özbekçe Türkçe Sözlük*, İstanbul.
- YAMAN, E. (2016). “Türkçenin Güncel Söz Varlığı”, *Milli Eğitim*, Sayı 210, Bahar, s. 85-91.
- YAVUZ, K. (2000). *Garib-nâme (Tıpkıbasım, karşılaştırmalı metin ve aktarma)*, Cilt I/2, TDK Yayınları, İstanbul.
- YAVUZ, K. *Gülşehri'nin Mantıku't-Tayrı (Gülşen-Nâme) [Metin ve Aktarma]*, Kültür ve Turizm Bakanlığı Kültür Eserleri, Ankara.
- YUHADİN, K. K. (1998). *Kırgız Sözlüğü*, (Çev. TAYMAS, A.), TDK Yayınları, Ankara.
- YUSUF HAS HACİB (2008). *Kutadgu Bilig*, (Çev. ARAT, R. R.), Kabcacı Yayınevi, İstanbul.
- YUSUPOVA, N. (2018). *Türkçe-Özbekçe Sözlük*, TDK Yayınları, Ankara.
- YÜCE, N. (1993). *Mukaddimetü'l-Edeb Hvârizm Türkçesi ile Tercümeli Şuşter Nüshası [Giriş, Dil Özellikleri, Metin, İndeks]*, TDK Yayınları, Ankara.
- YÜKSEL, S. (1965). *Mehmed Işk-Nâme (İnceleme-Metin)*, Ankara Üniversitesi DTCF Yayınları, Ankara.

b) İnternet Kaynakları – Erişim Tarihi

<https://www.tdk.gov.tr/icerik/duyurular/turkce-sozlukun-11-baskisi-cikti/> - 29.06.2022

<https://www.etimolojiturkce.com/kelime/saptamak> - 03.11.2022

EXTENDED SUMMARY

There is a close relationship between language and thought. People think through concepts in their native language. The development of thought affects language; the development of language also affects thinking. Language contains associative information about the thought system of a nation. Information on the development of nations, views on life, ways of thinking, and diversity of emotions are available in the languages of those nations.

Words belonging to a language have been termed with vocab or vocabulary throughout history. Doğan Aksan used a term for this concept as vocabulary. We can access a lot of information in terms of religious, social, political, economic, cultural, artistic and literary aspects by examining the vocabulary of a nation.

The research on vocabulary is important in terms of revealing the proficiency or inadequacy of a language. Dictionary and lexicography studies can be referenced at this subject. There are 122,423 vocabulary and 92,292 words in the 11th edition of the Turkish Dictionary of the Turkish Language Institution. If we take into account the history of the Turkish language these data cannot fully reveal the vocabulary of the Turkish language. These statistical data do not include words that are not used today or whose root morphemes are forgotten. In this study, we claimed that bağ, kucak, geniş, damla- and sapta- are derivative words and the root morphemes of these words are not used in Turkey Turkish to show that some root morphemes have become obsolete over time. We claimed that bağ, kucak, geniş, damla- and sapta- words derived from ba- verb, kuç-/koç- verb, gen/keñ word, tam-/dam- verb and Arabic *sebt* word root respectively. We tried to prove our claim with examples from the historical and modern dialects of the Turkish language.

The word "bağ" is not a root morpheme. It is derived from the verb root "ba-". The verb "ba-" has become a derived noun as "bağ" by taking the suffix /-ğ/. The verb "ba-" which is the root of the word "bağ" has been abandoned or forgotten over time. In this case, it was added the suffix /+la/ to the word "bağ" and a derived verb in the form of "bağla-" was formed. There is no verb "ba-" in current Turkish dictionaries. This does not mean that the word "bağ" is a root morpheme. "Bağ" is a derived noun, not a root morpheme.

The word "kucak" is not a root morpheme. The verb "kuç-/koc-" has become a derived noun as "kucak" by taking the suffix /-Ak/. We can clearly see this by examining the historical periods of the Turkish language and the works of that period. The verb "kuç-" which is the root of the word "kucak" has been abandoned over time and this form of the word is passive. In this case, it was added the suffix /+la/ to the word "kucak" and a derived verb in the form of "kucakla-" was formed. There is no verb "kuç-/koc-" in current Turkish dictionaries. This does not mean that the word "kucak" is a root morpheme. "Kucak" is a derived noun, not a root morpheme.

The word "geniş" is not a root morpheme. Root morpheme of the word is "gen". It is possible to detect the name "gen" as keñ, keñ, käng/keng/kéng, kénġ, kenġ, kēñ, kēñ, kiñ, king/king, kinġ, gen, gēñ, géñ, gēñ, giñ from Old Turkish to the present. Kēñ/ñ; gēñ/ñ noun root has become a derived verb as "kēñi-, kēñü-, gēñi-" by taking the suffix /+ü, +i/. The verb kēñi- / gēñ-i/ has become a derived noun as "kēngiñ, gēñiñ" by taking the suffix /-oş / . There is the word "gen" in current Turkish dictionaries but it is not actively used. The word "geniñ" is not a root morpheme. First, it was a verb derived from the noun root then it became a noun derived from the verb stem.

The verb damla- is not a root morpheme. The verb "tam-/dam-" has become a derived noun as "tamıg" by taking the suffix /-(1)g/ in the course of development of the Turkish language. The verb "tam-" has been abandoned over time and this form of the verb is passive. In this case, it was added the suffix /+la/ to the word "tamıg" and a derived verb in the form of "tamıgla-" was formed. Thus, the verb damla-

was occurred as a result of the elision of /g/ and /ɰ/ phoneme and the consonant mutation of /t/ phoneme. There is the verb "dam-" in current Turkish dictionaries but it is not actively used. The verb “damla-” is not a root morpheme. First, it was a noun derived from the verb root then it became a verb derived from the noun stem.

The verb sapta- is not a root morpheme. The verb sapta- is a derived from the Arabic “sebt (سبت)” that is noun root. There are two views for the formation of the verb sapta-. The first view is as follows: The derivation of sap+la- was taken as an example, and the verb was formed as sap+ta-; secondly, the Arabic root “sebt (سبت)” is formed as sebt-e > sabta- > sapta- / sebt+te > sapt+ta- > sapta- by adding the suffix /+A/ or /+DA/. The verb sapta- emerged in the language revolution. It is the result of the effort to find a Turkish equivalent for the Arabic+Turkish word tesbî et-. “Sapta-” is a derived verb, not a root morpheme.

SONNOTLAR

-
- ⁱ “Arvış ba-” *büyü bağlamak, büyüye engel olmak* anlamlarını içeren bir deyimdir. Deyim için bk. (Şen, 2017: s. 73)
- ⁱⁱ “ba-” fiili “Altun Yaruk” adlı eserde çekimli fiil, zarf-fiil ve isim-fiil olmak üzere tam 8 (sekiz) yerde geçmektedir.
- ⁱⁱⁱ “Közin ba-” *gözünü bağlamak, yanılmak, gerçeği görmesini engellemek* anlamlarını içeren bir deyimdir. Deyim için bk. (Şen, 2017: s. 147)
- ^{iv} *kucak* kelimesi Dîvânü Lügâti’t-Türk’te “kuçak” şeklinde geçmektedir.
- ^v “Adakın kuç-” *ayağını kucaklamak, ayağına kapanmak, yalvarmak* anlamlarını içeren bir deyimdir. Deyim için bk. (Şen, 2017: s. 64)
- ^{vi} Dîvânü Lügâti’t-Türk’te *kinğü-* şeklindedir.
- ^{vii} Bazı Kuzey, Doğu ve Batı Grubu Lehçelerinde *kêñişle-/gêñişle-* şekli yerine *kêñi-/gêñi-* fiili kendini korumuştur. Hatta Azerbaycan Türkçesinde nöbetleşe kullanım da tespit edilmiştir. Bk. (Altaylı, 2018: 1253)
- ^{viii} MEB Örnekleriyle Türkçe Sözlük I. Ciltte “damlamak” anlamında “dam-” fiili madde başı olarak bulunmakta fakat Türkiye Türkçesi ile teşekkül etmiş hiçbir eserde “dam-” kök biçimibirim olarak kullanılmamış bunun yerine “damla-” kullanılmıştır.

**ÇİÇEKDAĞI ABDALLARI VE TÜRKMEN AŞİRETLERİNİN AZERBAJCAN'DAKİ
ABDALLIK BAĞLAMINDA İNCELEMESİ**

The Analysis of Cicekdagi Abdals and Turkmen Tribes in the Context of Abdalism in Azerbaijan

DİLARA ALTAŞ

Dr.

e-posta/e-mail mengucek.danismend@gmail.com

Orcid: 0000-0002-2419-6322

Atf/©: Altaş, Dilara (2023). Çiçekdağı Abdalları ve Türkmen Aşiretlerinin Azerbaycan'daki Abdallık Bağlamında İncelemesi, *Erzincan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Yıl 16, Sayı 1, ss. 37-45

Citation/©: Altaş, Dilara (2023). The Analysis of Cicekdagi Abdals and Turkmen Tribes in the Context of Abdalism in Azerbaijan, *Erzincan University Journal of Social Sciences Institute*, Year 16, Issue 1, pp. 37-45

Makale Bilgisi / Article Information:

Makale Türü-Article Types : *Araştırma-Research*
Geliş Tarihi-Received Date : *07.06.2023*
Kabul Tarihi-Accepted Date : *28.06.2023*
Sayfa Numarası-Page Numbers: *37-45*
Doi : *10.46790/erzisosbil.1310966*

Notlar/Notes

Yazar(lar), herhangi bir çıkar çatışması beyan etmemiştir.

Turnitin/Ithenticate/Intihal ile İntihal Kontrolünden Geçmiştir

Screened for Plagiarism by Turnitin/Ithenticate/Intihal

Licensed by CC-BY-NC ile lisanslıdır

ÇİÇEKDAĞI ABDALLARI VE TÜRKMEN AŞİRETLERİNİN AZERBAYCAN'DAKİ ABDALLIK BAĞLAMINDA İNCELEMESİ

The Analysis of Cicekdagi Abdals and Turkmen Tribes in the Context of Abdalism in Azerbaijan

DİLARA ALTAŞ

Öz:

Bir bütün olarak Kırşehir ve civar şehirlerde Orta Anadolu Türk kültürünü temsil eden Türkmen zümrelerinden biri olan abdallar, Çiçekdağı'nda da varlık göstermektedirler. Tıpkı Azerbaycan'da Ortaçağ ve Yeniçağ'da olduğu gibi Çiçekdağı abdalları da edebiyatla ilgilenmişlerdir. Ayrıca Kırşehir'e özgü halk müziğine katkıda bulunmuşlardır. Bu anlamda abdalların günümüze kadar ulaşan geleneklerinin Azerbaycan abdalları ile olan karşılaştırması, bölge tarihini anlamak açısından faydalı olacaktır. Çiçekdağı özelinde Kırşehir'deki Türkmen tayfaları ile Azerbaycan'daki Türkmenlerin kıyaslaması, "abdal" kavramının anlaşılması bakımından önemlidir. İlhanlı dönemindeki Sufiliğin önemli temsilcilerinden Erdebil merkezli Safeviyye tarikatının kuruluş dönemindeki abdallar ile Bektaşiliğe yakın olan Kırşehir ve Çiçekdağı abdallarının yaşam tarzı ve mensup oldukları Oğuz boylarını izah etmeye çalışacağız. Günümüzde hem Kırşehir'de hem de Azerbaycan'ın muhtelif şehirlerinde Sufilik ve Alevilik temelindeki halk inançları konusunda "abdal" kavramının yeri önemlidir. Bu bakımdan hem Ortaçağ tarihi ana kaynakları ışığında abdallığı ele almaya çalışacağız.

Anahtar Kelimeler: Abdal, Türkmen, Azerbaycan, Çiçekdağı

Abstract:

Abdals, one of the Turkmen groups representing the Central Anatolian Turkish culture in Kırşehir and its surrounding cities as a whole, are also present in Çiçekdağı. Just like in the Medieval and the New Age in Azerbaijan, Cicekdagi abdals were also interested in literature. They also contributed to the folk music unique to Kırşehir. In this sense, the comparison of the traditions of the abdals that have survived to the present day with the Azerbaijani abdals will be useful in terms of understanding the history of the region. We will try to explain the lifestyle of the abdals in the establishment period of the Safavid sect, one of the important representatives of Sufism in the Ilkhanid period, and the Kırşehir and Cicekdagi abdals, who were close to the Bektashi order, and the Oghuz tribes they belonged to. Abdals, who were the subjects of both Turkish states in the Ottoman and Safavid eras, had a great influence on the names of the settlements in Anatolia and Azerbaijan, and on the customs of the Turkmen people. Today, the concept of "abdal" has an important place in folk beliefs on the basis of Sufism and Alevism, both in Kırşehir and in various cities of Azerbaijan. In this respect, we will try to deal with abdalism in the light of both the main sources of medieval history.

Keywords: Abdal, Turkmen, Azerbaijan, Cicekdagi

1. GİRİŞ

Çiçekdağı, XIX. Yüzyıl ve önceki yüzyıllarda “Mecidiye” olarak adlandırılmış, Kırşehir sancağına bağlı bir kazadır. 1867 yılında Vilayet Nizamnamesi’ne göre sancak olan Kırşehir, Ankara vilayetine bağlanmıştır. Kırşehir sancağına bağlı Avanos, Keskin, Mecidiye ve Merkez kazaları ile birlikte 1892 yılında Hacıbektaş ve Mucur da nahiye olarak bağlanmıştır. (Günay 2006: 22) Kurulduğunda küçük bir köy iken günümüzde ilçe olarak Kırşehir’e bağlı olan Çiçekdağı, bir Türkmen taifesi olan abdalların da meskûn olduğu bir yerdir. Genel itibariyle Kırşehir ve Yozgat pek çok Türkmen topluluğunun yurt edindiği bir mahal olması hasebiyle “Teber” olarak da bilinen Orta Anadolu abdallarının eli olmuştur. Teber sözcüğü için farklı görüşler vardır. Çoğunlukla Kırşehir abdallarını nitelendirirken kullanılan bu sözcük “balta” anlamına gelmektedir. Bektaşilikte önemli bir obje olan ve Kalenderilikte de var olan balta çoğunlukla dervişler tarafından kullanılmıştır. Bu nedenle Kırşehir abdallarının geçmişte balta üretimi yaptıkları ve dolayısıyla demircilik mesleğiyle iştigal etmiş olabilecekleri görüşü de vardır. Fakat abdalların “teberci” olarak kullandıkları sözcük “davulcu” anlamına gelmektedir. (Erkan 2009: 245) Çiçekdağı ve çevresindeki Türkmen oymakları ile Azerbaycan’da “abdal” adıyla bilinen yerleşim yerlerinde meskûn olan Türk taifelerinin karşılaştırmasını yapmak, Çiçekdağı, Kırşehir ve Yozgat’ın etnik ve kültürel yapısını anlamak için faydalı olacaktır. Mevzuyu “abdal” kavramı bağlamında ele alacağız.

2. ABDAL ADININ KÖKENİ, İSLAM ÖNCESİ DÖNEMDEN İTİBAREN TÜRKLERDE ABDAL KAVRAMI

Abdal sözcüğünün kökeniyle ilgili olarak farklı nazariyeler vardır. Bunlardan biri Ak-Hunlar ile ilişkilidir. Ak-Hunlar’ın diğer adı olan “Eftalit”, günümüzde Afganistan’da yer alan Kandahar’daki Türk oymaklarının oluşturduğu bir topluluk adıdır. Nebelson’un 1852 yılında öne sürdüğüne göre Afganistan’daki Dürrâni kabilesi Eftalit Devleti’nin bakiyesidir. Yakut Türkçesinde erkek kamlar için kullanılan “abidal” sözcüğü de kelimenin kökeninin Türkçe olduğu görüşünü desteklemektedir. (Köprülü 1988: 62) Bir diğer nazariyeye göre ise Arapçada “bidl”; bir şeyin yerini tutabilmesi mümkün olan, bir şeyin karşılığı olan anlamına gelir. Abdalın bu sözcükten türemiş olabileceği görüşü vardır ve İbnü’l-Esir de bu görüşü en-Nihâye adlı eserinde dile getirmiştir. Çünkü abdallar vefat ettiğinde yerine bir başkası geçer diye düşünülmüştür. (El-Kermeli 2022: 468) Fakat bu görüş zayıftır. Bir diğer görüşe göre “bedil” sözcüğünün çoğulu olarak ortaya çıkmıştır. Bedil sözcüğü dünyadan elini eteğini çekmiş, yok olmuş, insanlarla arası açık olan gibi anlamlara gelmektedir. Allah’ın rızasını kazanmak için insanlardan ayrılan âbid kimseler için kullanıldığı düşünülmektedir. (el-Kermeli 2022: 470) Sözcüğün kökeninin Türkçe mi yoksa Arapça mı olduğu hâlâ ihtilafıdır.

Türk milletinin algıladığı şekliyle abdallık İslam öncesi temellere dayanan ve Gök Tanrı inancından beslenen bir olgudur. Abdalların kamlar ile benzer özelliklere sahip olduklarına inanılmıştır. Gök Tanrı inancında mevcut olup Türk Müslümanlığına dahil olan yahut “don değiştirmek” kavramı Bektaşilikte de mevcuttur. Gök Tanrı inancında kamların çoğunlukla cezbe halinde keramet gösterirken hayvan donuna girmesi, Türklerin İslam’ı benimsedikten sonra Hoca Ahmed Yesevi’nin “turna”, Abdal Musa’nın “geyik”, Hacı Bektaş-ı Veli’nin “güvercin” yahut “şahin” donuna girmesi inancına dönüşmüştür. Kaygusuz Abdal’ın Abdal Musa’ya mürid olma arzusuyla geyiğe dönüşmesi de bu inanç ile abdallığın ilişkili olduğunu göstermektedir. (Küçük 2008, 111-112)

Buna ek olarak Otman Baba Velayetnâmesi, bir abdal olan Otman Baba’nın Hz. Ali’ye ve Sarı Saltuk’a dönüştüğüne dair menkıbeler içermektedir. Alevi-Bektaşi edebiyatında Muhyiddin Abdal ve Kaygusuz Abdal’ın da “kam” niteliği taşıdıkları görülmektedir. Ermiş ve vecde gelmiş bir haldeyken Hz. İbrahim, Hz. Musa, Hz. Eyyub’a dönüştüklerine, zaman ve mekan boyutunu aştıklarına inanılmıştır. (Ocak 2000: 187-188)

Gök Tanrı inancıyla ortak olan bir diğer husus, velilerin tahta kılıç taşmasıdır. Kamlar vecde gelmek için davul çalarken yanlarında kötü ruhlarla savaşmak için tahtadan yapılmış kılıç da bulundurmuşlardır

Bu durum Türklerde Heterodoks İslam anlayışında da mevcuttur. Menâkıb-ı Hacı Bektaş-ı Veli'de Horasan Türkmenlerinin de böyle bir inanca sahip oldukları anlatılmıştır. Menkıbelerden birine göre Horasan'ı işgal eden Bedahşanlılar ahaliye zarar verdikleri için Horasan halkı Hoca Ahmed Yesevi'den yardım ister. Hoca Ahmed Yesevi ise müridlerinden Kutbuddin Haydar'ı Horasanlıların yardımına gönderir. Fakat Kutbuddin Haydar yenilir ve esir düşer. Bunun üzerine Hacı-Bektaş-ı Veli tahta kılıç kuşanarak Bedahşanlıların üstüne yürür ve muzaffer olur. (Hacı Bektaş-ı Veli 2006: 24-27; Ocak 2002: 180)

Benzer şekilde Ulu Abdal ve Kiçi Abdal adlı iki dervişin Sarı Saltuk ile bir araya gelmesi ve Hacı Bektaş-ı Veli'nin isteğiyle Rumeli'ye geçip İslam'ı yaymaya gitmeleri mevzuu da anlatılır. Yine Menâkıb-ı Hacı Bektaş-ı Veli'de Hacı Bektaş-ı Veli'nin Sarı Saltuk'a tahta kılıç verdiği bahsi vardır. (Ocak 2002: 180)

Ömer Lütfi Barkan da Fuad Köprülü'nün kanaatini destekler şekilde Abdalân-ı Rum için Gök Tanrı inancıyla Alevi-Bektaşî inancını harmanladıklarını belirtmiş, gezgin derviş niteliği taşıyan Anadolu abdallarının âyin ve erkân bakımından Alevi Türk zümreleri olduğunu kaydetmiştir. Anadolu'da kendine "abdal" diyen grupların çingene olduklarını iddiasının gerçeği yansıtmadığını, Horasan'dan gelen Türkmenler olduklarını belirtmiştir. (Barkan 1993: 17) Yine Bursa'da medfun olan Şeyh Abdal Murad'ın Osmanlı safında savaşın Bursa'nın fethinde bulunmuş olması, Buhara'dan Bursa'ya gelen kırk abdalın biri olması abdalların sadece gezgin derviş değil, alp niteliği taşıdıklarını da göstermektedir. (Barkan 1993: 26; Köprülü 1988: 63) Aynı şekilde Abdal Musa da Hacı Bektaş-ı Veli'ye bağlı ve Orhan Gazi zamanında gazaya katılmış, başı börklü bir derviştir. (Aşık Paşazâde 2014: 486)

3. ÇİÇEKDAĞI ÇEVRESİNDE ABDALLAR VE TÜRKMEN OYMAKLARI

Ortaçağ'da Çiçekdağı henüz büyük bir yerleşim yeri olarak var olmadığı için öncelikle genel itibariyle Kırşehir'de abdallık kavramından bahsetmek yerinde olacaktır. Kırşehir havalisi Babaî Hareketi bakımından önemli bir yer olduğu için Türk inançları ile harmanlanmış Heterodoks İslam anlayışı bu bölgede önemli olmuştur.

Kırşehir'de Türkmen oymaklarının yanı sıra Tatar, Özbek ve Nogay Türklerinin de yaşıyor olması, Kırşehir'in her bakımdan Türk boylarının kaynaştığı bir Türk ili olduğunu göstermektedir. (Caferoğlu 2012: 82) Çiçekdağı (Mecidiye) özelinde ele alacak olursak Karahasanlı aşireti abdal aşiretidir. (Caferoğlu 2012: 91) İlçede Tülek aşireti, Ceridli aşireti de vardır. Ceridli aşireti Orta Anadolu'ya geldikleri 1613 yılından itibaren Tecirli aşireti başta olmak üzere farklı aşiretlerle kavgalı oldukları için Rakka'ya sürülmüşler, oradan geri dönenler de Bozok, Kırşehir ve Çiçekdağı'nda meskun olmuşlardır. (Altınok 2002: 53) Aynı şekilde sürgün edildikleri Rakka'dan kaçan ve tekrar Çiçekdağı ve Kırşehir'e dönen abdallar da olmuştur. Bunların da Ceridli aşiretine mensup olma olasılığını düşünüyoruz. Aynı durum Mamalı aşireti için de geçerlidir.

Tülek aşireti Çiçekdağı'nın Hacı Hasanlı, Beşikli, İbikli, Timurlu, Orta Hacı Ahmetli, Yukarı Hacı Ahmetli, Aşağı Hacı Ahmetli, Kirdök, Hüseyinli gibi köylerinde meskundur. (Gündüz 2019: 6514)

1485 yılında Osmanlı'nın Rum Eyaleti'ne bağlı bir vilayet olan Kırşehir, 1526 yılında Bozok Sancağı'na bağlanmış ve 1554 yılında ise Karaman Eyaleti'nin sancağı olmuştur. İlk sancak beyi olarak da Çerkes Bey tayin edilmiştir. Çiçekdağı ise 1584 yılının kayıtlarında Keskin, Hacıbektaş, Süleymanlı, Konur, Künyüzü ve Denek gibi Kırşehir'e bağlı bir kaza olarak geçmektedir. (Bilge 2011: 62-63)

Azınlıklar ile ilgili bilgilere bakacak olursak; Çiçekdağı eski adıyla Mecidiye kazası olarak salnâmelerde Müslim nüfusun çoğunlukta olduğu bir ilçe olarak geçmektedir. 1899-1900 tarihli salnâmede Mecidiye kazası için merkezde sadece 4 kadın, 3 erkek Ermeni olduğu belirtilmiş, Mecidiye'nin köylerindeki nüfusun tamamının Müslim olduğu kaydedilmiştir. (Gündüz 2012: 1383) Ayrıca 1899-1903 tarihleri arasında Mecidiye'de kayıtlı Rum nüfus bulunmamaktadır. (Gündüz 2012: 1382)

Çiçekdağı ve genel olarak Kırşehir abdalları Horasan'dan göçüp geldiklerine inanırlar. Ancak Türkmen olduklarını belirten abdallar, Anadolu'nun pek çok yerinde farklı gruplara ayrılırlar.

- Tencili Abdalları: Üfürükçülük ve cambazlık yapan abdallar.
- Beydili Abdalları: Türkmenlere yemek dağıtan ve yardımcı olan abdallar.
- Fakçılar: Avcı abdallar.
- Gurbet-Cesis Abdalları: Sepetçi abdallar.
- Karaduman Abdalları: Mısırlı İbrahim Paşa'nın Mısır'dan Anadolu'ya gönderdiği musiki ve raks ile uğraşan abdallardır.

Kırşehir'deki abdallar ise bu bahsi geçen abdal topluluklarından bazı hususlarda daha farklıdır. Mesleki olarak daha çok müzikle, davul zurna ve bağlama çalıp türkü söylemekle uğraşırlar. Ayrıca sünnetçilik de ustalıklı yaptıkları mesleklerden biridir.

Çiçekdağı abdallarının tıpkı Kırşehir'in diğer ilçelerinde ve Kırıkkale'de olduğu gibi ekseriyetle müzikle iştigal ettiklerini biliyoruz. Özellikle Kırşehir'e özgü halaylardan Üçayak, Hasan Dağı Sekmesi, Sivrik, Afşar Ağırlaması, Cirit, Kıvrak Halay, Sekmen gibi halaylar Çiçekdağı abdalları tarafından Kırşehir kültürüne kazandırılmıştır. Ayrıca büyük usta Muharrem Ertaş ve Neşet Ertaş'ın köyü Kırtıllar da eskiden Çiçekdağı'na bağlı bir abdal köyü idi. Yöreye özgü abdal düzeni ve tezene tavrı da abdalların bağlama çalmadaki hünerlerini göstermektedir. (Çelik, Eroğlu 2020: 2853-2854)

4. ÇİÇEKDAĞI VE KIRŞEHİR'DE ABDALLIK ANLAYIŞI İLE AZERBAYCAN ABDALLIĞININ KIYASLAMASI

Abdallık Horasan ve Azerbaycan'daki Oğuz Türklerinin dini ve kültürel yapısı bakımından çok önemlidir. Özellikle Azerbaycan'ın Hoy şehri -günümüzde İran sınırları içindedir- Anadolu'ya gelmiş Türkmen dervişler ve ahilerin membaı olmuştur. Geyikli Baba ve Abdal Musa Hoylu abdalların en önemlilerindedir. (Kılıç 2010: 167) Ahi Evran da Hoy'dan göçüp Anadolu'ya gelmiştir. Önceki dönemlerde Bakü'de hankâh kurmuş olan 11. yüzyıl sufilerinden Ebu Said Abdal Baküvi de irşad faaliyetleriyle meşgul olmuştur. Ebu Said Abdal Baküvi ile aynı dönemde yaşamış Pir Hüseyin de ribat kurmuş, Bakü-Salyan kervan yolu üzerinde tekkesini yaptırmıştır. (Mutallimov: 61)

Azerbaycan'da abdalların eren olarak kabul görmeleri ve saygıyla bahsedilmelerine Nesimi'nin şiirlerinde denk gelmektedir. Dünyadan elini eteğini çekmiş, nefsiyle değil kâmil ahlakıyla tanınan abdallar Nesimi'nin şiirlerinde övülmüştür.

“ Aşiqin adı nədən abdal imiş?

Anda kim, hərfi həmişə dal imiş

Hərfi dal olmuş vücudun tanımış

Kim ki, bildi nəfsini abdal imiş.”

Azerbaycan abdallığı Kalenderilik ile bağlantılı olduğu için Ehli Beyt sevgisi ön planda olmuştur. Özellikle bugünkü Ermenistan sınırları içinde yer alan Çukursad bölgesinden Türkmen derviş ve ozan Miskin Abdal'ın şiirleri Ehli Beyt sevgisini ve Şiilik eğilimini göstermektedir. Aynı şekilde Çiçekdağı ve Kırşehir çevresindeki abdallar da Alevi-Bektaşî kökenlerinin etkisiyle Ehli Beyt'e büyük sevgi beslemektedirler.

Safevi Devleti'nin kurucusu Şah İsmail de kendini “abdal” olarak nitelendirmiştir.

“Xətaiyəm, bir haləm

Əlif üstündə daləm,

Sufiyəm təriqətdə

Həqiqətdə abdaləm.” (Həsənova 2010: 21)

Şah İsmail Hatayi'nin şiirleri, onun abdallığa bakiş açısını da özetler niteliktedir.

“Səfa əhli sufü safi həqiçün,

Ənəllah əhli insafi həqiçün,

Ki Rum abdalları sidqi həqiçün,

Xorasan pirləri nitqi həqiçün,

Nihan dərvişlərin sirri həqiçün,

Bu yolda pirlərin sirri həqiçün.”

Azerbaycan'da aşıklık geleneği alanında da abdallığın önemi büyüktür. Miskin Abdal, Aşık Kurbanı, Tufarkanlı Abbas gibi abdallar aşık edebiyatına büyük katkı sağlamışlardır. (Əsgər 2019: 12-13) Özellikle Kalenderilik etkisi Aşık Kurbanı'nın şiirlerinde bariz şekilde görülmektedir.

“Qurbani, abidal söyləməz yalan,

Həsənə, Hüseynə canımız qurban.

Yusifin nəsibi yeddi il zindan,

Misirdə bir ali sultan eylədi.” (Əsgər 2019: 13)

Özellikle Gökçe aşık mektebinin önde gelen aşıkları Miskin Abdal ve Aşık Elesger'in “geraylı” ve “bayatı” denen türlerdeki şiirleri bugün sazla çalınıp söylenmektedir. Miskin Abdal'ın yirmiden çok methiye, geraylı, koşma, bayatı, deyişme, tecnis, divani, aşık havası türlerinde eserleri günümüze ulaşmıştır. (Hüseynzadə 2005: 53) Halk edebiyatına abdalların sunduğu katkılarında aslen Çiçekdağılı olan Muharrem Ertaş ve Neşet Ertaş'ın tarzıyla ve günümüz abdallarıyla benzerlik gösterdiğini düşünmekteyiz.

Bütün bunlara ek olarak “abdal” sözcüğü Azerbaycan'da yerleşim yerlerinin adlarında da sıklıkla görülmektedir. Sadece günümüzde Ermenistan Cumhuriyeti'nin sınırları dahilinde olan fakat yakın tarihe kadar çoğunlukla Türklerin yaşadığı Batı Azerbaycan'da “abdal” adını taşıyan pek çok köy bulunmaktadır. Revan şehrinin Karni kazasına bağlı Yukarı Abdallar köyü, Alagöz ve Şirak dağları arasında kalan bir vadi olan ve etrafı yine aynı ada sahip dağla çevrili olan Boz Abdal, yine Revan'ın Kerbibasır ilçesindeki Abdallar köyü ile “Avdal” sözcüğünün geçtiği yerleşim yerleri bugünkü Ermenistan sınırları içindedir. (Səmədova 2008: 55) Ayrıca yine Laçın şehri 1926 yılına kadar Abdallar olarak adlandırılmıştır. (Aslanova 2020: 146)

Azerbaycan'ın Karabağ bölgesinin Abdal Gülablı köyü de pek çok halk ozanı, şair ve müzisyen çıkarmıştır. 18. Yüzyıl şairlerinden Aşık Valeh, Abdal Gülablı'nın en önemli halk ozanlarından biridir. 1722 yılında Abdal Gülablı'nın “kend” yani “köy” adlı mahallesinde dünyaya gelmiş olan Aşık Valeh, aşık havalardan baş sarıtel, orta sarıtel, kaytağı, Karabağ lengeri gibi türlerin bestekârıdır. Bu yönüyle kendini “abdal” olarak nitelendiren Aşık Kurbanı'ya benzer. Ayrıca Aşık Valeh Derbendli Azerbaycan Türkü aşıklardan Zernigar Hanım ile evlenmiştir. Valeh ve Zernigar Destanı, bu iki halk ozanının atışmaları ve nihayetinde evlenmelerini konu alır. Aşık Zernigar Hanım'ın mezarı da Abdal Gülablı'dadır. (Vəliyeva 2022: 60-65)

Öte yandan Çiçekdağı, Keskin, Kırşehir ve Kırıkkale'ye özgü uzun hava türlerinden biri olan “bozlak” köken olarak hem Divan-ı Lugatı't-Türk'te hem de Kitâb-ı Dede Korkut'ta geçmektedir. Azerbaycan Türkçesinde “bozlamak/buzlamak” sözcüğü “bağırmaq, avaz avaz ağlamak, yana yana haykırmak”

anlamına gelmektedir. Bir diğer anlamı ise deve böğürtüsüdür. Bozlak ve bozlamak sözcükleri Divan-ı Lugati't Türk'te dişi devenin bağırması anlamında kullanılmıştır. (Karakaya, Önal 2010: 711) Sözcüğün kökeninin Türkçe ve Azerbaycan menşeli olması dikkate değerdir. Ülkemizde abdallar “bozlak” türünü devam ettirmişlerdir.

Belirtmek gerekir ki, günümüzde Azerbaycan'da yoğun şekilde Şii Türkler yaşamaktadır. Caferi mezhebine bağlıdır. Kırşehir abdalları ise genel olarak Alevi-Bektaşî kökene sahip olsalar da, son dönemde cem ayinleri pek yapılmamaktadır. Mesleki zorlukları nedeniyle dedeler ile bağları zayıflamış olan Kırşehir abdallarının çoğu Sünniliğe uygun şekilde namaz ve hac ibadetlerini yapma eğilimi göstermektedirler. Bilhassa genç abdallar arasında Alevi-Bektaşî geleneği zayıflamaya başlamıştır. (Köşker 2016: 589)

4. SONUÇ

Çiçekdağı, Kırşehir ve çevresinde olduğu gibi pek çok Türkmen aşiretinin meskun olduğu bir ilçedir. Özellikle salnâmeler ve nüfus defterleri kayıtlarında Çiçekdağı (Mecidiye) Müslim nüfusun yoğunlukta olduğu ve çok az sayıda Ermeni nüfusun yaşadığı bir kaza olarak görülmektedir. Türk ve Müslüman nüfusun yoğun olduğu Çiçekdağı, farklı Türkmen aşiretleri ve bu aşiretlere dahil olan abdalların da yaşadığı bir ilçedir.

İslam öncesinde Türklerde Yakut kamlara “abidal” denmesi ve Ak-Hunlar'ın “Eftalit” adı, abdallığın Türk menşeli olduğu görüşünü desteklemektedir fakat Arapça olduğuna ilişkin farklı görüşler de vardır. Anadolu'da Kırşehir ve Çiçekdağı ilçesindeki abdalların müzik ve edebiyata olan ilgileri ile Azerbaycan abdallarının yapısı oldukça benzerdir. Fakat şifahi edebiyatta Azerbaycan abdallarında aşık edebiyatı çok önemliken; Çiçekdağı özelinde müziğin daha ağır bastığını görüyoruz. Ayrıca günümüzde Azerbaycan'daki abdal algısı Miskin Abdal, Şah İsmail ve Aşık Elesger gibi toplum genelinde “eren”, “derviş”, “ozan” gibi değer gören insanlardır. Çiçekdağı için ise Muharrem Ertaş ve Neşet Ertaş'ın değer gördüğünü söylemek mümkündür. Kırşehir abdalları müzikle uğraştıkları gibi farklı mesleklerle de uğraşmaktadırlar. Azerbaycan'da abdallık konusunda mesleki bir algı olmamakla birlikte Sufilik ve Ehli Beyt sevgisi ile özdeşleştiği için ulvi bir anlam yüklenmiştir. Özellikle Karabağ ve Çukursad bölgesinde abdallık büyük öneme sahip olmuş ve bu durum yer adlarına kadar etki etmiştir.

Çiçekdağı özelinde Kırşehir ve çevresindeki abdalların müzik ve edebiyata yatkınlığı ile yaşam tarzı ve inanç bakımından Azerbaycan'da “Abdal” adı verilmiş Türkmen gruplarına ve “Abdal” adı geçen yerleşim yerlerinde yaşayan insanlara benzemeleri dikkate değerdir. Ortaçağdan günümüze bazı bölgesel değişiklikler olduğu halde abdallığın özünün büyük ölçüde korunduğunu söylemek mümkündür.

REFERENCES/KAYNAKÇA

- ASLANOVA, Laman (2020). *Geçmişten Bugüne Azerbaycan'da Yer Adları*. Yüksek Lisans Tezi, Karabük: Karabük Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- AŞIK PAŞAZADE (2014). *Tevârih-i Âl-i Osman*, İstanbul: Gökkuşbu Yayınları.
- BARKAN, Ömer Lütfi (1993). *Kolonizatör Türk Dervişleri*. İstanbul: Hamle Yayınları.
- BİLGE, Sadık Müfit (2011). *Karaman Eyaleti'nin Tarihi Coğrafyası ve İdari Taksimatı (XV.-XVIII. Yüzyıllar)*. IRTS, 55-67.
- CAFEROĞLU, Ahmed (2012). "Kırşehir Vilayetinin Bugünkü Teşekkülüne Dair Notlar", *Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi*, 2 (1-2), s. 79-96.
- GÜNAY, Nejla (2006). "XIX. Yüzyılda Kırşehir Sancağının Demografik Yapısı", *Gazi Üniversitesi Kırşehir Eğitim Fakültesi*, Cilt: 7, Sayı: 1: s. 21-33.
- GÜNDÜZ, Ahmet (2019). *Kırşehir'de Yaşayan Tulek Aşireti'nin Tarihi ve Yerleştikleri Köyler Hakkında Bilgiler*. *International Social Sciences Studies Journal*. 5(50): s. 6512-6517.
- GÜNDÜZ, Ahmet (2012). *Salnamelere Göre Kırşehir Sancağı Hakkında Bilgiler 1873-1910*. *Turkish Studies*. Ankara: s. 1373-1393.
- HƏSƏNOVA, Lətifə (2010). *Abdal: Mənası və Yayıldığı Areal*. *Tarix və Onun Problemləri*. Bakı: s. 17-23.
- HÜSEYNZADƏ, Tofiq (2005). *Səfəvilərin Böyük Övliyası Miskin Abdal*. Bakı: Şəms Nəşriyyat.
- EL-KERMELİ, Anistās Mârî (2022). *Abdallar* (Çeviren: Mahmud Esad Erkaya). *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi* / 102, s. 465-486.
- KARAKAYA, O.-Önal, H. (2010). *Türk Halk Müziğinde Bir Uzun Hava Türü Olarak Bozlak*. *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*. (27) , Konya: s. 709-726.
- KILIÇ, Rüya (2010). *Süleyman Çelebi Döneminde Bursa'da Dini ve Sosyal Hayat: Bursa'nın Tasavvufi Profiline Dair Bazı Mülahazalar*. *Yazılışının 600. Yılında Bir Kutlu Doğum Şaheseri: Uluslararası Mevlid Sempozyumu*. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı: s. 163-177.
- KÖPRÜLÜ, Orhan F. (1988). *Abdal Murad*. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, İstanbul: s. 63-64.
- KÖŞKER, Nilüfer (2016). *Abdals in Cultural Geography of Anatolia*. *Current Topics in Social Sciences*. St. Kliment Ohridski University Press, Sofia: s. 583-594.
- KÜÇÜK, Murat (2022). *Pir Sultan Abdal Balkanlarda: Otman Baba Süreğinde Pir Sultan Abdal Nefeslerinin Anlamı Üzerine*. *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi* / 101: 117-150.
- MUTALLİMOV, Dadash (2019). *Azerbaycan'ın Osmanlı, Rusya ve İran ile Dinî İlişkileri*. *Doktora Tezi*, Bursa: Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- OCAK, Ahmet Yaşar (2000). *Alevî ve Bektaşî İnançlarının İslâm Öncesi Temelleri*, İstanbul: İletişim Yayınları.
- SƏMƏDOVA, Könül (2008). *Qərbi Azərbaycan Etnotoponimlərinin Arealları*. Bakı: Nurlan Nəşriyyat.
- VƏLİYEVƏ, Almara (2022), *Abdal-Gülablı Aşiq Valeh və Onun Sənət Şəcərəsi*. *Folklor və Etnoqrafiya*, s. 59-70.
- ƏSGƏR, Əhməd (2019). *Abdallar Haqqında Bəzi Mülahizələr*. Bakı: Elmi Xəbərlər Jurnalı, s. 8-21.

EXTENDED SUMMARY

Cicekdagi is a district where many Turkmen tribes and tribes are settled. Some of the Turkmen living here are called "abdals". Since Çiçekdağı did not yet exist as a large settlement in the Middle Ages, it would be appropriate to talk about the concept of abdalism in Kirsehir in general. Since the Kırşehir area is an important place for the Babai Movement, the Heterodox understanding of Islam blended with Turkish beliefs has been important in this region.

The concept of abdal, as handled by the Turkish nation, is a phenomenon based on pre-Islamic foundations and fed by Kok-Tengri belief. Abdals were believed to have similar characteristics with kams. The concept of "changing frost", which is present in Kok-Tengri belief and included in Turkish Islam, is also present in Bektashism. Abdalism is very important in terms of the religious and cultural structure of the Oghuz Turks in Khorasan and Azerbaijan. In particular, the city of Khoy in Azerbaijan -which is within the borders of Iran today- has been the source of Turkmen dervishes and ahis who came to Anatolia. Geyikli Baba and Abdal Musa are among the most important abdals.

The fact that Tatar, Uzbek and Nogay Turks live in Kirsehir as well as Turkmen tribes shows that Kirsehir is a Turkish province where Turkish tribes are fused in all respects. Cicekdagi and generally Kirsehir abdals believe that they have migrated from Khorasan. However, the abdals, who state that they are Turkmen, are divided into different groups in many parts of Anatolia. While it was a small village when it was founded, Çiçekdağı, which is now a district of Kırşehir, is a place where the abdals, who are a Turkmen group, are also inhabited. In general, Kirsehir and Yozgat have been the hands of the Central Anatolian abdals, also known as "Teber", because they are a place where many Turkmen communities live.

Unlike the abdals who are engaged in basket-weaving, hunting and healing in different regions of Turkey, abdals who are busy playing saz and singing folk songs in Cicekdagi and Kirsehir partially resemble the Azerbaijani Turk abdals with these skills. But in oral literature, while ashug literature is very important in Azerbaijani Turk abdals; In Cicekdagi, we see that the music outweighs. In addition, the perception of abdal in Azerbaijan today is people like Miskin Abdal, Shah Ismail and Ashug Elesger, who are valued as "eren", "dervish", "bard" in the society. The word "Abdal" is also frequently seen in the names of settlements in Azerbaijan. There are many villages called "Abdal" only in West Azerbaijan, which is now within the borders of Armenia but mostly inhabited by Turks until recently.

Since Azerbaijan abdalism is connected with Kalenderism, the love of Ahl al-Beyt has been at the forefront. In particular, the poems of Turkmen dervish and poet Miskin Abdal from the Chukursad region, which is located within the borders of today's Armenia, show the love of Ahl al-Beyt and the Shiite tendency. Likewise, the abdals around Cicekdagi and Kirsehir also have great love for Ahl al-Beyt with the influence of their Alevi-Bektashi roots. Most of Kirsehir abdals tend to perform prayers and pilgrimages in accordance with Sunnism. Especially among the young abdals, the Alevi-Bektashi tradition began to weaken.

ESKİ ANADOLU TÜRKÇESİ METİNLERİNDE VEZİN GEREĞİ DÜŞÜRÜLEN HÂL
EKLERİ

Case Suffixes In Old Anatolian Turkish Texts Reduced Due To Measurement

Rabia AKSU

Dr. Öğr. Üyesi, Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi

Fen-Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü

Assist. Prof., Dr. Erzincan Binali Yıldırım University

Faculty of Science and Letters department of Turkish Language and Literature

raksu@erzincan.edu.tr

Orcid: 0009-0001-7493-5621

Atf/©: Aksu, Rabia (2023). Eski Anadolu Türkçesi Metinlerinde Vezin Gereği Düşürülen Hâl Ekleri, *Erzincan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Yıl 16, Sayı 1, ss. 46-60

Citation/©: Aksu, Rabia (2023). Case Suffixes In Old Anatolian Turkish Texts Reduced Due To Measurement, *Erzincan University Journal of Social Sciences Institute*, Year 16, Issue 1, pp. 46-60

Makale Bilgisi / Article Information:

Makale Türü-Article Types : *Araştırma-Research*
Geliş Tarihi-Received Date : *25.04.2023*
Kabul Tarihi-Accepted Date : *20.06.2023*
Sayfa Numarası-Page Numbers: *46-60*
Doi : *10.46790/erzisosbil.1287743*

Notlar/Notes

Yazar(lar), herhangi bir çıkar çatışması beyan etmemiştir.

Turnitin/Ithenticate/Intihal ile İntihal Kontrolünden Geçmiştir

Screened for Plagiarism by Turnitin/Ithenticate/Intihal

Licenced by CC-BY-NC ile lisanslıdır

ESKİ ANADOLU TÜRKÇESİ METİNLERİNDE VEZİN GEREĞİ DÜŞÜRÜLEN HÂL EKLERİ

Case Suffixes In Old Anatolian Turkish Texts Reduced Due To Measurement

RABİA AKSU

Öz:

Hâl ekleri Türk dilinin tüm dönemlerinde ve lehçelerinde bazı ses ve şekil farkları ile birlikte isim çekimlerinde sıkça kullanılmıştır. Cümlede yüklem hâlini göstermek için kullanılan bu biçimbirimler, kimi zaman kullanıma bağlı olarak düşürülmektedir. Ancak tüm hâl ekleri ister manzum isterse mensur olsun ya da konuşma dilinde olsun kolayca düşürülmez. Zira kimi hâl eklerinin eksik kullanımı cümlede anlatım bozukluğuna sebep olmaktadır. Cümlenin anlamını bozmayacak şekilde yapılan bu eksiltmelerin bir kısmı ise manzum metinlerde beyiti vezne uydurmak için yapılmaktadır. Bu çalışmada Türkiye Türkçesinin ilk yazı dili olarak kabul edilen Eski Anadolu Türkçesinin manzum metinlerinde vezin gereği düşürülen hâl ekleri incelenmiştir. Taranacak eserler belirlenirken eklerin düşürülmemiş örneklerinin bulunması ve dönemin dil özelliğine sahip olmasına dikkat edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Eski Anadolu Türkçesi, hâl ekleri, aruz vezni

Abstract:

Case suffixes are frequently used in noun inflections in all periods and dialects of Turkish language with some sound and form differences. These morphemes, which are used to show the state of the predicate in the sentence, are sometimes dropped depending on usage. However, not all case suffixes are easily dropped, whether in verse, prose or spoken language. Because the incomplete use of some case suffixes causes expression disorder in the sentence. Some of these reductions, which are made in a way that does not disrupt the meaning of the sentence, are made in verse texts to fit the couplet to the meter. In this study, the case suffixes dropped due to meter in the verse texts of Old Anatolian Turkish, which is accepted as the first written language of Turkey Turkish, are analyzed. While determining the works to be scanned, attention was paid to the presence of unreduced examples of the suffixes and the language characteristics of the period.

Keywords: Old Anatolian Turkish, case suffixes, aruz verse

1. GİRİŞ

Eski Anadolu Türkçesi dönemi, Oğuzca ağız özellikleri temelinde oluşmuş bir yazı dilidir. Eski Türkçenin kimi dil özellikleri yazı dilinde görülse de daha çok konuşma dilinin yani ağız özelliklerinin yazı dilindeki etkisi oldukça fazladır. Genel olarak 13.-15. yüzyıllar arası yazı dilini ifade eden bu dönemin metinlerinde imla henüz düzenli değildir.

Eski Anadolu Türkçesi imlasında genel olarak iki yazımdan bahsedilmektedir (Mansuroğlu, 1988: 249).

- Eski Uygur Yazı Geleneği

- Ünlülerin yazılması
- ñ için نك yazılması
- Kalın sıradan kelimelerde de س kullanılması
- ç ve p ünsüzlerinin ج ve ب ile gösterilmesi
- Bazı eklerin kelimedenden ayrı yazılması

- Arap-Fars Yazı Geleneği

- Ünlülerin yazılmaması
- ñ için ن veya ك kullanılması
- Kalın sıradan kelimelerin ص ile yazılması
- Eklerin kelimeye bitişik yazılması
- چ ve پ harflerinin kullanılması
- Ayrılma hâl eki için tenvin ُ kullanılması
- Vav elif yazılması (قيغوا) kaygu

Yazı dilinde farklı yazımların olmasının yanında özellikle Oğuz ve diğer Türk boylarının ağız özelliklerinin de yazıya etki etmesiyle Eski Anadolu Türkçesi dönemi metinlerinde düzensiz bir imla görülmektedir. İlk dönem metinlerinde daha fazla görülen bu durum, standart yazı dilinin oluşmasıyla azalmıştır.

Standart yazı diline geçilmesi elbette bir anda olmamıştır. İkili yazımların sıkça görüldüğü ve ses uyumlarının az olduğu Eski Anadolu Türkçesinden edebî bir dil olan Klasik Osmanlı Türkçesine geçiş döneminde yazılan eserler yazı dilinin gelişimini ve değişimini ortaya koymaktadır.

Eski Anadolu Türkçesi döneminde yazı dilinin düzenli bir imlaya sahip olmaması bu dönemle ilgili yapılan çalışmalarda bazı zorluklarla karşılaşılmasına sebep olmuştur. Sadece Türkçe kelime ve ekler değil yabancı kelimelerin kullanımında da ortak bir yazım görülmemektedir. Kendine has imlasıyla Türk dil tarihinin önemli bir dönemi olan Eski Anadolu Türkçesinin genel dil özellikleri üzerine yapılan çalışmalar, bu yeni yazı dilinin grameri; ekleri ve söz varlığı gibi hususlarını ortaya koymuştur.

Eski Anadolu Türkçesinin dil özellikleri açısından yapılan çalışmaların bir kısmını dönemin ekleri oluşturmaktadır. Eski Türkçeden beri kullanılan kelime ve eklerin Anadolu'da yeni oluşmuş bu yazı dilindeki kullanımı metinlerden hareketle takip edilebilmiştir.

Dönemin ekleri üzerine yapılan çalışmalarda Eski Anadolu Türkçesinde hâl eklerinin hem manzum hem de mensur eserlerde oldukça sık kullanıldığı görülmektedir. Cümlede yüklem hâlini karşılayan bu eklerin kullanımı da döneme ve metnin türüne göre değişiklik gösterebilmektedir.

Hâl Ekleri/Durum Ekleri

“Cümlenin dilbilgisi yönünden düzenlenmesine, özellikle cümle içindeki adların görevinin belirlenmesine yarayan dilbilgisi öbeği” (Aksan, 1976: 38) olarak tanımlanan hâl ekleri, Türk dilinin en eski yazılı belgelerinden itibaren takip edebildiğimiz biçimbirimlerdir.

Türkçede bu ögeler kimi dilbilgisi araştırmacıları tarafından hâl veya durum isimlendirmeleriyle kullanılmış ve bu iki kavramın farklı kavramları belirttiği ifade edilmiştir (Aksan, 1976: 37).

İsmlendirme konusunda farklı yaklaşımlar olsa da bahsi geçen biçimbirimlerin cümlede veya kelime grubundaki görevi üzerinde görüşler ortaktır. Zeynep Korkmaz, *Ad Çekim Ekleri* başlığıyla bu konuya değinerek: “Ad çekimi, adların birbirleri veya fiiller ile olan ilişkisini belirleyen durum gösterme kavramını karşılamak üzere, belirli eklerle birleşerek aldıkları şekillerdir.” şeklinde bir açıklama yapmıştır (Korkmaz, 2009: 266).

Yine Haydar Ediskun, *İsmin Durumları* başlığının altında şu açıklamayı yapmıştır: “İsimler, cümle içindeki görevlerine ve genellikle fiille olan ilgilerine göre ya yalın durumda bulunurlar ya da -i, -e, -de, -den çekim eklerinden birini alırlar. Cümledeki görevlerine ve fiille olan ilgilerine göre isimlerin bulunabilecekleri bu beş durumdan her birine ismin hâli denir” (Ediskun, 2010: 110).

Muharrem Ergin de hâl eklerini, “Hâl ekleri ismi bazen isme çok defa ise fiile bağlayan eklerdir. İsmi edata da bağlarlar fakat bu da aslında fiile bağlanmak içindir. Kısacası hâl ekleri esas itibariyle ismi fiile bağlayan, isimlerle fiiller arasında münasebet kuran eklerdir.” biçiminde izah etmiştir (Ergin, 1997: 283).

Süer Eker de durum eklerini; cümle içindeki adları diğer sözcüklere değişik anlam ilişkileri çerçevesinde bağlayan biçimbirimler olarak tanımlamış, Almandada 4, Rusçada 6, Fince 16 ve Türkçede ise ad veya ad soylu sözcüklerin işlek olarak 8 çekim durumu olduğunu belirtmiştir (Eker, 2010: 335).

Hâl eklerinin tanımları farklı görünse de cümlede veya kelime grubundaki görevleri aslında belirlidir. Hâl ekleri cümlede isme eklenmekle beraber özellikle (bulunma, yönelme, ayrılma ve vasıta) yüklem hâlini bildirir.

Türkçe dilbilgisi kitaplarında genel olarak kabul edilen hâl kategorileri şunlardır:

a) Yalın Hâl/Yalın Durum: Türkçe sözcükler için adın herhangi bir sonek almamış, yalın olduğu durumdur (Aksan, 2007: 91).

b) Yükleme/Belirtme/Nesne Hâli/Belirtme Durumu: Özellikle tümleçle yüklem arasındaki ilişki açısından önemli olan bu durum, Türkçede adın gösterdiği şeyin belli bir nesne, bilinen bir varlık olduğunu da açıklamaya yarar (Aksan, 2007: 91).

c) Yönelme/Yaklaşma/Hedef Hâli/Yönelme Durumu: Adla gösterilen nesneye, varlığa bir yönelme gösterir (Aksan, 2007: 91).

d) Bulunma Hâli/Kalma Durumu: Adla gösterilen nesnenin içinde olma, üzerinde bulunma durumudur (Aksan, 2007: 91).

e) Ayrılma/Uzaklaşma Hâli/Çıkma Durumu: Adla gösterilen nesneden çıkma, ayrılma belirten durum olmakla birlikte başka anlamların da dile getirilmesinde kullanılır (Aksan, 2007: 91).

f) İlgi Hâli/ Tamlayan Durumu: Bu durum, adın başka bir kavramla ilişkisini bağlantısını anlatır (Aksan, 2007: 92).

g) Vasıta Hâli/Araçlık Durum: Adın belirttiği nesnenin bir araç olarak kullanıldığını tümcede anlatılan işin gerçekleşmesinde adın belirttiği nesneden yararlandığını gösterir (Aksan, 2007: 93).

Türkçede kullanılan hâl ekleri Eski Türkçeden günümüze bazı ses değişiklikleri dışında genelde aynı işlevde kullanılmıştır. Bu durumla beraber kimi ekler ise dilin farklı lehçelerinde işlevini kaybetmiş veya farklı işlevlerde kullanılmıştır. Mesela Eski Türkçe vasıta durum eki olan +n Türkiye Türkçesinde bu işlevi *ile* edatına bırakmıştır. +n vasıta durum eki bazı kalıplaşmış kelimelerde görülmektedir: *yazın, öğleyin, kışın, yayan*.

Hâl ekleri, cümlede yüklem durumunu belirten eklerdir. Bu nedenle cümlede hâl ekinin kullanılmaması veya yanlış kullanımı anlam bozukluğuna ya da eksikliğine sebep olmaktadır. Ancak Eski Anadolu Türkçesinde özellikle belirtme hâl ekinin kullanılmadığı örnekler oldukça yaygındır. Eski Türkçede 3. şahıs iyelik ekinin sonra gelen (I)+n+(I) ekinin düşürülmesi araştırmacılar tarafından farklı yorumlanmıştır. Kimi araştırmacılar +I belirtme hâl ekinin düşürülmesinin bir dil özelliği olduğunu ifade ederken, kimi araştırmacılar ise bahsedilen yapıdaki belirtme hâl ekinin +n olduğunu ifade etmişlerdir. Bu konu hakkındaki görüşler “Belirtme Hâli” başlığında verilmiştir.

Hazırlanan çalışmada Eski Anadolu Türkçesi döneminin manzum eserlerinde düşürülen hâl ekleri tespit edilmeye çalışılmıştır. Hâl ekinin vezin gereği düşürüldüğü örnekler tespit edilirken aynı eserde ekin kullanıldığı örneklerin de bulunması dikkate alınmıştır. Ayrıca taranacak eserler belirlenirken Eski Anadolu Türkçesinin dil özelliklerini gösteren manzum eserler seçilmiştir. Eserin yazıldığı yüzyıl da göz önünde bulundurulmuştur.

Belirtme/Yükleme/Nesne Hâli

Eski Türkçeden beri cümlelerin belirtme veya nesne durumu eki kullanılmaktadır. Eski Türkçede sıklıkla +(X)g/ +(X)ğ ve zamir çekiminden sonra gelen +nI (Gabain, 2003: 64) biçiminde görülen bu biçimbirim Eski Anadolu Türkçesinde de farklı biçimlerle kullanılmaya devam etmiştir. Eski Anadolu Türkçesinde kullanılan belirtme hâl eklerinin kökeni için özellikle de +n eki için farklı görüşler ileri sürülmüştür.

Faruk Kadri Timurtaş *Eski Türkiye Türkçesi* adlı çalışmasında Eski Anadolu Türkçesi metinlerinde iki türlü belirtme ekinin bahsetmiştir (Timurtaş, 2005: 87). İsmi yalın durumuna getirilen +i/+i ekinin Eski Türkçedeki +(i)g/+(i)ğ ekindeki g’lerin düşmesiyle oluştuğunu ifade etmiştir.(müşkülüm+i, biz+i) Eski Türkçede bütün iyelik eklerinden sonra kullanılan +n ekinin ise metinlerde sadece 3. şahıs iyelik ekinin sonra kullanıldığını belirtmiş (kapusu+n, yüzi+n, bitürmedüğü+n), zamirlerden sonra gelen +nI ekinin ise Eski Anadolu Türkçesinde kullanılmadığını (15. yüzyıl) ifade etmiştir (Timurtaş, 2005: 87). Ayrıca belirtme ekinin Eski Anadolu Türkçesinde az kullanıldığını ifade eden araştırmacılara bu ekin biçim olarak kullanılmasa da anlam bakımından belirli olduğunu söylemiştir (*cigerüm yakdı, elüm tutğıl, elüñ yu-*) (Timurtaş, 2005: 88).

Gürer Gülsevin, *Eski Anadolu Türkçesinde Ekler* adlı çalışmasında bu dönemde kullanılan üç şekilden bahsetmiştir:

+(y)I ekinin Eski Türkçedeki +(I)G ekinin geldiği bilgisinin tekrar araştırılması gerektiğini Mustafa Canpolat’a dayandırarak ifade etmiştir (Gülsevin, 2011: 31). Zira Mustafa Canpolat, +(I)G ekindeki g’nin erimesiyle bu ekin meydana gelmesi durumunda ekin ünlüsünün yuvarlak olması gerektiğine işaret etmiştir.

Gülsevin, Eski Türkçede yalnızca zamirlere gelen +nI ekinin dönemin ilk eserlerinde kullanıldığını belirtmiştir. (*altun kümüş+ni, cānum+ni*) Üçüncü biçimbirim ise eksiz biçimbirimdir. Gülsevin ayrıca pek çok kaynakta belirtme hâl eki olarak gösterilen +(s)I+n üçüncü şahıs iyelik ekindeki +n’yi iyelik ekleri bahsine aldığını, bu kullanımların da eksiz biçimbirimde (*kamusu+n, ağzı+n*) değerlendirildiğini de not etmiştir (Gülsevin, 2011:34).

Mustafa Özkan da Eski Anadolu Türkçesinde kullanılan belirtme hâl eklerinden bahsetmiş, Eski Türkçedeki +ığ/+uğ/+üğ/+ig ekinin g’lerinin düşmesiyle geriye kalan yardımcı ünlünün ekin görevini üstlendiğini belirtmiştir. Ekin bu dönemde düz ünlülü olmasını da 3. şahıs iyelik ekinin yazımına bağlamıştır (Özkan, 2013: 115). Özkan ayrıca Eski Türkçede zamirlerden sonra gelen +nI ve 3. şahıs iyelik eklerinden sonra gelen +n eklerinin de bu dönemde kullanıldığını ancak +nI ekinin zamanla kullanımdan düştüğünü ifade etmiştir. Bu biçimbirimlerin yanında özellikle manzum metinlerde belirtme hâl ekinin eksiz olduğunu Faruk Kadri Timurtaş’a atıfta bulunarak belirtmiştir (Özkan, 2013: 115).

Eski Anadolu Türkçesinde kullanılan belirtme hâl ekleri ve kökeni ile ilgili pek çok çalışma bulunmaktadır. Özellikle 3. şahıs iyelik ekinin sonra gelen +n ekinin belirtme eki mi yoksa zamir n’si mi olduğu ya da başka bir ek mi olduğu konusu ise ayrıca tartışma konusudur. Gürer Gülsevin, adı daha

önce de geçen çalışmasında +n ekinin 3. şahıs iyelik ekine dâhil olduğunu¹, belirtme hâlinin düşebildiğini ifade ederek şöyle örneklendirmiştir: *ad+um+ı 'aql+uñ+ı, yol+ın+ı; eteg+üm+ø tut-, eteg+üñ+ø tut-, eteg+in+ø tut-*

Taradığımız eserlerde belirtme hâl ekinin düşürüldüğü örnekler oldukça fazladır. Bu eserlerde +n ekinden sonra +I ekinin düşürüldüğü örnekler alınırken eserde +I ekinin kullanıldığı örneklerin bulunmasına dikkat edilmiştir.

Güder-iken kızularım tağılır
Arasında körpe **kuzum** kırd alır (YZ 47)

[Güderken kızularım dağılır, (onların) arasında bulunan körpe kuzumu kırt alır]

Zeliḥā eydür néçe tevbe kılayım
'Işkıla boğduñ **cānum** al öleyim (YZ 567)

[Zeliha der ki: Nasıl tövbe kılayım, aşkınla boğdun canımı al öleyim]

Tanışuban eytdiler n'étmek gerek
Dér Yahūda **baş** terk étmek gerek (YZ 1175)

[Birbirlerine danışarak dediler ki: Ne yapmak lazım, Yahuda dedi ki: (Tek) başına bırakalım]

Bu **hüsn** ile Yūsuf-ı Mısrīde görmedüm
Gördüm şu bir zarīfi kim 'Oşmān ilindedür (ADD 294)

[Bu güzelliği Mısırlı Yusuf'da (dahi) görmedim, Şu zarif (kişiyi) Osmanlı ülkesinde gördüm]

Kimisi ol yol için terk itdi **māl**
Kimisi ol 'ışka öldürdi 'ayāl (GR 326)

[Kimisi onun yolunda malı terk etti kimisi bu sevdaya çoluk çocuğu öldürdü]

Görmedüğüm bilmedüğüm eytmeyem
Elüm irmez işe da 'vı itmeyem (GR 4326)

[Görmediğimi bilmediğimi söylemeyeyim, gücümün yetmeyeceği işe kalkışmayayım.]

Tut **sözüm** iy cān kııl nefse devā
Ya'nı yüri var kııl ter-i hevā (CC 426)

[Ey dinleyici! Sözümü dinle nefsin iyileştir, yani yürüyüp temiz hava al]

Şāmiḥaātı 'arza evtād eyledi
Yiryüzin anlarla ābād eyledi (CC 13)

[Yükseliği genişliğe direklerle denkleştirdi ve yeryüzünü onlarla imar etti]

Bir perî turup pür étdi **zer kadeḥ**

¹ Bu konu hakkında ayrıca bkz. Gemalmaz, Efrasiyap (1996). "Türkçede İsim Tamlamalarında Derin Yapı", Atatürk Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi, S.4, s.165-172.

Sunuban d r  am gid p gels n fera  (DL 9/1)

[Bir peri aya a kalkıp altın kadehi doldurdu, gam gitsin ferahlık gelsin diyerek sundu]

H k-i p y n  pmege emr eylese   ukr neye
C n virem ba  oynayam d rd k p idem zerni ar (SK 198a/4)

[ uk r i in aya ının tozunu  pmeyi emretsen, can vereyim, d rt k p altın da ıtayım]

Ka dı bu yoldan  ıkara  zini
H k unıda g rse ‘avrat y zini (SK 202b/9)

[Amacı kendisini yoldan  ıkartmak, kadının y z n  g r nce Allah’ı unutturmak]

Di ur ‘aklu nı ba u na **g z n** a 
Bu halkı kimseye eyleme muht c (  T 664)

[Aklını ba ına topla g z n  a , bu halkı kimseye muhta  etme]

Kes p **ba ın**  ıkardılar **derisin**
Hel k eylediler ol dem ** erisin** (  T 681)

[Ba ını kesip derisini y zd ler ve o zaman ordusunu helak ettiler.]

Kara bahtına  ok karanur idi
Giderdi **ta  u ta ** y ren r idi (SN 189-7)

[K t  kaderine  ok  z l yordu, gidip da ı ta ı geziyordu.]

Eger sen biz m **ka gumuz** y yesin
 u s z kim yarar te riye d yesin (SN 316-13)

[E er sen de bizim endi emizi payla ıyorsan, Allah’a i e yarayacak dualar etmelisin.]

Kimden kime varayın **a v l m** s ylemege
S z m kime diyeyin s zden lis ndan f ri  (YE 126-1)

[(Ben) halimi anlatmaya kimlere gideyim, konu maktan vazge mi ken s z m  kime s yleyeyim.]

G k perdelerin a alar **ey ** yavuzdan se eler
Ol dem  ancar  ka alar ba  kurtarası yir gerek (YE, 138-3)

[G k perdelerini a ınlar, iyiyi k t den ayırınsınlar, O anda ba ını kurtarmak i in nereye gitsinler]

Degme kerret ki  ev  ile  arvar
Topra ın bile g t r r  arv r ( H 96)

[Arpayı istekle tuttu u her defasında topra ını da e ek y k yle ( ok a) g t rd ]

Ne **y k m** bir nefes giderici var

Ne biraz çekmegine yarıcı var (ŞH 114)

[Ne yükümü kaldıracak halim var ne de taşımama biraz yardım eden yardımcı var]

Var ise zātuñda fikr ü itibār
Sözümü diñle **sözün** kıl ihtisār (AHİ 895)

[Eğer sen anlayışlı ve saygın biri isen sözümü dinle sözünü çok uzatma]

Yönelme Hâli

Eski Anadolu Türkçesinde yönelme hâli, Eski Türkçe +KA/+GA eklerindeki K>G seslerinin yutulmasıyla +(y)A biçimindedir (Gülsevin, 2011:39). Günümüz Türkiye Türkçesinde de bu biçimiyle kullanılmaktadır.

Eski Anadolu Türkçesinin manzum eserlerinde belirtme hâli kadar sık olmasa da yönelme hâlinin de düşürüldüğü örnekler bulunmaktadır:

Yūsuf'ı bırağdılar derin **kuyu**
Kesdiler urğanını ölsün deyü (YZ 101)

[Yusuf'u derin kuyuya atıp bağı olduğu urganı da ölsün diye kestiler.]

Döndi Ya'küb **oğlanların** söyledi
Mışruñ issi sizüñile n'eyledi (YZ 1003)

[Yakup oğlanlarına dönerek: Mısır azizi sizinle ne yaptı? dedi.]

Ol gice kim ol Rasül bindi **burağ**
'Arş anuñ na'linine aldı turağ (GR 156)

[O gece peygamber Burak (atına) binince yeryüzü onun nalını yurt edindi.]

Kızardı göz gibi nār-ı ğam-ı fūrkatde ey Bākī
Derūnum **hālın** ağlar dide-i hūn-bārdur dāğum (BD G335-5)

[Ey Baki! Ruhum ayrılık acısının ateşinde göz gibi kızardı, haline ağlar, yaram kan saçan bir gözdür]

Vara toğrı **yol** egrıye şapmaya
Duta hağkkı vü bātıla tapmaya (SN 6-14)

[Doğru yola varsın, yanlışta gitmesin; hak olanı tercih etsin, batıla inanmasın.]

Giderdi yüzün tütuban Allāha
Çü erişdi kim **sidretü'l-müntehā** (SN 12-7)

[Allah'a yönelerek gitti ve sidretü'l müntehaya erişti.]

Bu beñzer sözi āşikār eyledi
İşidicegez aña kār eyledi (SN 318-3)

[Buna benzer sözleri açıkladı; (o) da duyunca onları yerine getirdi.]

İlgi Hâli

Eski Anadolu Türkçesinde ilgi eki, ünsüzle biten isimlerde +Uñ, ünlüyle biten isimlerde ise +nUñ biçimindedir. Türkçede ilgi ekinin kullanılmadığı isim tamlamaları belirtisiz isim tamlaması olarak adlandırılmaktadır. Özellikle tür adı veya genel adlandırmalarda belirtisiz isim tamlaması sıkça tercih edilmektedir: *okul çantası, sokak satıcısı, el mankeni*.

Eski Türkçede de bu kullanım görülmektedir. Hatta tamlanan ögenin de eksiz olduğu örnekler mevcuttur: *Türk kağan, kırkız bodun, kağan at*. Hatice Şirin özellikle her iki ögenin de eksiz olduğu örneklerle dikkat çekmiş ve bu örneklerin B.S. Adams'ın yazıtlardaki isim tamlaması kuruluşu hakkındaki çalışmasında yer alan isim tamlaması gruplarındaki IV. gruba dâhil olduğunu belirtmiştir. Türkiye Türkçesinde bu tarz örneklerin bulunmadığına da değinerek *akıllı çocuk, sarışın bebek* gibi kullanımların ad değil sıfat tamlaması olduğunu ifade etmiştir (Şirin, 2019: 67).

Şirin, ayrıca Eski Türkçede daha çok unvan adları, yıl adları, etnonim+kağan/bodun ve yer adlarında genellikle eksiz olarak kurulmuş bu yapıların ilerleyen dönemlerde yerini ekli yapılara bıraktığını söylemektedir (Şirin, 2019: 68).

Eski Anadolu Türkçesi metinlerinde her ikisi eksiz isim tamlaması örnekleri az da olsa bulunmaktadır. Aşağıdaki beyitlerde ise ilgi hâli sıfır biçimbirim olan örnekler verilmiştir. İlgi ekinin düştüğü yerler genellikle iyelik eki alan tamlayanlardır.

Rahmeti deryāsına pāyān[ı] yoğ
Andan özge [bu] 'āleme sultān yoğ (DL 1-3)

[*Rahmetinin* denizine bir sınır yok, Ondan başka bu āleme sultan yok]

Rūze āğāz eyledüm édūñ sema'
Gerçi **söz** çoğı vérür başa şudā' (DL 5-1)

[*Anlatmaya başladım beni dinleyin ama (unutmayın) sözün* fazlası baş ağrısı yapar.]

Gamzeñ oğına karşı dutar gögsini kalkan
Her cān ki **kaşuñ** yayına kurbāna gelüpdür (ADD 52-5)

[*Gamzenin* okuna karşı göğsünü kalkan yapar, her can kaşının yayına feda olur.]

Ayağūñ toprağın nergis gözine tütüyā eyler
Nesim-i şubh eger bāğa getürürse gubār andan (ADD 2-12)

[*Eğer sabah rüzgârı ondan toprağı alıp bāğa taşırrsa nergis de ayağının* tozunu gözüne sürme yapar.]

Vardılar avlayu birin tıtdılar
Kanı **ağzı** yöresine sürdiler (YZ 153)

[*Varıp avlayarak birini yakaladılar, kanını ağzının* etrafına sürdüler.]

Cānum arzūsı vü **göñlüm** yemişi
Bünyāmīnüm ey görünmeyen eşi (YZ 1221)

[*Canımın* arzusu ve gönlümün meyvesi, eşi olmayan Bünyamin'im]

Yüzüñ şuyını dökme ayrığ yére
Beni oda yandurmağıl éy sere (SN 215)

[*Yüzünün* suyunu başka yere dökme (başkasına yalvarma), beni ateşe atma]

Eliyile 'aklı evini yıkar
Ayağıla **dini** diregin kaçkar (SN 16-11)

[Eliyle **aklının** evini yıkar (aklı gider); ayakla **dininin** direğini tekmeler (dinden çıkar)]

Dost senüñ 'ışkuñ okı key katı taşdan geçer
'Işkuña düşen 'aşık cāmıla başdan geçer (YE 70-1)

[Ey dost! **Aşkın** okı çok sert taşdan (bile) geçer, aşkına düşen aşık canından vazgeçer]

Ƙanā'ati yār idin uyma **nefs** dilegine
İresin haqıqate yirüñ bulduñ tur indi (YE 383-3)

[**Nefs**in isteklerine uyma olanla yetin; (Bu şekilde doğru yola erersin; ulaştığında da orada dur.)]

Hikmeti bahırına cāmuñ eyle ğark
İtmegil kibr ü riyā vü 'ucb u zerķ (AHİ 1124)

[**Hikmetinin** denizine kadehini daldır; büyüklenme, ikiyüzlü olma.]

İyelik Hâli/Tamlanan Hâli

Türkçe dilbilgisi kitaplarında çoğunlukla 3. tekil şahıs iyelik eki olarak kabul edilen +(s)I/(s)U eki kimi kaynaklarda 3. şahıs iyelik olarak değil tamlanan/nitelenen hâli olarak kabul edilmektedir (Gemalmaz, 1996: 166). Eski Anadolu Türkçesinde bu ekin sadece düz ünlüsü kullanılmıştır. Taradığımız metinlerde tamlanan ekinin düşürüldüğü örnekler şu şekildedir:

Ol bilür gönülde gizlü rāzuñı
Luṭf üküşdür çoğa sayar azuñı (DL 2/2)

[Gönlündeki gizli arzuları o bilir; **lutfu** çoktur, az (sevabını) çok sayar.]

Kimi fāriğdür fenādan **kār** yok
Kimi bülbül-veş öter gül-zāri yok (DL 6/2)

[Kimi dünyadan el çekmiştir işi (kazancı) yoktur; kimisi ise bülbül gibi ötüp durur ama gül bahçesi yoktur.]

Ne söze uyar ne ḥod **rahm** var
Kümesüñ kıılır oloķ dem tārumār (DL 4/7)

[Ne sözünde durur, ne de kendisinin merhameti vardır; evini darmadağın eder.]

Beñleri Hindü saçı müşk-i Ḥoten
Lebler yāķūt dişi dürr-i 'Aden (DL 9/3)

[Benleri hoş saçı Hoten miski (gibi güzel kokulu) dudakları yakut (kırmızısı) dişi Aden incisi (gibi)]

Başlayup ğulgule her mürĝ-ı hevā

Herbir eyler bir maqāmında şadā (ADD 7/9)

[Havada uçan kuşların her biri kendi makamında dalga dalga ötmeye başladı.]

Ger **fazl** olursa hoş yoğ ise bizde nesne yok
Beñzer ki destigir ola haqqıñ 'ināyeti (ADD 13/11)

[Eğer (bize) **lutfu** olursa iyi yoksa bizde hiçbir şey yok; Allah'ın **lutfu** yardımcı olsun.]

Cūşa gelmiş kāmusu harket kılar
Kim durur u **kim** gider **kim** gelür (GR 6b/5)

[Hepsi heyecanlanıp bir şeyler yapar; kimi bekler kimi gider kimi gelir.]

Kāmusına eytdi Yūsuf gel bérü
Ķul² kimünñsiz söyleñüz ikrār vérü (YZ 1411)

[Yusuf hepsine yakına gelin diyerek: Kimin **kulusunuz**, kararınızı verip söyleyin.]

Eytdiler **Ķul**³ senünñüz eşit bizi
Yūsuf eydür étdüm āzād sizi kāmı (YZ 1413)

[Duy bizi ki senin **kulunuz**, dediler. Yusuf da hepinizi serbest bıraktım dedi.]

Vasıta Hâli

Eski Anadolu Türkçesinde vasıta durumu bildiren biçimbirim +(y)IIA ekidir. Bu ek Eski Türkçedeki *ile* edatının ekleşmiş biçimidir. Edat, il- “iliştirmek, eklemek” fiiline –e zarf-fiil ekinin eklenmesiyle oluşmuştur (Korkmaz, 2009: 1057). Eski Türkçede “birle” biçiminde olan bir diğer edat da (<bir+le) Eski Anadolu Türkçesinde “bile” biçiminde kullanılmaktadır. Her iki edat da “birliktelik, beraberlik” işlevinde kullanılmaktadır. Zeynep Korkmaz “ile” edatının ses kaynaşmasıyla çoğu zaman ekleştiğini belirterek bu biçimbirimin edat olmaktan çıkıp ad durum ekine dönüştüğünü belirtmiştir. (Korkmaz, 2009: 1059).

Cānumuz tolu-y-ıdı haq **sevgüsü**
Göñlümüzde yoğ-ıdı nefis kayğusu (GR 1129)

[Göñlümüz Allah sevgisiyle doluydu, içimizde nefsi istekler yoktu.]

Ulu giçi sini sever sini ister sözün söyler
Güneş gibi yüzün toğar kāmı 'alem **nuruñ** tolar (SV.5) (Gülsevin, 2011:70)

[Büyük küçük herkes seni sever seni ister ve senden bahseder; yüzün güneş gibi doğup tüm âlemi **nurla** doldurur]

Bulunma Hâli

Eski Anadolu Türkçesinde bulunma hâlini belirten ek diğer dönemlerdekine benzer biçimde +dA biçimbirimidir. Bulunma hâlinin cümledeki anlam etkisinin yoğunluğundan olsa gerek manzum

² Bu örnekte 2. teklik şahıs iyelik eki düşürülmüştür.

³ Bu örnekte 2. teklik şahıs iyelik eki düşürülmüştür.

metinlerde düşürüldüğü örnekler çok azdır. Mensur eserlerde de az da olsa kullanıldığı örnekler olmuştur. Bu örneklerde de tercümenin etkisinden bahsetmek gerekir.

Neçe veled halk için birkaç 'aşj için

Yıl onik'ay ağlayup yalvara sen teñriyi (SV.10) (Gülsevin, 2011:70)

[Nice kişi halk için birkaç isyankâr için yılda on iki ay sana (Tanrıya) ağlayarak yalvarsın)]

Mülâzım şahâbî dahı niçe yüz

Nite kim ayuñ çevresin ılduz (SN 13-6)

[Sadık dostlar ve nice yüzler, sanki ayın etrafındaki yıldızlar (gibiymi.)]

Ayrılma Hâli

Taradığımız metinlerde ayrılma hâli ekinin düşürüldüğü örneklere rastlanılmamıştır. Bu durumun, tıpkı bulunma hâlinde olduğu gibi cümlede anlam etkisinin fazla olması sebebiyle meydana geldiği düşünülmektedir. Mensur eserlerde de yazılmadığı örnekler oldukça azdır.

4. SONUÇ

Türkçenin ilk dönemlerinden beri işlek olarak kullanılan hâl ekleri günümüzde de kullanım alanını daha genişleterek (kimi zaman kalıplaşarak) dilin etkili ve doğru kullanılmasında rol oynamaktadır.

Eski Anadolu Türkçesinde de hâl ekleri ses ve şekil açısından kimi farklılıklar görülsede sıkça kullanılmıştır. Günümüzde olduğu gibi bu yeni yazı dilinde de hâl ekleri kimi zaman farklı işlevlerde kullanılmış kimi zaman ise manzum eserlerde vezin gereği düşürülmüştür. Çalışmada dönemin belli başlı manzum eserleri taranmış ve vezin gereği düşürülen hâl ekleri tespit edilmeye çalışılmıştır.

Taranan eserlerden hareketle şunlar söylenebilir:

- Eserlerde en çok ve hatta kolayca düşürülen biçimbirim olarak belirtme hâli karşımıza çıkmaktadır. Ancak bu biçimbirimin düşürülmesinin sadece vezin gereği olduğunu söylemek doğru değildir. Dönemin bir dil özelliği olarak da karşımıza çıkmaktadır. Zira manzum eserlerde gördüğümüz bu eksilteli kullanımlar mensur eserlerde de aynı sıklıkta görülmektedir. Bu özellik günümüzde Anadolu ağızlarında da devam etmektedir.
- Taranan eserlerde ayrılma/çıkma hâli ekinin düşürüldüğü örneğe rastlanılmamıştır. Bulunma hâlinin örneği de çok azdır. Sadece Eski Anadolu Türkçesi döneminde değil diğer dönemlerde de bu eklerin kullanılmadığı eksilteli yapılar çok azdır. Bu durum için bulunma ve ayrılma ekinin yüklem durumunu belirtmede diğer eklerle göre daha fazla anlam etkisi olduğu düşünülmektedir. Günümüzde de belirtme, yönelme gibi hâl eklerinde eksiltme olabilirken bulunma ve ayrılma ekinin kullanılmaması cümlede anlam bozukluğuna sebep olmaktadır.
- Belirtme hâli ekinin düşürüldüğü örnekler sadece manzum eserlerde yer almaz. Mensur eserlerde de özellikle 3.tekil şahıs iyelik ekinin sonrasına gelen belirtme hâl eki düşürülmüştür. Bu durum da ekin yazılmamasının dönemin dil özelliği olduğu görüşünü desteklemektedir.
- Taranan eserlerde belirtme hâli, yönelme hâli ve ilgi hâlinin çalışmamızda yer alanlar dışında da örnekleri bulunmaktadır. Dönemin diğer eserlerinde de taranan eserlere benzer kullanımlar görülmektedir.

Taranan veya Alıntı Yapılan Eserlerin Kısaltmaları

YZ: Şeyyad Hamza-Yusuf ve Zeliha

DL: Dolab-nâme-

ADD: Ahmed-i Da'i Divanı

GR: Aşık Paşa Garib-nâme

CC: Cinānü'l-Cenān

SK: Süleyman-nâme-i Kebir

SN: Süheyl ü Nev-bahar

ŞH: Şeyhî Har-nâme

ŞŞT: Şerifi Şehnâme Tercümesi

YE: Yunus Emre Divan ve Risaletu'n-Nushiyye

BD: Bâkî Divanı

SV: Sultan Veled Manzumeler

AHİ: Ahmedî İskendernâme

REFERENCES/KAYNAKLAR

- AKSAN, D. (2007). *Her Yönüyle Dil Ana Çizgileriyle Dilbilim*, Ankara: TDK Yayınları.
- AKSU, R. (2016). *Firdevsî-i Rûmî Süleymân-nâme-i Kebîr (10.cilt) İnceleme-Metin-Dizin*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- AKSU, R. (2023). *La'li Dolâb-nâme (Metin-Açıklamalar-Dizin-Tıpkıbasım)*, Erzurum: Fenomen Yayınları.
- AVCI, İ. (2014). *Türk Edebiyatında İskendernâmeler ve Ahmed-i Rıdvân'ın İskendernâmesi*, Ankara: Gece Kitaplığı Yayınları.
- CİN, A. (2012). *Mesud bin Ahmed Süheyl ü Nev-bahar*, Konya: Eğitim Yayınevi.
- EFENDİOĞLU, S. (2013), *Cinânü'l-Cenân*, Erzurum: Fenomen Yayınları.
- GABAİN, A. V. (2003). *Eski Türkçenin Grameri*, çev. Mehmet Akalın, Ankara: Atatürk Kültür Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, Türk Dil Kurumu Yayınları: 532.
- GEMALMAZ, E. (1996). "Türkçede İsim Tamlamalarında Derin Yapı", *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, s.165-172.
- GÜLSEVİN, G. (2011). *Eski Anadolu Türkçesinde Ekler*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- KORKMAZ, Z. (2009). *Türkiye Türkçesi Grameri Şekil Bilgisi*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- KÖKTEKİN, K. (2008). *Eski Anadolu Türkçesi*, Erzurum: Fenomen Yayıncılık.
- KÜÇÜK, S. (2011). *Bâkî Dîvânı Tenkitli Basım*, Ankara: TDK Yayınları.
- KÜLTÜRAL, Z., BEYRELİ L. (1999). *Şerîfî Şehnâme Çevirisi I-II-III-IV*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- MANSUROĞLU, M. (1988). "Eski Osmanlıca", *Tarihî Türk Şiveleri*, Mehmet Akalın, Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları: 73
- ÖZKAN, M. (2013). *Türk Dilinin Gelişim Alanları ve Eski Anadolu Türkçesi*, İstanbul: Filiz Kitabevi Yayınları.
- ÖZMEN, M. (2001) *Ahmed-i Da'î Divanı I-II*, Ankara: TDK Yayınları.
- ŞİRİN, H. (2019). *Kül Tigin Yazıtı Notlar*, İstanbul: Bilge Kültür Sanat Yayınları.
- TAŞ, İ. (2008) *Yusuf ve Zeliha*, İstanbul: Türk Dilleri Araştırma Dizisi: 42.
- TATÇI, M. (2005). *Yunus Emre Divân ve Risâletü'n-Nushiyye*, İstanbul: Sahhaflar Kitap Sarayı Yayınları, Sahhaflar Kitap Sarayı Divanlar Serisi: 3
- TİMURTAŞ, F. K. (1971). *Şeyhî'nin Har-nâmesi*, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları:1629 (<http://nek.istanbul.edu.tr:4444/ekos/KITAP/206500.pdf>)
- TİMURTAŞ, F. K. (2005). *Eski Türkiye Türkçesi XV. Yüzyıl*, Ankara: Akçağ Yayınları.
- YAVUZ, K. (2000). *Âşık Paşa Garib-nâme I-1/I-2/II-1/II-2*, Ankara: TDK Yayınları.

EXTENDED SUMMARY

The Old Anatolian Turkish period defines a period when the Turkish language had a new written language. In this new written language, which was formed on the basis of Oghuz dialectal features, orthography is not yet regular. In addition to the irregularity of spelling, there is no regularity in terms of sound and morphological features. Issues such as double spellings in the works written in this period and differences in the affixes used became regular with the standardization of the written language.

Case suffixes are morphemes that indicate the state of the predicate in Turkish language as in all languages. Some of these suffixes, which are frequently used in every period of Turkish language, are sometimes dropped. Not using or dropping the suffix may be due to some reasons. In Old Anatolian Turkish, the predicate suffix is often diminutive. In manzum works, it can be thought that such a reduction was made to fit the meter. However, the fact that the same usage is also found in prose texts suggests that the aforementioned reduction is a language feature.

Incorrect use or lack of case suffixes in sentences leads to poor expression. For this reason, the suffixes dropped due to meter in verse works written in the Old Anatolian Turkish period are striking. For this reason, the verse works of the period were scanned and the dropped suffixes were tried to be determined. With the examples given, it was aimed to reveal the effect of the use of affixes in sentences. It was paid attention that the scanned works were texts that reveal the language features of the period. There are also examples where dropped affixes are used in the texts. The fact that there are examples in which the suffix is both used and dropped suggests that this reduction is due to prosody.

As a result of the study, it was determined that some of the case suffixes used in verse works written in the Old Anatolian Turkish period were frequently dropped, while there were no examples where some suffixes were reduced. Examples in which the predicate case suffix is dropped are found in almost all verse works. However, there are very few examples where the state of being suffix is dropped. There is no example where the disjunctive case suffix is dropped. This is due to the fact that state suffixes such as presence, orientation and disjunction have a greater impact on the meaning of the sentence. In some examples, the dropping of the suffix is related to the use of language. For example, the directional case suffix is used with the preposition dek. However, it has been used with the directional suffix in later periods. For this reason, it can sometimes be used without the directional suffix. The fact that prose works are also used without suffixes shows that the situation mentioned is a language feature of the period.

With this study, it is aimed to exemplify the use of language in Old Anatolian Turkish, one of the historical periods of Turkish language in which a new written language was formed.

İSMÂİLÎ DAVASINDA BİR POLİTİK SÖYLEM OLARAK MUSTÂ'LÎ-NİZÂRÎ
AYRILIĞI VE NİZÂRİLİĞİN DOĞUŞU

The Mustâ'li-Nizâri Separation as a Political Discourse in the Ismaili Case and the Birth of Nizarism

İSMAİL AY

Yüksek Lisans Öğrencisi Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü

Tarih Anabilim Dalı

Master's Student Nevşehir Hacı Bektaş Veli University Institute of Social Sciences

Department of History

e-posta /e-mail İsmaila379@gmail.com

Orcid: 0000-0002-9887-9652

Atıf/©: Ay, İsmail (2023). İsmâilî Davasında Bir Politik Söylem Olarak Mustâ'li-Nizâri Ayrılığı ve Nizârilikğin Doğuşu, *Erzincan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Yıl 16, Sayı 1, ss. 61-75

Citation/©: Ay, İsmail (2023). The Mustâ'li-Nizâri Separation as a Political Discourse in the Ismaili Case and the Birth of Nizarism, *Erzincan University Journal of Social Sciences Institute*, Year 16, Issue 1, pp. 61-75

Makale Bilgisi / Article Information:

Makale Türü-Article Types : Araştırma - Research
Geliş Tarihi-Received Date : 16.03.2023
Kabul Tarihi-Accepted Date : 01.06.2023
Sayfa Numarası-Page Numbers: 61-75
Doi : 10.46790/erzisosbil.1266074

Notlar/Notes

Bu Çalışma "Fâtımî ve Bâtını Ekseninde Kuzey Suriye (971-1193)" Başlıklı Yüksek Lisans Tezinden İçerisinden Üretilmiştir.

Yazar(lar), herhangi bir çıkar çatışması beyan etmemiştir.

Turnitin/Ithenticate/İntihal ile İntihal Kontrolünden Geçmiştir

Screened for Plagiarism by **Turnitin/Ithenticate/İntihal**

Licensed by CC-BY-NC ile lisanslıdır

İSMÂİLÎ DAVASINDA BİR POLİTİK SÖYLEM OLARAK MUSTÂ'LÎ-NİZÂRÎ AYRILIĞI VE NİZÂRİLİĞİN DOĞUŞU

The Mustâ'li-Nizârî Separation as a Political Discourse in the Ismaili Case and the Birth of Nizarism

İSMAİL AY

Öz:

İslam Devletinde Hz. Muhammed'in ölümünden sonra Hz. Ali'nin halife olması gerektiğini savunan Şiiiler ve mevcut halife silsilesine tabii kalan Sünniler arasında asırlarca süregelen mezhep kavgaları baş gösterdi. Bu süreçte Şii kolunun en güçlü mezheplerinden biri olan İsmâîlîler, 909 yılına değin dikkate şayan olmayan bir yaşam sürdürdüler. 909 yılında Fatımi Devleti'nin kurulmasıyla birlikte Fatımilerin egemen olduğu bölgelerde İsmâîlîlik açıktan yayılma gösterirken diğer bölgelerde gizlilik esaslarından taviz vermediler. İran coğrafyasının Sünni akideye bağlı Selçukluların nüfuzu altına girmesiyle birlikte İran'daki İsmâîlî ağı Isfahan merkezli yarı özerk bir yapı haline büründü. Bu dönemde İsmâîlî davet ile tanışan Hasan Sabbah, Halife Müstansır'ı ziyaret etmek amacıyla Kahire'ye gitmiş ve orada Müstansır'ın oğlu Nizâr'ın müstakbel imamlığını savunmuştu. Halife Müstansır'ın ölümünün ardından Cemâlî ailesinin vasiliğinde Nizâr'ın değil Mustâ'li'nin imametine tabii kalınmıştı. Bu çalışmada Mustâ'li-Nizârî ayrılığını politik bir söylem haline dönüştürerek Kahire'den ayrılan ve müstakil bir otorite olmayı başaran Hasan Sabbah ve onun yeni daveti ele alınmıştır.

Anahtar Kelimeler: İsmâîlîler, Hasan Sabbah, Nizâr, Mustâ'li.

Abstract:

In the Islamic state, St. After the death of Muhammad, Hz. Centuries-long sectarian quarrels broke out between the Shiites, who advocated that Ali should be the caliph, and the Sunnis, who were subject to the current succession of caliphs. In this process, the Ismailis, one of the strongest sects of the Shiite branch, led an unremarkable life until 909. With the establishment of the Fatimid state in 909, while Ismailism spread openly in the regions dominated by the Fatimids, they did not compromise on the principles of secrecy in other regions. As the Iranian geography came under the influence of the Sunni-affiliated Seljuks, the Ismaili network in Iran became a semi-autonomous structure based in Isfahan. During this period, Hasan Sabbah, who met with the Ismaili invitation, went to Cairo to visit the caliph Mustansir and defended the future imamate of Nizar, the son of Mustansir. After the death of Caliph Mustansir, the Jamali family had been subject to the imamate of Mustâ'li, not Nizar. In this study, Hasan Sabbah and his new invitation, who left Cairo and managed to become an independent authority, by transforming the separation of Mustâ'li-Nizari into a political discourse, are discussed.

Keywords: Ismailism, Hasan Sabbah, Nizar, Mustâ'li.

1. GİRİŞ

Mustâ'li-Nizâri ayrılığı, İslam Devleti'nin ilk dönemlerinde yaşanmış olan Sünni-Şii ayrılığı ile benzerlikler göstermektedir. Her iki ayrışmada da taraflar mevcut halifelik makamına hak edenin değil gasp edenin oturduğunu düşünmektedir (Halm, 2020a, s. 13). Sünni öğretiye göre İslam Devleti'nde Hz. Muhammed'in ölümünden sonra yeni lideri belirlemek adına herhangi bir esas yahut kaide bulunmamaktadır (Lewis, 2021, s. 45). Şiilere göre ise Peygamber, ölmeden önce Gadir-i Hum'da Hz. Ali'yi açıkça kendisinden sonraki lider olarak tayin etmiştir (Şehristanî, 2016, s. 224; (Kummî/Nevbahtî, 2020, s. 73; Daftary, 2017, s. 76; Daftary, 2020, s. 47). Lakin bu söylem Hz. Ali'yi İslam Devleti'nin halifesi yapmak adına yeterli olmamıştır.

Peygamberin defninden sonra İslam Devleti'nin ilk halifesi Hz. Ebû Bekir seçilmiştir. Bu seçimle birlikte İslam dini içerisindeki en büyük ayrışmalardan birisi olan Sünni-Şii ayrışmasının ilk çatlakları oluşmaya başlamıştır. Şii öğretisine göre Hz. Ali'nin makamı açıkça gasp edilmekteydi. Çünkü Hz. Ebû Bekir'den sonra sırasıyla: Hz. Ömer ve Hz. Osman halifelik makamına getirilmişti. Bu durumda İslam dünyasında Sünni tebaa ile Şii tebaa arasındaki çatlakların büyümesine neden olmaktadır. Hz. Ali ise ancak 656 yılında Hz. Osman'ın şehit edilmesi neticesinde halifelik makamına geçebilmişti ve kendisi de bu makamda çok fazla kalamamıştı (Halm, 2020a, s. 12-13).

Hz. Ali'nin hilafeti döneminde birçok muhalif sesler çıkmaya başlamış özellikle Şam Valisi Muaviye, Hz. Ali'nin halifeliğini tanımayarak kendi halifeliğini ilan etmiştir (Halm, 2020a, s. 12-13; Daftary, 2020, s. 49-50). Bu dönemde İslam toplumu aynı anda iki farklı halifenin yönetimi altında kaldı. Hz. Ali'nin 661 yılında öldürülmesinden sonra halifelik makamı bir asır boyunca Emeviler üzerinden sirayet ettirilecekti (Daftary, 2020, s. 52). Bu süreçte Hz. Ali'nin hakkının gasp edildiğini düşünen ve savunanlar halifelik makamının Hz. Ali'nin nesebinden devam etmesi gerektiğini öne sürerek öncelikle Hz. Ali'nin oğullarından Hasan'ın, onun ölümüyle birlikte Hüseyin'in imamlığını tanıdılar (Şehristanî, 2016, s. 227).

Hz. Hüseyin'in Kerbela'da şehit edilmesinden sonra Şîa , bir din milliyetçiliği içerisine büründü (Bulut, 2016, s. 286-287). Bundan sonraki süreçte Hz. Hüseyin'in soyundan gelen imamlar silsilesine tabii kaldılar. Bu imam silsilesi içerisinde beşinci imam olan İmam Ebu Abdullah Ca'fer b. Muhammed es-Sâdık' büyük bir ehemmiyet arz etmektedir (Daftary, 2017, s. 140). İmam Ca'fer es-Sâdık, nass ile imamet ilkesini Şîa'nın içerisine dâhil etmiş ve mevcut imamın ölmeden önce veliahdını seçerek kendisinden sonraki imamın kim olacağına karar verme yetkisinin olduğunu öne sürmüştür. Lakin kendisinin nass ile yapmış olduğu atama, Şîa'nın içerisindeki en büyük ayrışmalardan birine neden olmuştur. Ca'fer es-Sâdık ilk olarak en büyük ikinci oğlu İsmail'i kendisinden sonraki imam olarak tayin etmiştir (Daftary, 2017, s. 178). Daha sonrasında bazı kaynaklara göre İsmail veliahtlıktan azledilmiştir (Kummî/Nevbahtî, 2020, s. 218; Lewis, 2021, s. 53). Genel kanı ise İsmail'in mevcut imamdan önce öldüğü yönündedir (Kummî/Nevbahtî, 2020, s. 212; Halm, 2020b, s. 11; Daftary, 2020, s. 75). Bu vakıa üzerine Ca'fer es-Sâdık'ın imamet doktrini sorgulanmış ve hatta büyük oranda taraftar kaybetmesine neden olmuştur.

Ca'fer es-Sâdık 765 yılında öldükten sonra Şii ahalinin bir bölümü İsmail'in ölmediğini savunarak, onun imametine biat ederken önemli bir bölüm ise Ca'fer es-Sâdık'ın diğer oğlu Musa Kazım'ın imametine biat etmiştir. Musa Kazım'a biat edenlere İsnâşeriyye (Bulut, 2016, s. 331-332-33-334), İsmail'e biat edenlere ise İsmâilîler denilmiştir (Halm, 2020b, s. 9-10-11; Bulut, 2016, s. 304). Bundan sonraki süreçte İsmâilîler, "devrüs setr" olarak tanımlanan gizlenme dönemine girmişler ve dâilerⁱⁱ (Lewis, 2021, s. 50) aracılığı ile İsmâilî daveti yaymaya başlamışlardır. Bu devrüs setr dönemi, Ubeyddullah el-Mehdi'nin 909 yılında Kuzey Afrika'da Fatımi Devleti'ni kurduğu döneme değin devam etmiştir (Daftary, 2017, s. 157). Biz de bu çalışmamızda Fatımi Halifeliğinde yaşanan olayların da etkisiyle Nizâriiliğin doğuşu meselesini değerlendirmeye çalışacağız.

2. AYRIŞMANIN İLK AYAK SESLERİ

İsmâilî tarihinde 1094 yılına gelindiğinde büyük bir ayrışma yaşandı. Bu, dini ya da siyasi anlamda yaşanan ilk ayrışma değildi. Kezâ tüm Şîa furyası bir ayrışmanın neticesinde ortaya çıkmıştı ve zamana paralel olarak bu ayrışmalar daha çok ön planda olmaya başlamıştı. 29 Aralık 1094 tarihinde Suriye ve Mısır'ın hâkimi olan Fatımi Halifesi Müstansır (Esir, 2019, s. 383), 58 yıllık hükümdarlığının sonunda

(Halm, 2020b, s. 25) 67 yaşında vefat etti (Çelik, 2018, s. 348; Daftary, 2017, s. 376; Lewis, 2021, s. 88-89).

Şankıtî, Müstansır'ın ölümü ile beraber İsmâîliyye Şiası'nın kendi içerisindeki en ciddi hizipleşmeye kapı araladığını belirtmektedir (Eş-Şankıtî, 2016, s. 111). Bu söylemi güçlü kılan en önemli etmen ayrışma sonrasında tarafların dini ve siyasi yaşamlarını devam ettirebilmeleridir. Şia'nın ayrışmalarla dolu tarihine göz attığımız zaman genel anlamda siyasi hizipleşmeler yine Şia'nın dini varlığına nazaran devletleşme sürecinin daha geç tamamlanmasından mütevellit pek söz konusu olmamıştır. Devletleşme sürecinden önceki ayrışmalarda ise taraflar dini olarak bölünüp zamanla bir kısmın ön plana çıktığı diğer kesimin ise sönükleştiği bir süreç yaşanmıştır (Şehristanî, 2016).

Halife Müstansır'ın ölümüyle beraber fiilen ilk ayrışma net olarak gün yüzüne çıksa da bu ayrışmanın fikrî temelleri, Fatimilerin merkezi, Mısır'ın Sünni akideye mensup Selçuklulara görece zayıflamasıyla başlamıştı. Selçukluların Sünni tebaayı kendi hamilikleri altına alması neticesinde Bağdat ve civarı başta olmak üzere birçok yerde İsmâîlî davet etkisini yitirmeye başlamıştı (Çelik, 2018, s. 324; Öngül, 2018, s. 37-41; Daftary, 2017, s. 474; Cahen, 2018, s. 42). İran ve İran'ın yüksek kesimlerinde ise suyun akış yönü tam tersineydi. İran, Selçukluların merkeziydi. Lakin Selçukluların yönetiminden memnun olmayan yahut doğrudan Selçuklulara karşı sempati beslemeyen kimseler, İran'ın yüksek kesimlerinde İsmâîlî davetin güçlenmesini sağlamaktaydı. Fatimilerin Mısır'da sürekli kan kaybına uğramaları, İran İsmâîlîlerinin de güç kaybetmesine neden olabilirdi. Bundan mütevellit resmen olmasa da fikren kendi konumlarını muhafaza etmek amacıyla sözde Kahire'ye gerçekte ise İsfahan merkezli kendi dâîlerine tabiiydiler.ⁱⁱⁱ Bu durum da İran'da yarı özerk bir İsmâîlî topluluğunun olduğunun deliliydi ve onlara lazım olan ise Kahire'nin durumu göz önüne alınarak yeni bir liderdi (Daftary, 2017, s. 474).

Kaynakların aktarımına göre Kirman'dan Azerbaycan'a, İran'ın orta ve batı kesimlerinde davetten tam anlamıyla sorumlu olan kişi İbn Attaş'tı. İbn Attaş'ı önemli kılan bir diğer unsur ise Nizârî İsmâîlîlerin kurucusu, İran'da daveti güçlendirerek müstakil bir kale devleti haline getirecek olan ve yine politikada benimsemiş olduğu suikastlar ile döneme damgasını vuran Hasan Sabbah'ı davete kazandırmasıdır (Cüveynî, 2013, s. 547-548; Daftary, 2017, s. 476; Lewis, 2021, s. 74).

3. HASAN SABBAAH'IN NİZÂRİLİĞİN DOĞUŞUNDAKİ YERİ

Moğolların 1256 yılında Alamut Kalesi'ni fethinden sonra Vezir Cüveynî, Alamut Kalesi'nin kütüphanesini inceleme fırsatı bulmuştu. Cüveynî, kütüphaneyi incelemeye devam ederken Hasan Sabbah'ın hayatını konu alan "Sergüzeşt-i Seyyidina" adında Farsça kaleme alınmış bir kitaba ulaştı. Bu eserin ana konusu, Hasan Sabbah'ın hayatına yönelikti (Halm, 2020b, s. 17). Esere göre Hasan Sabbah Hımyer Kabilesindedir. Ailesi Yemen'den Kufe'ye, oradan Kum'a, Kum'dan da Rey'e yerleşmiştir.^{iv} Bu hareketlilik sırasında ise Hasan, Kum'da dünyaya gelmiştir (Cüveynî, 2013, s. 546).

Hasan Sabbah, gençliğinin ilk dönemlerinde ataları gibi Şia'nın On İki İmam koluna mensuptu. Rey'de tanışmış olduğu Kahire'ye bağlı dâîlerden birisi olan Emire Zerrab, Hasan'ı düşünceleriyle etkilemiş ve inancı konusunda aklını bulandırmayı başarmıştır.^v Hasan, inancını sorgulamaya başladığı bu dönemlerde ağır bir hastalığa yakalanmış ve bu süreçte Batınilige meyletmeye başlamıştı. Hastalığının sonunda ise o artık fikren bir Bâtini olmuştu (Cüveynî, 2013, s. 546-547; Arayancan, 2020, s. 16; Lewis, 2021, s. 74).

Hasan, daha sonraki süreçte Necm Sarraç isimli birinden Bâtınilik hakkında bilgi istemiş ve son nokta olan Bâtınilik yeminini etmişti. Bu yemini kaç yılında kabul ettiği bilinmemektedir. Lakin davetin önemli dâîlerinden Abdu'l-Melik Attaş tarafından 1072 yılında dâîlik naipliğine tayin edilmiş ve Mısır'a giderek Halife Müstansır'ı ziyaret etmesi hususunda telkin edilmiştir. Hasan, bu telkin neticesinde 1076-77 senesinde Mısır'a doğru yola çıkmıştır. Mısır'a ulaşması ise 1078-79 yıllarına tekabül etmektedir. Bu ziyaret esnasında Halife Müstansır'ı görüp görmediğini bilmiyoruz. Lakin Sergüzeşt-i Seyyidina'da aktarılanlara göre 1,5 yıl Kahire'de kalmış ve bu süre zarfında hiçbir zaman halifenin huzuruna çıkamamıştır (Cüveynî, 2013, s. 548).^{vi} Bu doğal bir durumdur çünkü kendisi Kahire'ye ayak bastığında binlerce Bâtini dâîsinden farklı birisi değildi. Lakin Kahire'den ayrıldığında fikren ve fiilen artık farklı birine dönüşmeye başlayacaktı. Hasan, Kahire'de bulunduğu süre zarfında kendisinin de belirttiği üzere

“mezhebin usul ve kaidelerine” uyarak Müstansır'ın büyük oğlu ve aynı zamanda doğal veliahttı Nizâr adına davet faaliyetlerinde bulunmaktaydı (Cüveynî, 2013, s. 548; Daftary, 2017, s. 478). Lakin Kahire sarayında Hasan'ın kendince doğrusunu yaptığını düşündüğü bu faaliyetlerin desteği ile Müstansır sonrası, Nizâr'ın imametinin savunulması neticesinde oluşacak yeni düzende mevkilerini kaybetme korkusu içerisinde olan kimseler vardı. Bunların başında ordunun başında bulunan Bedrû'l-Cemâlî^{vii} gelmekteydi (El-Kalkaşendî, 2019, s. 186; Esir, 2019, s. 274; Çelik, 2018, s. 316-317-318). Bu durumda Nizâr'ın lehine yapılmakta olan davet, aynı zamanda Bedrû'l-Cemâlî'nin ve kendisinden sonra ailesinin Kahire'deki geleceğini doğrudan ilgilendireceğinden Hasan'ın Kahire'de barınmasına daha fazla izin veremezdi. Bu sebepten Hasan, Mağrip istikametine doğru yola çıkan bir gemiye zorla bindirilerek Kahire'den uzaklaştırılmıştı. Bu uzaklaştırma kararı kanaatimizce şahsi bir olaydan ziyade Bedrû'l-Cemâlî ve ailesi adına siyasi olarak elzemdi.

Normal şartlarda Mağrip'e gitmesi beklenen gemi yolculuk esnasında çıkan şiddetli fırtınadan dolayı zorunlu olarak Suriye'ye intikal etmişti. Bu vakıa neticesinde Hasan, 1081 yılında Isfahan'a ulaşmış ve oradan da sırasıyla Huzistan'a, Firrim'e ve Şehriyar Kuh'a geçiş yapmıştı (Cüveynî, 2013, s. 548-549). Faaliyetlerine Alamut bölgesinde devam eden Hasan, Damganda üç yıl kaldıktan sonra Rey'den uzak bir bölgeye intikal etmesi gerektiğini fark etmişti (Daftary, 2017, s. 478-479). Çünkü Büyük Selçuklu Devleti'nin veziri Nizam'ül-Mülk, Hasan Sabbah'ın davet faaliyetlerinden dolayı yakalanması emrini vermişti. Bundan mütevellit Hasan, Damgan sonrasında Kazvin'e geçerek Rey'den uzaklaşmış oldu (Cüveynî, 2013, s. 548-549; Daftary, 2017, s. 479).

3.1. Alamut ve Yeni Davet

Alamut Kalesi “aluh amut” kelimelerinden türetilmiş olup kartal yuvası manasına gelmektedir ve gerçekten de kartalın orada bir yuvası olduğuna inanılır (Cüveynî, 2013, s. 549; Daftary, 2017, s. 484); Barthold, 2022, s. 219). Alamut Kalesi, Tahran'ın 100 km kadar kuzeybatısında yer almaktadır. Kalenin yüksekliği 180 metre, uzunluğu ise 135 metredir. Kale, deniz seviyesinden iki bin metre yüksektir (Hacıfazlıoğlu, 2020, s. 99-100). Alamut'a ulaşmak için öncelikle Çala Boğazı aşılmaktaydı. Daha sonra ise Şahrud Irmağı Vadisi'ne inilmekte ve ırmağın doğduğu kaynağa doğru ilerlenmekteydi. Kaynağın kuzeye ayrılan kolundan 184 metre yüksekliğindeki bir kayanın üzerine kurulmuş olan Alamut'a ulaşılmaktaydı. Kale, yapısı itibarıyla bulunmuş olduğu yükseklikten mütevellit aşırı büyük surlara ihtiyaç duymamaktaydı. Böylesine ulaşılması güç, korunması kolay, stratejik öneme sahip, müstahkem bir mevki Hasan Sabbah'ın dikkatinden kaçmamıştı (Halm, 2020b, s. 21; Daftary, 2017, s. 484). Aslında böylesine bir kaleye sahip olmak bir bakıma kendini içeriye hapsetmektir. Lakin içeriden işleri yönetecek insan gücüne ve yapıya sahipsen Alamut biçilmiş bir kaftan gibiydi. Kale o dönemde Büyük Selçuklu Sultanı Melikşah adına Mehdi^{viii} isimli bir Alevi'nin tasarrufundaydı (Cüveynî, 2013, s. 549; Daftary, 2017, s. 479).

Hasan, faaliyetlerini Alamut Kalesi'nden devam ettirebileceğine kani olunca dâîlerinin^{ix} bir bölümünü Alamut Kalesi'ne (Halm, 2020b, s. 21; Daftary, 2017, s. 479) ve civar köylerine gönderdi (Lewis, 2021, s. 80). Göndermiş olduğu bu dâîler, zamanla buldukları bölgelerde gizlilik içerisinde örgütlendiler ve bilhassa Alamut'u ele geçirmek için hazır kıldıklarından emin olduklarında Hasan'ı gizlice kaleye soktular. (4 Eylül 1090) Hasan, kalede bir müddet gizli bir kimlikle yaşayacak ve hayatının bir bölümünü öğrenerek, büyük bir bölümünü ise öğreterek geçirecek bir kimse olarak kaleye girdikten sonra kalenin içindeki çocuklara öğretmenlik yapacaktı. Kalenin yöneticisi Mehdi, ilk başlarda her şeyden habersizdi. İsmâîlilerin kaledeki varlığını öğrendiğinde ise kaleyi terk etmekten başka çaresi kalmamıştı. Çünkü Hasan, dâîleri aracılığıyla 1087 yılından itibaren Alamut ve çevresinde faaliyet göstermekteydi ve kalenin içerisinde birçok dâîsi vardı (Daftary, 2017, s. 480). Bu vakıa Mehdi'nin kale savunması hususunda başarısızlığının apaçık delilidir. Şüphesiz Alamut'un böyle bir zaafı vardı. Asla fethedilemeyeceğini düşünmek Alamut'u içeriden çökertmişti.

Hasan, Mehdi'nin kaleyi rahatça terk etmesine izin verdi ve ona kalenin karşılığı olabileceğini düşündüğü 3000 dinarlık bir senet verdi (Lewis, 2021, s. 81) ve bu senedi Damgan Valisi Muzaffer Mustafi'ye ileterek^x altınlarını alabileceğini belirtti. Mehdi belki de senedin gerçekliğine hiç inanmamıştı. Lakin senedi Muzaffere götürdüğünde altınlarının tamamını almıştı. Çünkü Muzaffer gizli bir İsmâîliydi (Halm, 2020b, s. 22; Daftary, 2017, s. 480). Alamut'un fethiyle birlikte Alamut İsmâîlileri, devletleşme sürecine girmişti (Bulut, 2016, s. 312).

Şeklen Kahire'ye bağlı olan Hasan, uzun zaman önce fikren Kahire'den ayrılmıştı. Henüz daha genç bir talebeyken Kahire'de bulunduğu bahsetmiştik. Hasan bu süre zarfında Selçukluların merkezi İran'ın kalbinden yola çıkarak Suriye üzerinden Mısır'a geçmiş ve oradaki düzene şahit olmuştu. Muhtemelen şahit oldukları karşısında mevcut Kahire düzeninin Sünni İslam'ın savunucusu Selçuklular ile mücadele edemeyeceğine kanaat getirmişti. Her iki bölgede bulunma fırsatı yakalayarak yarım asırdır İran'ın kırsal bölgelerinde Selçuklulardan rahatsız olan kimseler arasında davetini güçlendirme fırsatı bulmuştu. Selçuklular tarafından haksızlığa uğradığını düşünen yahut Selçuklular tarafından mevcut düzeni bozulan, yine İran içerisinde yıllarca süregelen ve İran geleneğini tehdit eden Türk varlığından rahatsız olan kimselerin bulunmasından mütevellit Hasan davasına rahatlıkla taraf bulabilmekteydi. Bu durumda göstermektedir ki esasında Hasan'ın rahatsızlık duyduğu yapı aynı zamanda onun güçlenmesinin en büyük kaynaklarından biriydi (Daftary, 2017, s. 483).

Alamut Kalesi'nin fethi, Hasan ve daveti adına büyük ehemmiyet arz etmekteydi. Şöyle ki kalenin fethi, Şii zümrenin hâkim olmadığı beldelerde gizlilik esasına dayalı olarak yürütülen Bâtını hareketinin açıktan yürütülmesine imkân tanımıştır. Bu minvalde Alamut, İsmâîlilerin eline geçtikten sonra öncelikle kaleye yakın sonrasında ise kale civarındaki yerleşim yerlerine açıktan davete^{xi} biat tebliği gönderildi ve bu bölgelerin uzlaşarak yahut cebren alınması adına her yol mubah kabul edildi (Cüveynî, 2013, s. 550; Lewis, 2021, s. 81). Hasan'ın hedefinde stratejik öneme sahip ,dağlık bilhassa kayalık bölgeler vardı. Ana hedef doğrultusunda doğal savunma kolaylığına sahip kayalıklar üzerine kale inşaatları başlamıştı (Daftary, 2017, s. 485). Diğer yandan davet faaliyetleri tüm hızıyla devam etmekteydi. Alamut'a yakınlığı ve stratejik öneminden dolayı Şah-rûd Nehri'nin ötesinde bulunan, Rudbar nahiyesinin can damarı olan nehir, yatağı açık hedeflerden birisi olarak belirlenmişti. Rudbar'ın ele geçirilmesi diğer bölgelere görece daha kolaydı. Çünkü bölgede İsmâîlî faaliyetlerin önüne geçebilecek siyasi bir otorite yahut askeri bir güç mevcut bulunmadığı gibi bölge ahalisinin de yerel köylü sınıfından oluşması dâîlerin faaliyetlerini kolaylaştırmaktaydı (Lewis, 2021, s. 81).

Dâîlerin bu faaliyetlerine Selçuklu cephesinden cevap gecikmemişti. Alamut bölgesi iktâ olarak Selçuklu emirlerinden Yaruntaş'a tahsis edilmişti. Buna mukabil Yaruntaş emrindeki birlikler ile sıkça Alamut bölgesine geliyor, civarda ele geçirebildiği İsmâîlîleri öldürüyor ve Alamut Kalesi'ni ara ara kuşatmaya tabii tutuyordu. Henüz kale içerisinde yeterli işeyi sağlayamayan Hasan ise kaledekilerin direncini artırmaya çalışıyordu. Artan kuşatmalar neticesinde kaledeki İsmâîlîler kaleyi terk etmeyi artık tek seçenek olarak kabul etmek zorunda oldukları bir dönemde Hasan, İmam Müstansır'dan haber geldiğini ve kaleyi terk etmemeleri hususunda kendilerini telkin ettiğini söyleyerek kalenin içinde bulunan erin maneviyatını yükseltmeyi başarmıştı (Cüveynî, 2013, s. 552-553; Daftary, 2017, s. 485). Daha sonrasında Yaruntaş'ın kuşatma esnasında eceliyle ölmesi neticesinde kuşatma kaldırıldı (Kafesoğlu, 2019, s. 142). Bu olaydan sonra Alamut Kalesi, "Beldetü'l-İkbal" olarak anılmaya başlanmıştır (Cüveynî, 2013, s. 552-553; Daftary, 2017, s. 485). Bu vakia göstermektedir ki: yeni davetin ve dâîlerinin Kahire'ye karşı net bir tavrı bulunmamaktadır. Yeni davet esasında tam anlamıyla olmasa da şeklen Kahire'ye bağlıdır.

Hasan, kuşatmanın bertaraf edilmesinden sonra önemli adamlarından Hüseyin Kâinî'yi daveti Kuhistân da örgütlemesi için görevlendirdi.^{xii} Propaganda hususunda bir hayli yetenekli bir kimse olan Hüseyin Kâinî, yeni davet adı altında bölgede önemli işlere imza atmıştı. (Cüveynî, 2013, s. 553; Kafesoğlu, 2019, s. 142). Öyle ki tarihler 1091 yılını gösterdiğinde davetin faaliyet sahasının içerisine İran'ın kuzeydoğusunda bulunan Kuhistân vilayetine bağlı Kâin (kâyin),^{xiii} Tabes,^{xiv} Tûn ve Zûzen (Zevzen) şehirleri de eklenmişti. Alamut'un fethiyle birlikte süre gelen bu faaliyetler neticesinde bir yıl gibi kısa bir sürede merkezi Alamut olan ve ilk yılında en önemli silahı dini söylemleri olan bir kale, devletinin müteşekkili tamamlanmıştı (Halm, 2020b, s. 22-23; Daftary, 2017, s. 485; Brett, 2021, s. 322). Daha önce Hasan'ın Rey'den uzaklaşmak amacıyla Kazvin'e gittiğini aktarmıştık (Daftary, 2017, s. 479).

Kendisinden sonra Kazvin'de propaganda faaliyetlerini yürütmek amacıyla önceleri Zuvara ve Ardistan'da bulunan Dihdar Bu Ali isimli bir dâî'sini görevlendirmişti. Dihdar Bu Ali bölgede hummalı bir çalışma yürütmüş ve yöre eşrafının bir bölümünü yanına çekmeyi başarmıştı. Öyle ki Kazvin'deki bu faaliyetleri neticesinde Talekan, Kuh-i Bara ve Rey şehirlerinden kimseler, davetin sesine kulak vererek Kazvin'e yerleşmişti. Dihdar Bu Ali'nin faaliyetleri Alamut İsmâîlîlerinin kaderini belirleyecekti. Daha önce Yaruntaş'ın saldırısını bertaraf eden Alamut'u bu sefer daha büyük bir tehlike

beklemekteydi. Üstelik kalenin iâşe problemi halen çözülememişti (Cüveynî, 2013, s. 553) Burada Hasan'ın iâşe problemi üzerinde zafiyet gösterdiğini söylemek yerinde olacaktır. Çünkü çok kısa bir zaman önce Alamut Kalesi Yaruntaş tarafından kuşatılmış ve kuşatmada iâşe sorunu, büyük sorunlara neden olmuştu (Kafesoğlu, 2019, s. 142). Bu durumda göstermektedir ki: Hasan, Alamut'a yönelik yeni bir saldırının olacağına pek ihtimal vermemektedir. Lakin Kuhistân bölgesinde yürütülen propagandanın sesi Selçuklu sarayından duyulmuştu.

Sultan Melikşah, tüm bu olanları sonlandırması için Emir Arslantaş'ı görevlendirmiş ve kısa zaman sonra Arslantaş'ın emrinde Rûdbâr'a doğru harekât eden ordu Cemaziyelevvel 485'te(1092) Alamut önlerine ulaşmıştı (Daftary, 2017, s. 486). Alamut'un bu saldırıyı bertaraf etmeye yetecek kadar adamı yahut yeterli erzakı bulunmamaktaydı. Kalenin toplam nüfusu en fazla 60 ila 70 kişi arasında değişiklik göstermekteydi ve bu kişilerin nitelikleri hakkında bir bilgi mevcut bulunmamaktadır (Halm, 2020b, s. 23). Arslantaş, Alamut'u kuşatma altına aldıktan kısa bir zaman sonra kalenin içinde büyük bir erzak sorunu yaşanmaya başlandı (Hacıfazlıoğlu, 2020, s. 111).

Erzak sorunu yaşanırken kuşatmanın şiddetinin pek bir ehemmiyeti bulunmadığı gibi geçen zaman Arslantaş'ın lehine gözükmekteydi. Bu şartlar altında kaleyi daha fazla muhafaza edemeyeceğine kanaat getiren Hasan, Dihdar Bu Ali'ye yardım çağrısı gönderdi. Dihdar Bu Ali, toplamda 300 kadar kişiyi savaş aletleri ve teçhizatlarıyla birlikte Alamut Kalesi'ne yardıma gönderdi. Bu 300 kişilik grup, Arslantaş'ın kuşatmasını aşarak kaleye ulaşmayı başardı (Cüveynî, 2013, s. 553; Lewis, 2021, s. 85). Bu durumda Arslantaş'ın kaleyi almak adına şiddetli bir kuşatmadan ziyade içeridekilerin teslimine yönelik bir çevreleme yaptığından söz edilebilir. Diğer yandan yöre eşrafından 300 kişilik bir grubun, düzenli bir birliğin kuşatmasını aşarak kaleye girmesi pek imkân dâhilinde gözükmemektedir. Bu yeni gelen Kazvînli grup, Alamut'a can suyu olmuştu. Lakin onlar da kendilerini kalenin içerisine hapsedmişti. Bu şartlar altında Arslantaş, kış gelene kadar Alamut'u kuşatmaya tabi tutabilirdi. Bundan mütevellit kale eşrafı ve dışarıda bekleyen Rûdbâr ahalisinden bir grup anlaşarak Eylül 1092'de Arslantaş'ın kampına gece baskını verdiler. Arslantaş, bu ani baskın karşısında bozguna uğradığını kabullendi ve kalan askerleriyle geri döndü (Cüveynî, 2013, s. 553-554; Halm, 2020b, s. 23; Kafesoğlu, 2019, s. 142; Lewis, 2021, s. 85). Bu zafer Hasan Sabbah'ın ve yeni davetinin doğrudan Selçuklu merkezinden gelen bir birliğe karşı ilk zaferiydi.

3.1.1. Bir Politik Yöntem Olarak Suikast: İlk Siyasi Hedef Vezir Nizam'ül-Mülk (Ekim 1092)

Hasan Sabbah, Alamut Kalesi'ne yönelik ikinci saldırıyı da bertaraf ettikten sonra daveti çok mühim bir suikastın baş faali olarak anılmaya başlandı. Belki de onu ve davetini bu suikasttan bu denli sorumlu tutan husus kendisi tarafından bu vakıanın reddiyesine yönelik bir söyleminin mevcut bulunmamasıydı. Büyük Selçuklu Devleti'nin önemli devlet adamlarından olan Nizam'ül-Mülk el-Hasan b. Ali b. İshak el-Tusî; Ekim 1092 yılında (Cüveynî, 2013, s. 554) içerisinde Sultan Melikşah, Sultanın hanımı Terken Hatun ve Vezir Tâc ül-Mülk'ün de olduğu bir kafile ile Bağdat'a gitmekteydi (Kafesoğlu, 2019, s. 203). Bu yolculuk esnasında Nihâvent^{xv} yakınındaki Şuhne mevkiinde Ebu Tâhir-i Eyvânî (Cüveynî, 2013, s. 554-555) isimli Deylemlî bir genç tarafından suikasta uğradı.^{xvi} Tâhir, bir arzuhal ileteceğini belirterek akşam vakti yanına yanaşmış ve kıyafetine sakladığı hançer ile veziri oracıkta öldürmüştü (Esir, 2019, s. 360; Kafesoğlu, 2019, s. 203; Sevim & Merçil, 1995, s. 131; Reşîdü'd-d'in, 2010, s. 134; Runciman, 2019, s. 99).

Suikasttan sonra kaçmaya yeltenen Tâhir, kamp alanından çıkamadan yakalanmış ve hemen orada öldürülmüştür (Esir, 2019, s. 360). Suikastı yapan el yakalanmış ve cezası verilmiş olsa da yaptırın el hususunda tartışmalar halen sürmektedir. Nizam'ül-Mülk, ömrünü devletine adanmış çok tecrübeli ve dirayetli bir devlet adamıydı. Bundan mütevellit saray içinde ve saray dışında pek çok seveni olduğu gibi onun eylemlerinden rahatsız olan kimseler de bir hayli fazlaydı.^{xvii} Bâtınilere yönelik hem fikri^{xviii} anlamda hem de son dönemlerdeki kuşatmaların ve saldırıların baş mümessili olması hasebiyle gayet tabi Bâtınilerin en tazyikli düşmanlarından birisiydi (Lewis, 2021, s. 86; Halm, 2020b, s. 24).

Suikastın Hasan Sabbah ve onun yeni davetine mâl edilmesini göz önünde bulundurarak şunları söyleyebiliriz: Nizam'ül-Mülk suikastı, İsmâîlilerin uluslararası arena ile mücadelesine politik bir yöntem olarak giriş yapmıştı. Netice itibarıyla Hasan, kendisini muhafaza eden kale devletinin içinden fikri olarak kitlelere hitap etse de devletler nezdinde ne kendisinin ne de kendisinden sonra davasını

sahiplenecek kimselerin söz sahibi olması pek mevzu bahis gözükmemektedir. Neticede yeni davetin savaş meydanlarına sürebileceği bir ordusu yoktu. Büyük şehirleri ve bu şehirleri mamur kılacak bir ticaret ağı da mevcut bulunmamaktaydı.

Hasan ve daveti tüm bunlardan yoksun bir devlet olarak var olmuşlardı ve davetlerinde sadece mevcut İsmâîlî doktrinini dini esaslarını barındırarak fikri olarak mücadele etmeye devam ettikleri takdirde Şîa'nın içerisinde daha önce ayrılan mezheplerden öteye gitmeleri beklenemezdi.^{xi} Bundan mütevellit Hasan ve yeni davetini var eden husus dini söylemleri ve davetleri olsa da bu mevcudiyetin muhatap alınması ve dikkate şayan bir tarafa bürünmesi düzenledikleri suikastlar neticesinde hâsıl olmuştu. Nizam'ül-Mülk suikastı, bu suikastların ilkinin oluşturmaya nazaran yeni davet adına tahayyülü zor denecek derecede büyük bir ehemmiyet arz etmektedir. Yüreklere korku salan bu vakıa, davetin suikast geleneğinde üst sınıırın oluşmasını sağlamış ve bundan sonraki suikast girişimleri adına cesaret vermiştir. Hasan, meydan muharebesindeki orduları değil onları yönetenleri kendisine hedef seçmiştir.^{xx}

3.1.2. Mustâ'li-Nizâr Ayrılığın Giden Süreç ve Kahire'den Kopuş

Ekim 1092 tarihinde Nizam'ül-Mülk'ün öldürülmesinden kısa bir zaman sonra Sultan Melikşah da ölmüş (Esir, 2019, s. 364; Kafesoğlu, 2019, s. 207), Büyük Selçuklu Devleti'nde melikler arasında taht kavgaları baş göstermişti. Hasan Sabbah ve daveti adına Nizam'ül-Mülk'ün bertaraf edilmesi yeterince rahat bir harekât ortamını vaat ederken Melikşah'ın ölümü bunu kat ve kat öteye taşımıştır (Cüveynî, 2013, s. 554-556).

Hasan, davetinin gelişimi adına belki de ilk defa bu kadar rahat hareket edebilme imkânı bulmuştu. Lakin unutulmamalıdır ki: Da'vet-i Cedide, o döneme kadarki var oluş sürecini mevcut duruma boyun eğmeyerek ve zorluklara karşı behemhâl bir mücadele örneği göstererek tamamlayabilmiş, baskı ve kargaşa ortamına paralel olarak sivrilmeyi başarmıştı. İran'daki Türk varlığından daha önce bahsetmiştik. Zamanla İran geleneği içerisinde büyük bir güce ulaşan Selçuklu iktidarından rahatsız olan kimselerin mevcudiyetini doğurmuş ve Hasan da Selçuklu düşmanlığını esas merhaleleri içerisinde dâhil ederek kendisi gibi bu durumdan rahatsız olan insanlar için stratejik bir söylem olarak kullanmıştır (Daftary, 2017, s. 482-483; Brett, 2021, s. 322). Yine Fatımi Halifeliğinin 11. yüzyılın ikinci yarısında Sünnî İslam dünyası karşısında zamana paralel olarak güç kaybetmesi genel anlamda İsmâîlîlik adına bir güç kaybı manasına gelse de Da'vet-i Cedide'nin yükselişini ve kabul edilebilirliğinin önünü açmıştır. Hasan, Alamut'u 1090 yılında aldıktan sonra önemli bir eşiği geçmiş, sonraki süreçlerde ise Alamut'a yönelik saldırıları ve bu saldırıların failini bertaraf ederek erkini sağlamlaştırmayı başarmıştı. Tüm bu yaşanan gelişmeler Da'vet-i Cedide'yi tam manası ile özgür kılmamaktaydı.

Davet, fiilen bağımsız davranışlarda bulunsa da esasında fikren halen Kahire'ye bağlı olduğunu Hasan da gayet tabi bilmekteydi. Yaruntaş'ın Alamut kuşatmasında Hasan'ın dâilere Kahire'den geldiğini iddia ettiği bir mesajı bildirmesi neticesinde dâilerin insanüstü bir dirayet göstermesi bunun en büyük delilidir (Cüveynî, 2013, s. 552-553; Daftary, 2017, s. 485). Hasan bu durumu manen değiştirebilecek bir kudretten doğal olarak yoksundu. Çünkü kendisi devrinin imamı değildi ve hiçbir zaman da olamayacaktı. O yüzden Hasan'ın ihtiyacı dini bir söylemden daha ziyade politik bir söylemdi ve bu Hasan'ın kontrolünün dışında Kahire'ye bağlıydı. Lakin bu durum değişmek üzereydi.

İlk olarak 1094 yılında kalem ve kılıç veziri olarak addedilen Fatımilerin ilk tam yetkili veziri Bedrû'l-Cemâlî vefat etmişti. Lakin onun yerini dolduracak olan veliahtı 1084 yılında Halife Müstansır'ın tasdiğiyle oğlu Efdal olarak kabul edilmişti (Esir, 2019:383; Çelik, 2018, s. 318-321-348; Daftary, 2017, s. 333). Bu durumda vezirin kim olacağına yönelik herhangi bir tartışma ortamı mevcut olmadığı gibi bu veliaht atamasıyla birlikte Kahire'de irsî bir vezaret makamı oluşmuştu. Daha sonraki süreçte ise Bedrû'l-Cemâlî'nin ölümünden kısa bir zaman sonra 29 Aralık 1094^{xxi} tarihinde Mısır ve Suriye'nin hâkimi olan on sekizinci İmam/Halife Müstansır Billâh 67 yaşında vefat etti (Esir, 2019, s. 383).

Normal şartlarda Müstansır'dan sonra yeni halife/imam en büyük oğul olan Nizâr olmalıydı. Çünkü İsmâîlîlikte imamet babadan en büyük oğula geçmesi gayet tabi kabul edilmekteydi. Hatta Müstansır, ölmeden önce Nizâr'ı veliaht olarak tayin ettiğini belirtmiş^{xxii} ve resmi bir veliaht atama töreninin yapılmasını istemişti. Lakin Müstansır bir bakıma Bedrû'l-Cemâlî'nin vesayeti altında olduğundan ve Bedrû'l-Cemâlî'nin böyle bir törene rıza göstermemesi, törenin sürekli ertelenmesine ve neticede

gerçekleşmemesine neden olmuştu (Çelik, 2018, s. 349). Bu töreninin gerçekleşmemesi Nizâr'ın veliaht olarak meşruiyetinin büyük bir bölümünü kaybettiğinin deliliydi. Netice itibarı ile döneminin imamı kendisinden sonra halife/imam olacak veliaht adayını törenle halkına duyurmamışsa bu onun halef seçiminde halen net bir karara varamadığının tebaa nezdinde en büyük delillerinden biriydi.

Bedrû'l-Cemâlî'nin ve oğlu Efdal'ın, Nizâr'ı istememesi için birçok sebep bulunmaktaydı. İlk olarak Nizâr en büyük oğul olarak tecrübeliydi ve kardeşlerine nazaran yaşı da dikkate alınarak saray içerisinde doğal veliaht olması hasebiyle daha nüfuzluydu. Bu durumda onun Cemâlî ailesi tarafından vesayet altına alınmasını zorlaştırabilirdi. Diğer yandan Nizâr, Müstansır'ın hilafeti döneminde Efdal ile karşı karşıya gelecek durumlar yaşamıştı ve taraflar arasında süre gelen bir hasımlık olduğundan da söz edilir (Esir, 2019, s. 384). Bu nedenlerden çok daha önemlisi ise Nizâr'ın halife seçilmesi durumunda Efdal'ın irsî vezirliği son bulacaktı. Çünkü Nizâr vezirlik makamına Berberi İbn Masâl'ı atamayı düşünüyordu. Efdal tüm bu sebepleri göz önünde bulundurarak Nizâr'ın veliahtlığına karşı çıkmış ve Müstansır'ın ölümünden hemen sonra Nizâr'ın en küçük kardeşi ve kendisinin kayınbiraderi (Brett, 2021, s. 323) olan Ebû'l-Kâsım Ahmed'i yeni halife/imam ilan etti (Esir, 2019, s. 384).

Ebû'l-Kâsım Ahmed ,Mustâ lî Billâh, “Allah tarafından yükseltilmiş” lakabıyla tahta oturtuldu (Brett, 2021, s. 323). Efdal bu sayede hem kendisinin hem de ailesinin yerini garanti altına almış oldu. Lakin tüm bu yaşanan gelişmelerden diğer veliaht adaylarının haberi yoktu ve Nizâr halen kendisini doğal veliaht olarak kabul etmekteydi. Efdal, Mustâ'li'yi tahta oturtuktan sonra diğer veliaht adaylarını biat etmesi için taht odasına çağırdı. Lakin küçük kardeşlerini halife kıyafetleri içerisinde gören diğer veliaht adayları bu durumdan doğal olarak rahatsız oldular.

Nizâr, hemen orada kardeşinin halifeliğine karşı çıkarak babasının kendisini veliaht tayin ettiğini ve bu veliaht tayininin belgesinin kendisinde mevcut olduğunu dile getirdi. Lakin bu söylemlerin Efdal nezdinde hiçbir kıymeti yoktu. Bunun üzerine Nizâr kardeşinin halifeliğini tanımadı ve Kahire'de daha fazla barınamayacağını düşünerek İskenderiye'ye kaçtı. Zaten kısa bir müddet sonra haklı olduğu ortaya çıkmıştı. Efdal biat etmeyen diğer iki kardeşi hapsetmişti. Bu konu hususunda bu iki kardeşin dikkate değer vakıaları olmamıştır. Onlar kısa bir müddet sonra sindirilmiş ve Mustâ'li'ye biat etmişlerdir (Çelik, 2018, s. 350). Burada Efdal'ı rahatsız eden durum: Nizâr'ın biat etmemesi ve halen halifelik adına tehdit oluşturmasıydı. Bundan mütevellit Efdal ilk iş olarak yakalanmasını elzem gördüğü Nizâr'ın peşine düştü.

Nizâr, İskenderiye'ye gittikten sonra Kahire'deki gibi açık bir muhalefetle karşılaşmamıştı. Bilakis Fatîmi tebaası nezdinde doğal veliaht konumunda bulunmasından mütevellit İskenderiye valisi Eftekin et-Türki'nin desteği ile yanına birçok destekçi toplamış ve el-Mustafâ li-Dînillâh “Allah'ın dini için seçilmiş olan” lakabıyla kendisini halife ilan etmişti (Brett, 2021, s. 323). Efdal, tüm bu olanlara daha fazla izin veremezdi ve Nizâr'ı İskenderiye'den başka bir yere gitmeden yakalamalıydı. Çünkü Nizâr bertaraf edilmezse Mustâ'li'nin hilafeti ve buna bağlı olarak Efdal'ın vezareti daima tehdit altında olacaktı. Bundan mütevellit Efdal, İskenderiye'yi çetin bir kuşatmaya tabi tutarak Nizâr'ın teslim olmasını sağladı. Nizâr ve Eftekin et-Türki yakalanarak öldürüldü (Esir, 2019, s. 384). İbn Masâl ise Kuzey Afrika'ya kaçmayı başardı (Brett, 2021, s. 324).

Nizâr'ın öldürülmesiyle birlikte Efdal vezaretini Mustâ'li ise Efdal'ın vesayeti altında halifeliğini garanti altına almıştı. Biz daha önce Selçuklu yönetimi altındaki İran İsmâilîlerinin doğrudan Kahire'den değil de yarı özerk bir örgütlenme halinde olduklarını vurgulamıştık. Bizim bu söylemlerimizi destekleyen deliller Nizâr'ın öldürülmesiyle birlikte daha net bir biçimde aşikâr olacaktı. Doğrudan Kahire ekseninde yahut etkisinde örgütlenen Mısır, Suriye'nin büyük bir bölümü, Yemen ve Batı Hindistan'daki İsmâilîler Mustâ'li'nin imametine doğrudan biat ettiler (Daftary, 2017, s. 33). Bunun ana nedeni bölgesel İsmâilîliği egemenliği ve emirlerin doğrudan Kahire'den alınmasıydı. Yine Kahire'den bir emir gelmişti ve bunu sorgulasalar dahi muhalefet edecek alternatif bir çözüm ileri sürerek Kahire'ye sırt çeviremezlerdi. Çünkü bunun altyapısı mevcut bulunmaktaydı. Selçukluların hâkimiyetinde olan bölgelerde ise durum tam tersineydi.

11. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Kahire'nin siyasi olarak Selçuklulara görece güç kaybetmesi (Lewis, 2021, s. 64) İran, Irak ve Suriye'nin hatırı sayılı bir bölümündeki İsmâilîlerin tutumunu

değiştirmişti. Normal şartlarda emirleri doğrudan merkezden alan bu bölgelerdeki İsmâîliler, artan Selçuklu baskısından dolayı zamanla olaylar karşısında ani çözümler üretmek zorunda kalmış olmalıydılar. Bundan mütevellit zaman içerisinde merkezden gelen emirlerin önemi azalmış ve bu durumda kendi kendilerini yönetebilme yetilerini kazanmalarını sağlamıştı. Yine bu durum doğal olarak yarı özerk bir yönetim biçiminin tezahürünü doğurmuş ve Kahire ile aradaki bağların zayıflamasına neden olmuştu (Daftary, 2017, s. 474).

Nizâr'ın veliahtlığının tanınmaması ve bu bölgelerdeki İsmâîlilere göre hakkının gasp edilmesi ise bu bağların tamamen kopmasına neden olacaktı. Normal şartlar altında Hasan Sabbah'ın İran'da böyle bir devrimi yapabilme olanaklarından yoksun olduğunu daha önce aktarmıştık. Lakin yaşanan taht kavgası ve Nizâr'ın imametinin tanınmaması Hasan'ı hem eylemlerinde hem de söylemlerinde tamamen özgür kılmıştı. Hasan da krizleri kendi lehine sonuçlandırmakta usta bir kimse olarak Nizâr'ın hilafetini savunmaya devam edecek ve Nizâr'ı destekleyen İsmâîlileri yanına çekmek adına bu durumu politik bir söylem olarak kullanacaktı.

Hasan, her ne kadar Nizâr'ın imametini savunmuş olsa da Nizâr'ın bertaraf edilmesi ve Mustâ'î'nin imamete geçmesi Da'vet-i Cedide'nin lehine sonuçlanmış, bu vakıanın tezahürü ile birlikte yeni davet varlığını meşru bir zemine oturtmayı başarmıştı. Yine Hasan'ın ve Alamut'a bağlı İsmâîlilerin Nizâr'ı politik bir söylem olarak kullandıklarının delili olarak, Hasan'ın Nizârdan başka bir imamdan söz etmemesi ve 1161 yılına değin Alamut'taki paralarda Nizâr'ın isminin bulunması esasında Nizâr'ın gaybetinin^{xxiii} en kayda değer delilleriydi. İmamın devrû's setr döneminde olduğunu savunarak onun hüccetliğini yapan Hasan, Nizâr'ın imametini savunan İsmâîlilerin büyük bir bölümünü kendi yönetimi altında toplamayı başarmıştı (Daftary, 2017, s. 495-496; Daftary, 2020, s. 170). Bu vakıanın tezahürü ile birlikte Nizâr'ın imametini savunanlara Nizâriler yahut Nizârî İsmâîlileri denilmiştir (Bulut, 2016, s. 311-312; Brockelman, 1964, s. 167).

4. SONUÇ

Mustâ'î-Nizârî ayrılığı ile birlikte İsmâîlî davetin içerisindeki en büyük ayrışmalardan birisi yaşandı. Bu ayrışmanın temel esasları Şîa'nın ayrılıkçı ve eklektik bünyesine uyum sağladığı için diğer Şîa furyaları gibi Da'vet'i Cedide de taraftar toplamakta güçlük çekmedi. Burada dikkate şayan bir husus olarak Hasan Sabbah ve davetini, Şîa'nın içerisindeki ayrışmalardan ayrıştıran husus varlıklarını sadece dini bir otorite olarak değil aynı zamanda davetlerine devlet hüviyeti kazandırarak tehditkâr bir otorite olmalarından kaynaklanmaktadır. Diğer yandan Hasan Sabbah'ın bir sorun olarak gördüğü Cemâli ailesi ve Selçuklular onun ve yeni davetinin en büyük tetikleyici unsuru olmuşlardır. İsmâîlî davetin yarım asrı aşkın müddet İran içerisinde yarı özerk bir yönetim anlayışı sergilemesi Kahire ile olan bağları zayıflatmış ve Nizâr'ın halifeliğinin asaleten yok sayılması Hasan'ı vekâleten Nizâr'ın hücceti olmaya itmiştir. Kahire'nin halife seçimindeki tutumu ve bu tutuma nispeten İran'daki İsmâîlî ağının kadim İsmâîlî geleneklerine bağlı kalarak en büyük oğul Nizâr'ın imametini desteklemesi neticesinde doğan ayrılıkçı tutumları Hasan Sabbah gayet iyi değerlendirmiş ve Nizâr'ın imametini kendi daveti adına bir politik söylem olarak kullanmıştır.

REFERENCES/KAYNAKÇA

- ARAYANCAN, A. A. (2020). *Haşhaşiler Efsaneler ve Gerçekler*, Yeditepe Yayınevi, İstanbul.
- BAĞDÂDÎ, (2014). *Merâsidü'l-İttlâ' Alâ Esmâi'l-Emkine ve'l-Bikâ': Yâkût el-Hamavî'nin Mu'cemü'l-Büldân Adlı Eserinin Muhtasarı*, C. I, (Çev.) GÖKBÖRÜ, H. İ., Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara.
- BAĞDÂDÎ, (2019). *Merâsidü'l-İttlâ' Alâ Esmâi'l-Emkine ve'l-Bikâ': Yâkût el-Hamavî'nin Mu'cemü'l-Büldân Adlı Eserinin Muhtasarı*, C. II, (Çev.) GÖKBÖRÜ, H. İ., Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara.
- BARTHOLD, V. V. (2022). *İran Tarihî Coğrafyası*, (Çev.) ALKAÇ, Ö., Selenge Yayınevi, İstanbul.
- BRETT, M. (2021). *Fâtımî İmparatorluğu Orta Doğu, Afrika ve Akdeniz'de İktidar Mücadelesi*, (Çev.) YÜCEL, F., Kronik Yayınları, İstanbul.
- BROCKELMAN, C. (1964). *İslâm Milletleri ve Devletleri Tarihi I*, (Çev.) ÇAĞATAY, N., Ankara Üniversitesi Yayınevi.
- BULUT, H. İ. (2016). *İslam Mezhepleri Tarihi*, DİB Yayınları, Ankara.
- CAHEN, C. (2018). *Haçlı Seferleri Zamanında Doğu ve Batı*, (Çev.) DAŞ, M., Yeditepe Yayınevi, İstanbul.
- CÜVEYNÎ, A. A. (2013). *Tarih-i Cihan Güşa*, (Çev.) ÖZTÜRK, M., Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara.
- ÇELİK, A. (2018). *Fâtımiler Devleti Tarihi*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara.
- DAFTARY, F. (2017a). *İsmaililer Tarihleri ve Öğretileri*, (Çev.) FETHİ, A., Alfa Tarih, İstanbul.
- DAFTARY, F. (2020b). *Şii İslam Tarihi*, (Çev.) FETHİ, A., Alfa Tarih, İstanbul.
- HACİFAZLIOĞLU, E. (2020). *Geçmişten Günümüze Haşhaşi Tarikatı*, Altınordu Yayınevi, Ankara.
- HALM, H. (2020a). *Şiiler*, (Çev.) MERTEK, M., Runik Kitap, İstanbul.
- HALM, H. (2020b). *Haşhaşiler Gizli Bir Örgütün Tarihi*, (Çev.) DİRİM, A., Runik Kitap, İstanbul.
- İBN HAVKAL. (2021), *10. Asırda İslam Coğrafyası*, Çev. ŞEŞEN, R., Yeditepe yayınevi, İstanbul.
- İBN KESİR. *Büyük İslâm Tarihi El Bidâye Ve'n-Nihâye*, C. 12, (Çev.) KESKİN, M., Çağrı Yayınları, İstanbul.
- İBNÜ'L ESİR. (2019). *El-Kâmil Fi't Târih*, C.8, (Çev.) ÖZAYDIN, A., Ravza Yayınları, İstanbul.
- İBNÜ'T TIKTAKA. (2016). *El- Fahrî*, (Çev.) ŞEŞEN, R., Bilge Kültür Sanat, İstanbul.
- KAFESOĞLU, İ. (2019). *Melikşah Devrinde Selçuklu İmparatorluğu*, Ötüken Neşriyat, İstanbul.
- KALKAŞENDÎ. (2019). *Halifelik Kurumu ve Tarihi*, (Çev.) ŞEŞEN, R., Yeditepe yayınevi, İstanbul.
- KUMMÎ/NEVBAHTÎ. (2020). *Kitâbu'l- Makâlât ve'l- Fırak Fıraku's-Şîa*. (Çev.) ONAT, H., HİZMETLİ, S., KUTLU, S., ŞİMŞEK, R., Ankara Okulu Yayınları, Ankara.
- LAPIDUS, I. M. (2005), *İslam Toplulukları Tarihi C.1:Hz. Muhammed'den 19. Yüzyıla*, (Çev.) AKAY, Y., İletişim Yayınları, İstanbul.
- LEWİS, B. (2021). *Haşhaşiler İslâm'da Radikal Bir Tarikat*, (Çev.) SARIZÖZEN, K., Kapı Yayınları, İstanbul.
- NİZÂMÜ'L-MÜLK. (2018). *Siyâset-Nâme*, (Çev.) KÖYMEN, M. A., Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurulu Yayınları, Ankara.
- ÖNGÜL, A. (2018). *Büyük Selçuklular*, Çamlıca Yayınevi, İstanbul.

- REŞİDÜ'D-D'İN FAZLULLAH. (2010). *Cami 'ü't-Tevârih, Selçuklu Devleti*, (Çev.) GÖKSU, E., GÜNEŞ, H. H., Selenge Yayınları, İstanbul.
- RUNCİMAN, S. (2019). *Haçlı Seferleri Tarihi*, C.II, (Çev.) İŞILTAN, F., Türk Tarik Kurumu Yayınları, Ankara.
- SEVİM, A., MERÇİL, E. (1995). *Selçuklu Devletleri Tarihi Siyaset, Teşkilât ve Kültür*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara.
- ŞANKİTİ, M. M. (2016). *Haçlı Savaşlarının Etkisi Altında Sünni-Şii İlişkileri*, (Çev.) ÇAKMAK, İ., Mana Yayınları, İstanbul.
- ŞEHRİSTANÎ. (2016). *Milel ve Nihal İslam Kelâmı ve Mezhepleri*, (Çev.) ÖZ, M., Litera Yayıncılık, İstanbul.

EXTENDED SUMMARY

The main purpose of the study is the separation of the Musta'lî-Nizari separation, which is one of the biggest divisions in the Ismaili da'is, from the Fatimid state based in Cairo, again under the leadership of Hasan Sabbah, of the dais in the Iranian region, put forward by Hasan Sabbah, an Ismaili dai. In this context, the study started to be formed on the basis of the Sunni-Shiite division, which is one of the biggest sectarian divisions in the Islamic state, in order to better understand the divisions in the Ismaili dawah. The main causes of the Sunni-Shiite schism have been dealt with in a cause-effect relationship without disturbing the main focus of the study, and the birth and principles of the Ismaili dawah, one of the largest branches of the Shiite sect, have been mentioned. In the later process, it was determined that the life based on the principle of secrecy in the Ismaili invitation was changed based on the regions it dominated with the establishment of the Fatimid state in 909. Again, with the establishment of the Fatimid state, there are findings that the Ismaili da'wa has a two-way invitation activity in itself and the principles determining the two directions have been separated into regions where Fatimids dominate and try to be involved. The regions that are trying to be involved are largely under the dominance of authorities affiliated with the Sunni creed. With the settlement of the Seljuks, one of these authorities, in the Iranian geography from the middle of the 11th century, it was determined that the Ismaili subjects in Iran were withdrawn from there to the mountainous areas and the connection of the invitation with the center of Cairo weakened. The Ismailis in Iran, who were largely cut off from Cairo, re-formed their organization under the leadership of Ibn Attaş, and this new restructuring led to the formation of a semi-autonomous Ismaili network in Iran. Hasan Sabbah, who is thought to have been born in the middle of the 11th century, was introduced to the Ismaili invitation and was appointed as the regent of the dai by the order of Ibn Attaş. Hasan Sabbah, like many Ismaili da'is, went to Cairo to complete his education and defended the future imamate of Nizar, the eldest son of Fatimid caliph Mustansir. Being the eldest son, Nizar was more influential and relatively difficult to control than his other siblings. The Jamali family was most affected by the fact that Nizar was the caliph in the future. Bedrül-Cemali was given a power that was difficult to reach by Mustansir. During the Nizar's caliphate, the balances could change and the Jamali family could lose power. In this context, Bedrül-Cemali removed Hasan Sabbah from Cairo in order to put an end to the propaganda he was making on behalf of the Nizar. After Hasan was removed from Cairo, he continued his activities in Iran and formed a new structuring until 1090. When Nizam'ül-Mülk, the vizier of the Great Seljuk state, gave the order to capture Hasan, Hasan and his daïs managed to secure themselves against the Seljuk threat by seizing the fortified Alamut Castle. Hasan called the invitation he tried to spread in Iran "da'vet-i cedide" and made Alamut the center of the invitation. Two years after the name of this new invitation was settled in Alamut (1092), it was mentioned as the activity of the Nizam'ül-Mulk assassination, and the assassinations became the most frightening feature of the new invitation in the following period. With the death of Fatimid caliph Mustansir in 1094, Bedrül-Cemali's son Efdal, who was in the office of vizier, without losing time, enthroned Nizar's younger brother and his brother-in-law, Mustâ'lî, as the new caliph of the Fatimid state. . While the regions under the domination of the Fatimid state accepted this election there, Hasan completely objected to this decision and defended the caliphate of the Nizar. Under normal circumstances, Hasan could not control his new invitation as he wanted. Even though it was relatively weak until 1094, it did not break its ties with Cairo. However, with the Nizar's murder, he found a valid reason to manipulate his dais, and by asserting the Nizar's caliphate, he allowed the new dais to grow. By defending the caliphate of Nizar as a political discourse, Hasan succeeded in placing the foundations of his own independent state on a legitimate ground in the eyes of the Ismaili dais.

SONNOTLAR

ⁱ On iki İmamcılar, altıncı imam olarak kabul ederken İsmâîlîler Ca'fer es-Sâdık'ı beşinci imam olarak kabul etmektedirler. Biz İsmâîlîler üzerinde devam edeceğimizden beşinci imam olarak naklettik (Daftary, 2017, s. 140).

ⁱⁱ Dâî; davet eden, daveti yayan manalarına gelmektedir (Lewis, 2021, s. 50).

ⁱⁱⁱ Bernard Lewis, İran'daki İsmâîlî topluluğunun Müstansır'ın ölümüne değin "Şeklen" Kahire'ye bağlı olduğunu aktarmaktadır (Lewis, 2021, s. 89).

^{iv} Bernard Lewis, Hasan Sabbah'ın Kum'da dünyaya geldiğini kaleme almıştır (Lewis, 2021, s. 72). Bağdâdî'de Hımyer'in bir kabile adı olduğunu belirtir ve bu kabilenin San'â'nın batısında yerleştiğini aktarır (Bağdâdî, 2014, s. 471). İbnü't Tıktaka, Hasan Sabbah'ın aslen Mervli olduğunu aktarmaktadır. Lakin onun ailesi ya da nesebi hakkında bir bilgi vermemektedir (Tıktaka, 2016, s. 212). Heinz Halm'da ,Hasan Sabbah'ın Rey'de dünyaya geldiğini aktarmaktadır (Halm, 2020b, s. 17).

^v Daftary, Hasan'ı fikren etkileyen dâînin ismini Amira Darrab olarak vermektedir (Daftary, 2017, s. 476).

^{vi} Cüveynî'nin aksine (Cüveynî, 2013, s. 548). İbül Esir, Hasan Sabbah'ın Halife Müstansır ile görüştüğünü belirtir ve ayrıntı olarak Hasan Sabbah'ın senden sonra kime biat edelim? Sorusuna Müstansır'ın, Nizâr cevabını verdiğini aktarmıştır (Esir, 2019, s. 384). Heinz Halm, Hasan Sabbah'ın 17 ay Kahire'de kaldığını belirtirken (Halm, 2020b, s. 19) Bernard Lewis üç yıl kaldığını belirtmiştir (Lewis, 2021, s. 76). İbn Kesîr, Hasan'ın Mısır'a ilim tahsil etmek için gittiğini belirtmiştir (Kesîr, s. 310).

^{vii} Bedrül Cemâlî, Ermeni asıllıdır ve dönemin Akka valisidir. Halife Müstansır kendisini 1074 yılında istikrarı sağlaması için Kahire'ye davet etmiş ve ona "es-seyyidü'l-ecell emîrül-cüyüş" lakabını vermiştir (Esir, 2019, s. 274).

^{viii} Daftary, Mehdi'nin Taberistan'ın Alii emirlerinden, Hazar bölgesinde ayrı Zeydi cemaati Nasiriyye'yi kuran ve daha çok en-Nasır-Lihak unvanıyla tanınan Zeydi imam Hasan b. Ali el-Utruş'un torunlarından olduğunu aktarmıştır (Daftary, 2017, s. 479).

^{ix} Daftary, bu dâîlerin bölgeye intikalini 1087 yılı olarak verir ve bu dâîlerden bazılarının isimleri şunlardır: İsmail Kazvini, Muhammed Cemal Razi ve Kiyâ Ebu'l-Kasım Laricani'dir (Daftary, 2017, s. 479).

^x Modern dönemde senet olarak adlandırılan bu belge, Cüveynî tarafından mektup olarak addedilmektedir ve yine Cüveynî'nin aktarımına göre mektubun içeriği şu şekildedir: "Reis -Allah onu korusun- Alamut'un bedeli olarak 3 bin dinar altını Alevî-yi Mehdi'ye ödesin. "Selam peygamberlerin en seçkinine ve onun evlâdına olsun." "Allah bize yeter. O ne güzel vekildir." (Cüveynî, 2013, s. 550)

^{xi} Hasan, davetine "yeni davet" (Da'vet-i Cedide) ismini vermişti ve davetine bir takım yenilikler getirmişti (Cüveynî, 2013, s. 550; Lewis, 2021, s. 81; Daftary, 2017, s. 484-485). Davetin başlangıcı dört fasılla gerçekleşmiştir. Bu fasıllar bilgi almak için Bkz. (Şehristanî, 2016, s. 271-272-273-274).

^{xii} Daftary, bölgede büyük bir Selçuklu baskısından söz etmektedir (Daftary, 2017, s. 485). Bernard Lewis, Kuhistân'daki propagandanın başarılı olmasını büyük önemde bölge halkının Selçuklu yönetimi altında ezilmesine bağlamaktadır. Öyle ki bir Selçuklu komutanı, bölge eşrafından birinin kızıyla zorla evlenmek istemiş ve kızın babası da çözüm olarak İsmâîlîlere sığınmıştır. Bu neticenin hâsıl olmasıyla beraber bölgede Selçuklular zalim, İsmâîlîler ise kurtarıcı rolüne bürünmeye başlamışlardır. Bölgede sadece propaganda esasına dayalı bir İsmâîlî-Selçuklu mücadelesinden bahsetmek doğru olmaz. Esasında bölge, milliyetçilik esasına dayalı olarak toplu bir kalkışmaya zaten hazır bir vaziyet içerisindeydi. Hasan Sabbah'ın göndermiş olduğu dâîler de bu örgütlenmeyi tamamlamışlar ve bölgede hâkimiyeti ele geçirmişlerdir (Lewis, 2021, s. 83).

^{xiii} İbn Havkal'a göre bölgenin merkez şehri Kâyin'dir. Kâyin; evleri kerpiçten, kalesi hendeği ve camisi olan bir şehirdir. Kâyin Emir'inin sarayı kalenin içindedir. Yine Kâyin; bostanları az, köyleri dağınık, soğuk bir nahiye olarak geçmektedir (Havkal, 2021, s. 338-346).

^{xiv} İbn Havkal'a göre Tabes, Tabeseyn olarak geçmektedir. Kâyin' den küçük ve sıcak iklimli bir şehirdir. Verimlilik açısından Kâyin'e kıyasla daha iyi bir durumdadır ve kalesi bulunmamaktadır. Tabes'e, Tabes-Mesî de denir. Yine Tabes'in yakınlarında Kayin, Zevzen, Hur, Havseb şehirlerinin bulunduğunu da aktarmaktadır. Aralarındaki mesafe ise Kâyin'den Zevzen'e 3 konak (bir konak ortalama 25 kilometre), Tabes-i Mesinan'a 2 gün, Hur'a 1 gündür. Hur'dan, Havseb'e 2 fersah (1 fersah 3 mil olarak geçmektedir), Kâyin'den, Tabeseyn'e 3

konaktır (Havkal, 2021, s. 12-338-346). Bağdâdî, Tabes şehrinin Kuhistan'ın kasabalarından olduğunu belirtmiştir ve Tabes'in, Tabesü'l-'Unnâb ve Tabesü't-Temer adında iki belden oluştuğunu aktarır (Bağdâdî, 2019, s. 372).

^{xv} Reşîdü'd-d'in, suikastın burada yapıldığını aktarmaktadır (Reşîdü'd-d'in, 2010, s. 134).

^{xvi} Cüveynî, suikastın tarihini 16 Ekim Cuma gecesi olarak aktarmaktadır (Cüveynî, 2013, s. 554). İbnü'l-Esir, bu tarihi 14 Ekim olarak aktarmaktadır (Esir, 2019, s. 360). Kafesoğlu, bu tarihin 15 Ekim olduğunu belirtmektedir (Kafesoğlu, 2019, s. 203). Daftary, bu tarihi 14 Ekim olarak vermektedir (Daftary, 2017, s. 486).

^{xvii} Nizam'ül-Mülk; son yıllarında Sultan Melikşah, Sultanın hanımı Terken Hatun ve devletin önde gelen bazı adamlarıyla tezatlıklar yaşamıştı. Suikastın esas faili Bâtıniler olarak kabul edilse de saray içi bir komplo olma ihtimali de çoğu kaynakta hatırı sayılır bir şekilde yer edinmiştir (Esir, 2019, s. 360-361; (Reşîdü'd-d'in, 2010, s. 133-134; Sevim & Merçil, 1995, s. 126-127-128-129-130-131; Kafesoğlu, 2019, s. 203-204-205; Daftary, 2017, s. 487).

^{xviii} Nizam'ül-Mülk, kaleme almış olduğu Siyasetname adlı eserin içerisinde farklı farklı fasıllarda Bâtinilere ve onların zararlı davranışlarına değinmiştir. Bilhassa 47. Fasil doğrudan Bâtiniler üzerinedir (Nizâmü'l-mülk, 2018).

^{xix} Şia'nın mezhepleri hakkında bilgi almak için bkz. (Şehristanî, 2016).

^{xx} Suikastı gerçekleştiren fedailer ve suikast listesi hakkında detaylı bilgi almak için bkz. (Halm, 2020b, s. 31-32-33-34).

^{xxi} El-Kalkaşendî ölüm tarihi olarak Ocak 1095 tarihini vermektedir. Tarihlerin birbirine yakınlığı hasebiyle ufak bir yanlış aktarım olduğunu söylemek yerinde olacaktır (El-Kalkaşendî, 2019, s. 192). Daftary, ölüm tarihini sadece 1094 olarak vermektedir (Daftary, 2017, s. 491). Brett, ölüm tarihi olarak gün ve ay belirtmeyerek sadece 1094 olarak aktarmıştır (Brett, 2021, s. 323).

^{xxii} Bu husus konusunda kaynaklar itilafa düşmektedir. İbnü'l-Esir, Nizâr'ın veliaht tayin edildiğini açıkça aktarmıştır (Esir, 2019, s. 384). Cüveynî, bu olayı daha az güvenilir şekilde anlatır ve ona göre Müstansır'ın önce Nizâr'ı veliaht seçtiğini lakin daha sonra bu seçiminden pişman olarak Ebu'l-Kasım Ahmed'i, El-Mustâ'li Billah lakabıyla veliaht tayin ettiğini aktarır. Cüveynî'yi bu vakıa 'da güvenilmez kılan husus bununla da sınırlı değildir. Vakıanın başında Müstansır'ın iki oğlu olduğunu aktarır ki bu yanlıştır. Müstansır, öldüğünde hayatta olan dört oğlu bulunmaktadır (Cüveynî, 2013, s. 542). Kıyaslamak için Bkz. (Çelik, 2018, s. 349). Brett, Nizâr için Müstansır'ın belirlediği veliaht demektedir (Brett, 2021, s. 323).

^{xxiii} Bu durum, devrin imamının kendi devrini kayıp olarak tamamlayacağı anlamına gelir (Lapidus, 2005, s. 180).

SOVYETLER BİRLİĞİ'NİN TÜRK DÜNYASINA YÖNELİK POLİTİKASINDA;

LAVRENTİ PAVLOVİÇ BERİYA (Лаврентий Павлович Берия)

The Policy Of The Soviet Union Against Turkish World; Lavrentiy Pavlovich Beria

Vugar AKİFOĞLU

Dr., Türkiye Diyanet Vakfı

Dr., Türkiye Diyanet Foundation

vugarakifoglu@gmail.com

ORCID No: 0000-0003-4662-9667

Atıf/©: Akifoğlu, Vugar (2023). Sovyetler Birliği'nin Türk Dünyasına Yönelik Politikasında; Lavrenti Pavloviç Beriya (Лаврентий Павлович Берия), *Erzincan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Yıl 16, Sayı 1, ss. 76-90

Citation/©: Akifoğlu, Vugar (2023). The Policy Of The Soviet Union Against Turkish World; Lavrentiy Pavlovich Beria, *Erzincan University Journal of Social Sciences Institute*, Year 16, Issue 1, pp. 76-90

Makale Bilgisi / Article Information:

Makale Türü-Article Types : Araştırma-Research
Geliş Tarihi-Received Date : 19.11.2021
Kabul Tarihi-Accepted Date : 19.01.2023
Sayfa Numarası-Page Numbers: 76-90
Doi : 10.46790/erzisosbil.1025025

Notlar/Notes

Yazar(lar), herhangi bir çıkar çatışması beyan etmemiştir.

Turnitin/Ithenticate/İntihal ile İntihal Kontrolünden Geçmiştir

Screened for Plagiarism by Turnitin/Ithenticate/İntihal

Licensed by CC-BY-NC ile lisanslıdır

SOVYETLER BİRLİĞİ'NİN TÜRK DÜNYASINA YÖNELİK POLİTİKASINDA;

LAVRENTİ PAVLOVİÇ BERİA (Лаврентий Павлович Берия)

The Policy Of The Soviet Union Against Turkish World; Lavrentiy Pavlovich Beria

Vugar AKİFOĞLU

Öz:

Bu çalışma Stalin döneminin en önemli politikacısı Beriya'nın Sovyetler Birliği'ndeki Türk soylu etnik gruplara yönelik siyasetini, döneme ait geçmiş ve güncel eserler ışığında irdelenmiştir. Beriya'nın Türkiye'nin Türk Dünyası ile ilişkisini kesmeye yönelik acımasız siyasi faaliyetleri döneme damgasını vurmuştur. Bu makale; Stalin döneminde, Türkiye-Sovyetler Birliği ilişkileri nezdinde Azerbaycan başta olmak üzere Sovyetler çatısı altında yaşayan Türk soylu soydaşlarımıza yapılan haksızlıkları tanıtma amacını gütmektedir. Ayrıca Abhazya Özerk Cumhuriyeti'nin Sohum veya Sohumi (Abhazca AQWA)'a bağlı Merheuli/Megrel köyünde fakir bir ailede doğan Sovyet politikacının biyografisi ve siyasi faaliyetlerinin Türk Dünyasına verdiği zararlar hakkında bilgi verilmektedir.

Bununla birlikte Beriya'nın Sovyetler Birliği ve özellikle de Stalin'in emir ve talimatları doğrultusunda Türk aydınlar karşı uyguladığı işkence/suikastlarla ilgili faaliyetlerine de değinilmektedir. Çünkü politikacılar arasındaki asılsız iftiralar sonucunda birçok yönetici; "ya ölümle" ya da "sürgünle" tehdit edilmiş veya öldürülmüştür.

Anahtar Kelimeler: Türk Dünyası, Sovyetler Birliği, Rusya, Beriya.

Abstract:

This study examines the politics of Beria, the most important politician of the Stalin era, towards Turkish ethnic groups in the Soviet Union, in the light of past and current works of the period. In particular, Beria's ruthless political activities to cut off Turkey's relationship with the Turkic World has marked the era. This article; It aims to introduce the injustices done to our Turkish compatriots living under the roof of the Soviet Union, especially Azerbaijan, in the period of Stalin, in terms of relations between Turkey and the Soviet Union.

In addition, information is given about the biography of the Soviet politician, who was born in a poor family in the village of Sukhum or Merheuli/Megrel of the Sokhumi (Abkhazian AQWA) of the Autonomous Republic of Abkhazia, and the damage his political activities caused to the Turkic World. In addition, Beria's activities related to the torture/assassination of Turkish intellectuals in line with the Soviet Union and especially Stalin's orders and instructions are also mentioned. Because as a result of unfounded slanders among politicians, many administrators; threatened with "either death" or "exile" or killed.

Keywords: Turkish World, Soviet Union, Russia, Beria.

1. GİRİŞ

Rus Çarlığı'nın çökmesinde etkili olan Bolşevik hareketi komünizm rejimi ile örgütlenmiş ve Sovyetler Birliği ile resmi devlet kimliği kazanmıştır. Devletin kurulmasıyla başlayan yandaş toplama ve yetiştirme hareketi bölgedeki Türk ve diğer etnik grupları da etkilemiştir. Söz konusu bölgedeki Türk soylu etnik grupları, kendi kültürlerinden uzaklaştırarak Sovyet Kültürü ve kimliği (Sovyet Vatandaşlığı) kazandırılmak hedeflenmiştir. Bu bağlamda Türk soylu etnik grupların inanç ve soy kimliği değiştirilmiştir. Bilhassa 1938 yılına kadar kimliklerinde "Türk" yazılan etnik grupların kimlikleri değiştirilerek "Sovyet" vatandaşı yazılmıştır. Bu değişimlerin ana unsuru Stalin-Beriya ikilisi olmuştur.

Sovyetler Birliği'nin üst yönetiminde bulunan Abhazya'lı Beriya, Türkiye ve Türk Dünyasının arasındaki bağı koparmak için yaptığı acımasız siyasi faaliyetleriyle Stalin'in en üst kurmaylarından biri olmuştur. Bu çalışmada, farklı görevlerde bulunan Beriya'nın biyografisine ve siyasi faaliyetlerine değinilmekle beraber Sovyet rejiminin bölgedeki etnik gruplar üzerindeki etkileri incelenmiştir. Çalışma öncesi yapılan araştırmalarda söz konusu Beriya ve alanla ilgili Türkiye'de tatmin edici çalışmalar yapılmadığı tespit edilmiştir. Ayrıca çalışmanın daha anlaşılır olması sebebiyle; Sovyetler Birliği'nin kurulması ile başlayan Türk-Rus ilişkilerinde şahıs ve ideoloji faktörlerin ne kadar etkili olduğu ve bölgedeki etnik grupları ne kadar etkilediğinden bahsedilmiştir. Özellikle "Lenin 24 Mayıs 1917'de "Rusya Halkları Beyanamesi"ndeki; Türk ve Müslümanların "dinî, millî, kültürel özgürlükleri Sovyetler tarafından korunacağı" beyanına zıt düşen politikalar açıklanmıştır. Bunun yanı sıra Sovyetler Birliğinin kurulmasıyla Türk soylu etnik gruplara karşı uygulanan baskıcı siyaset ve Stalin'in "tek adam kültürü" anlayışını, sağ kolu Beriya tarafından siyasi uygulamaları örneklerle açıklamaya çalışılmıştır. Dolayısıyla Beriya'nın rejim ile ilgili aldığı eğitim ileride üstleneceği görevde ve alacağı siyasi kararlarda ne kadar etkili olduğunu okuyucularla paylaşmayı arz ettik. Çalışmanın amacı, Beriya'nın siyasi hayatı, etnik gruplara yönelik faaliyetleri ve Türk soylu aydınlara karşı uyguladığı politikalarla ilgili derli toplu bir bilgi kaynağı oluşturmaktır. Bununla birlikte Komünist Partisine girişi, Azerbaycan'da bulunduğu sürede yaptığı faaliyetler ve Gürcistan'la ilgili çalışmalarına genel bir perspektif kazandırılmaya çalışılmıştır.

2. HAYATI

Beriya, 17 (29) Mart 1899 yılında Kutaisi eyaletinin Suhum ilçesine bağlı Merheuli/Megrel'de doğmuştur.¹ Gürcü halkının alt etnik grubu olan Megrel'li Beriya, çocukluğunu köyde geçirmiştir. Babası erken yaşta öldüğü için annesi (Marta Jaqeli) üç kardeşini alarak dedesinin yanına taşınmıştır. Beriya ailesinin iki erkek bir kız çocuğu dünyaya gelmişti. Erkek kardeşi iki yaşında hastalıktan vefat etmiş ve kız kardeşi geçirdiği hastalıktan dolayı sağır ve konuşamaz olmuştu. Anne Beriya tek oğlu Lavrenti Pavloviç'i okutmak için tüm sıkıntılara katlanmıştır. Beriya tüm olumsuzluklara rağmen 1915 yılında Suhum'da ilkökul eğitimini tamamladı. İlkokul eğitimini maddi sıkıntılar içinde tamamladıktan sonra eğitimini devam ettirmek için Azerbaycan'ın başkenti Bakü'ye gitmeye karar verdi. Fakat Bakü'ye gitmek için ailesinin maddi gücü yoktu. Annesi oğlunun gayret ve okuma azmi karşısında geçim kaynakları olan bahçelerini ve ev eşyalarının yarısını satmak zorunda kalmıştı. 1916 yılında Bakü'ye giden genç Beriya Bakü Ortaöğretim Mekanik ve Teknik İnşaat Okulunda eğitim almağa başladı. Okuluna devam ederken 17 yaşındayken anne ve kız kardeşini yanına aldı. Bakü'de okula başladıktan itibaren geçim kaynağını sağlamak için Nobels petrol şirketinde stajyer olarak çalıştı. 1917'de Teknisyen-Mimar Diploması ile Lise eğitimini tamamladı. Lise de okurken Bolşevik Partisini örgütlenmesinde sorumlu idi. Daha sonra 1919 yılında Azerbaycan Devlet Petrol Akademisi'nden Teknisyen-İnşaatçı-Mimar diploması ile lisans mezunu oldu. (Akifoğlu, 2019:26)

Azerbaycan Demokratik Cumhuriyeti kurulurken Bolşevik Partisi yanlısı olarak aktif partizanlık yaparken özellikle 1915 yılında okulda tanıştığı Marksist gruplar onun siyasi fikrini oluşturmuşlardı. 1917 yılında (PCДП(б) RSDRP(b)² üye oldu. Okul yıllarında Azerbaycan'da Bolşevik yanlıları toplamak için aktif rol aldı. Komünist partisindeki başarısı Moskova hükümetinin dikkatini çekmişti.

¹ Günümüzde Abhazya'nın Gulrypsh İlçesi olarak bilinmektedir.

² Rusya Sosyal Demokrat İşçi Partisi

Haziran -Aralık 1917 yılında hidrolik mühendis teknisyeni olarak Odessa ve ardında Romanya'da görevlendirildi. Şubat 1918'de hastalığı ve okulu nedeniyle Bakü'ye dönmek zorunda kaldı. Bakü'ye döndükten sonra Bolşevik Partisi'nin örgütlenmesi ve Bakü Komünist Partisi'nin sekreterliği görevini üstlendi. Eylül 1918'de Osmanlı Devleti'nin Bakü'ye girişinden sonra Müsavat Partisi yanlısı olarak kendini tanıtsa da yakın çevresi onun Bolşevik partizanı olduğunu biliyordu. Dolayısıyla Azerbaycan'da Sovyetler Birliği'nin kurulması için Bolşevik birlikleri ile gizli hareket etti. Azerbaycan Demokratik Cumhuriyeti'nin kuruluşundan cumhuriyetin Sovyetler Birliğine katılmasına kadar «Каспийское товарищество Белый Город» fabrikasında çalışarak yandaş toplamaya devam etmiştir. (Hollovey, 2014:6)

3. LAVRENTİ P. BERİYA'NIN SİYASİ HAYATI

Yukarıda da bahsi geçtiği gibi genç politikacının siyasi kariyeri daha sonra Azerbaycan'ın Bolşevik gruplar oluşmasındaki etkili rolü ile taçlanacaktı. Özellikle Mir Cafer Bağırov ile tanıştıktan sonra siyasi hayatı büyük ölçüde hareketlenen Beriya, Azerbaycan Merkezi Komitesinin (b) lideri olan Bağırov ile komünist rejiminin başta Azerbaycan olmak üzere Türk Dünyasına kısa zamanda yayılmasında çok ciddi siyasi icraatlar gerçekleştirmiştir. (Baratov, 2018:13)

1917 Rusya Bolşevik İhtilalinden itibaren Bakü Bolşevik Hareketinin öncülerinden olan A. Mikoyan, 1919'da Bakü'deki komünist rejimin yayılmasını hızlandırılmak için daha önce de tanışmış olduğu Beriya'yı Azerbaycan Demokratik Cumhuriyeti Devlet Koruma Komitesinin yaptığı çalışmaları yakından takip etmek için görevlendirdi ve istihbarat servisinden sorumlu olarak atadı. Azerbaycan'ın Komünist Partisi adına almış olduğu görevi Q. K. Orconikidzeye mektupla yazarak bildirmiştir. Mektupta Mirze Davud Hüseyinov, Qasım İsmayılov ve diğer çalışma arkadaşlarının desteğiyle rejimin çalışmalarına devam ettiklerini bildirmiştir. (Hollovey, 2014:12)

Nisan 1920 yılında Azerbaycan'dan ayrılan Beriya, RK(b)P Kafkas Bölge Komitesi 11 Ordunun İnkılap Şurası nezdindeki Kafkas cephesi Kayıt Şubesinin yetkilisi gibi Gürcistan Demokratik Cumhuriyetine gönderildi. Beriya'nın buraya gelme amacı isyan çıkartarak Menşevik'leri devirmek idi. Zira Gürcü Menşevik Hükümeti çıkacak olan silahlı isyanı fark etmişti. Bu olaylar üzerine Gürcistan İstihbarat Servisi Beriya'yı hapsedirdi. Ancak Moskova'nın baskısı üzerine Beriya ülke dışına çıkması şartıyla serbest bırakıldı. (Baratov, 2018:13)

Gürcistan'dan ihraç edilen Beriya, Ağustos 1920 yılında Azerbaycan'a gitmiştir. Bakü'ye geldikten sonra Azerbaycan K(b)P MK'si ve Ekim ayında ise işçi ve köylülerin durumunun iyileştirmesinden sorumlu Olağanüstü Komisyon'un başkanı oldu. Nisan 1921'de Bakü'deki siyasi faaliyetleri Moskova Hükümeti tarafından takdirle karşılanmış ve Azerbaycan SSC Halk Milletvekilleri Sovyet'i (XDS) nezdindeki Olağanüstü Komisyon'un İstihbarat reisi ve Azerbaycan OK (FK) başkan yardımcısı olmuştur.

Bolşeviklerin, 4 Mart 1926 yılında gerçekleşen I. Türkoloji Kurultay'ının gerçekleşmesine engel olmamasındaki asıl gaye Türk Dünyasının Latin Alfabesine geçme isteği olmuştur. (Hesenov, 1991:139) Çünkü Türkiye Cumhuriyeti o dönemde Osmanlıca Alfabe kullanmakta iken Türk Dünyası'nın Latin Alfabesine geçme kararı Bolşeviklerin arzu ettikleri bir husus idi. Dolayısıyla Beriya ve rejim yanlısı gruplar, ilk başta Türkiye ile Türk Dünyası arasındaki iletişimi koparıdıktan sonra arzu ettikleri düzeni oluşturma çabası içindeydi. Örneğin Türkiye Latin Alfabesine geçme kararı aldığında Türk Dünyası'nın geri kalanına Kiril Alfabesine geçilmesi konusu dayatıldı. Buradan da anlaşıldığı üzere Türkiye ile Türk Dünyası arasındaki bağı koparmak için birçok bu gibi faaliyetler yapılmıştır.

Bolşevikler, 2 Aralık 1926 yılına kadar Bakü'de komünist rejiminin benimsenmesinde ve yayılmasında Beriya'nın desteğiyle ciddi adımlar atmışlardı. Beriya'nın Azerbaycan'daki başarısı Moskova Hükümetinin güvenini kazanmasına neden olmuştur. Bu başarısı daha önce ihraç edildiği Gürcistan'a SSC Halk Komisyonu Sovyet'i nezdinde Baş Siyasi İdaresi'nin başkanı olarak dönmesine vesile olmuştur.

Beriya'nın Azerbaycan'daki siyasi yapılanmasında ve Sovyet rejiminin kısa zamanda geniş alanlara yayılmasındaki başarısı 14 Kasım 1931 tarihinde Gürcistan K(b)P MK'si ve Zakafkasya³ Bölge Komitesi'nin başkanı seçilmesini sağladı. Ayrıca bu görevi ile beraber Azerbaycan ve Ermenistan K(b)P MK üyesi görevini de yürütmekte idi. Beriya, Türk dünyasında Sovyetler Birliği'nin siyasi kadrosunun oluşturulmasında ve yerel kurum ve kuruluşların komünist rejimini kabullenmesinde önemli rol almıştır. Ayrıca 1936 yılına kadar geçen süreçte Türk ve Müslüman halkın örf, adet ve geleneklerinin yaşanmasını engelleyerek bu konuda ciddi önlemler almıştır. Örneğin bu dönemde Ramazan Bayramı'nın işçilerin "sosyalizmin inşasına aktif olarak katılmalarına engel olduğu" vurgulanmış, zekât verilmesi yasaklanmıştı. Bununla yetinmemiş hac ibadetini yerine getirmek isteyen Müslümanların Mekke'yi ziyaretleri de sınırlanmış, 1935 yılında Mekke ziyareti resmen yasaklanmıştır". (Yakar, 2018:319)

Lavrenti Beriya, 1937 yılına kadar başta Azerbaycan olmak üzere Türk Dünyasına yönelik Bolşevik yandaşları ve siyasi kadronun oluşturulmasında görev almıştır. Bilhassa öğrencilik döneminde Azerbaycan'da başladığı siyasi hayatına Gürcistan ve Ermenistan'da devam etmiştir. Türk Dünyasını iyi bilen Beriya, Moskova'dan gönderilmiş siyasiler ile bölgedeki komünist rejiminin aleyhine çalışan kişi ve grupları "temizleme" yolu ile Sovyet rejiminin halk tarafından kabullenmesini ve rejime itaat edilmesini başarmıştı. Ancak halk arasında yapılan "temizleme" ile yetinilmemiş, Moskova Hükümeti tarafından verilen talimatlar gereğince aydınlara yönelik organize bir "Repressiya" yani "Büyük Temizleme" operasyonunu gerçekleştirmiştir. Özellikle Lavrenti Beriya, Georgi Malenkov⁴ ve Anastas İvanoviç Mikoyan önderliğinde geniş çaplı bir temizleme operasyonu gerçekleştirmişlerdir. Örneğin: bu temizleme operasyonunda kurbanlar arasında "Kuran-ı Kerim'i Azerbaycan Türkçesi'ne ilk çevirenlerden biri olan, 83 yaşındaki Bakü kadısı Mir Mehemed Kerimağa da vardı. O da Nargin adasında kurşuna dizilerek öldürülmüştü." (Yakar, 2018:318)

Sovyetler Birliği'nin Türk Dünyasına yönelik faaliyetleri aydınları "temizleme" politikasıyla da yetinmemiş ve hatta bölge halkının inançlarını değiştirmeye teşebbüs ile devam etmiştir. Örneğin; 1912 yılında Azerbaycan'da bulunan 26.279 mescitten, 1942 yılına kadar geçen süreçte sadece 1.312 mescit kullanılabilir durumda kalmıştır. Diğer mescitler ise rejimin ihtiyaçları yönünde farklı amaçlarda kullanılmışlardır. (Yakar, 2018:317)

Beriya, 22 Ağustos 1938 yılında SSCB Halk İçişleri Komiseri Nikolay İvanoviç Yejev'un yardımcısı, 8 Eylül'de ise SSCB Halk İçişleri Komiserliği İdaresi başkanı olduğunda Türk Dünyasına yönelik düşüncelerinin neredeyse %85'inin gerçekleştirmiş olduğunu söyleyebiliriz. Ayrıca 11 Eylül'de Devlet Tehlikesizlik (Güvenlik) Baş İdaresi başkanı seçilmesi bölgeyle ilgili alacağı kararların genişlemesini sağlamıştır. Türk Dünyasına yönelik acımasızca verdiği kararlar Sovyet yönetiminin bölgede yayılmasını kolaylaştırmıştır. Söz konusu bölge halkına karşı uyguladığı politikalar neticesinde, 25 Kasım 1938 yılında SSCB İçişleri Komiserliğine kadar yükselmesini sağlamıştır.

II. Dünya Savaşına girmeden önce doğu cephesini garantiye almak isteyen Sovyet yönetimi 22 Mart 1939 yılında ÜK(b)P MK Siyasi Bürosuna Beriya'yı atadı. Ayrıca Almanya-SSCB savaşı sırasında doğu cephesinden vermiş olduğu gerek insani, gerekse yeraltı kaynaklarının (petrol) cepheye ulaşmasında göstermiş olduğu başarısı 3 Şubat 1941'de SSCB Halk Komiserleri Sovyet başkan yardımcısı görevine yükselmesini sağladı. Savaş esnasında üstlendiği görevlerin yanı sıra ekonomiyi desteklemek için yeraltı ve tarım geliştirme kurum ve kuruluşlardan da sorumlu idi.

Beriya, İçişleri Komiseri olduktan sonra Türk Dünyasına yönelik yaptığı soykırımları ve etnik gruplar üzerindeki olumsuz imajı silmek için politik değişikliğe gitmiştir. Söz konusu politik değişikliğini iki aşamada değerlendirmek mümkündür. Birincisi II. Dünya Savaşı patlak vermesi üzerine halkı rejimin yanına çekmek. İkincisi ise Lenin döneminde Sovyetler Birliği çatısı altında yaşayan etnik gruplar üzerinde yapılan "Represiya" yani aydınlara tasfiyesinin unutturulması ve "Sovyet tipi İnsan" kavramının rejim tarafından kabullenmesi hedeflenmiştir. Bu bağlamda "Müsavat Partisinin önemli fikir

³ Kasım 1921 tarihinde Azerbaycan, Gürcistan ve Ermenistan'ın federatif bir devlet şeklinde birleştirilmesi kararı alınmış ve 1922 yılının Mart ayında Güney Kafkasya'nın üç cumhuriyeti tek devlette - Zakafkasya Sovyet Sosyalist Cumhuriyetleri Federatif Birliği'nde (ZSSRFİ) birleştirilmiştir.

⁴ Геóргий Макси́лианович Мале́нков

adamlarından Mirzebala Memmedzade İstanbul'da basılan "Ateşli Yurt" dergisinde "Allahsızlık uydurularak millî ruhu öldürmek mümkün müdür? Eğer komünistler böyle umuyorlarsa bence yanılıyorlar" (Yakar, 2018:318) ifadesi bahsi geçen politikalara bir nebze de olsa cevap niteliğindedir.

Stalin ve sağ kolu Beriya, Bolşevik rejiminin etnik gruplar tarafından kabullenmesi sürecinde ve özellikle de 1936-1938 yılları arasında Sovyetler Birliği genelinde kanlı siyasi terörünü uygulamışlardır. Beriya'nın etkin siyaseti II. Dünya Savaşı başladığında Savunma Komitesine atanmasını sağlamıştır. (Baratov, 2018:14) Beriya, 1941-45 yılları arasında Sovyetler Birliği'nin silah, gemi, uçak ve askeri teçhizatları üretilmesinde ve ön cepheye gönderilmesinde önemli sorumluluklar üstlenmiştir. Beriya'nın, II. Dünya Savaşı süresince ihtiyaç olan yakıtın Mir Cafer Bağirov'un desteğiyle Bakü petrolünün çıkarılması ve cepheye gönderilmesindeki siyaseti dikkat çekicidir. (Baratov, 2018:14) Bilhassa savaş esnasında ülke içi asayişin Beriya tarafından sağlanması Stalin-Beriya arasında yakın işbirliği olduğunun kanıtı olarak ifade edilebilir. Ayrıca savaş sırasında hapisanedeki mahkûmlar ve Alman esirlerin Sibiryaya gönderilmesi ve oradaki fabrikalarda çalıştırılarak ekonomiye destek projesi Moskova Hükümeti tarafından takdir edilmiştir.

II. Dünya Savaşı sırasında batı tarafından yalnız bırakılan Sovyetler Birliği, ileride oluşabilecek tehlikelere karşı ATOM bombası yapımına yönelmiştir. Bu konu Beriya tarafından gündeme getirilmiş ve Moskova yönetimi uygun bulmuştur. Söz konusu proje Beriya'nın siyasi hayatındaki başarısını artırmıştı. Özellikle savunma alanında yaptığı projeler 1945 yılında Mareşal yüksek askeri rütbesine layık görülmesinde etkili olmuştur.

Lenin'in ölümüyle başa geçen Stalin rejimin daha iyi işlemesi için güvенеbileceği kişileri oluşturduğu "Siyasi Halka" grubuna katarak daha efektif olmak istiyordu. Stalin ilk siyasi hayatına başladığından itibaren "Altılık" diye bir siyasi grup oluşturmuştur. Ancak bu grup 1946 yılında Beriya'nın katılımıyla "Yedilik" olarak siyasi hayatına devam etmiştir.

Stalin-Beriya ikilisinin siyasi kararlarından Malkarlar da etkilenmiştir. 26 Şubat 1944 yılında Sovyetler Birliği çatısı altında yaşayan etnik gruplar ile ilgili Beriya tarafından Stalin'e gönderilmiş olan raporda "Malkar halkına binaen "Rejim karşıtı" ve Almanlara karşı savaşta saf değiştirerek bize karşı savaşmışlar iddiası", (Pohl, 1999:76) Malkarların çeşitli bölgelere sürgüne gönderilmesinde önemli etken olmuştur.

Sovyetler Birliği'nin üst yöneticilerinden olmak için çeşitli yöntemlere başvuran Beriya, şüphelendiği en yakın arkadaşını bile sürgüne gönderilebilir veya kurşuna dizdirebiliyordu. "Rusya'nın Transkafkasya güvenlik sorumlusu Lavrenti Beriya, Stalin'in gözüne girebilmek için Azerbaycan, Gürcistan ve Ermenistan'da yaşayan Türk-Müslüman halklara karşı büyük bir katliam içine girişmiştir. Bilhassa aydınlar sabaha karşı evlerinden alınıp mahkemeye dahi çıkarılmadan öldürülmüştür. Bu kişilerin yakınları ve çocukları ya çalıştıkları çeşitli işlerden atılmış ya da Sibiryadaki çalışma kamplarına gönderilmiştir." (Görgen, 2021:245) Ayrıca Beriya-Stalin ikilisinin Türk Dünyası üzerinde almış oldukları kararlarda etnik kimlikleri de etkili olmuştur. Örneğin: Kafkasya ve Türk Cumhuriyetlerinde sürgüne tabii tutulan etnik grupların yerine Gürcü asıllı halkaların yerleştirmesi dikkat çekicidir.

Beriya, 1953 yılında Stalin'in ölümünden⁵ (Khlevniuk, 2015:215) sonra Sovyetler Birliği yönetiminde radikal değişikliklerin sinyallerini verdi. Özellikle Stalin yönetimini kınadı ve rejimin serbestleştirilmesi görüşünü savundu. Nisan 1953 yılında Stalin düşmanı olarak işkence gören tutuklu mahkûmları serbest bırakılması kararnamesi imzaladı. Ayrıca Sovyetler çatısı altında yaşayan çeşitli etnik gruplardan dolayı liberal politika izlenmesini önerdi. Sovyetler ülkesinde refahın artması için ekonomik ve politik reformların uygulanmasının talimatını verdi.

Sovyetler Birliği yönetimindeki söz konusu değişiklikler diğer yöneticilerin tepkisine ve itirazına neden olmuştu. 26 Haziran 1953'te Nikita Hruşçov başkanlığında toplanan Sovyetler yönetimi Beriya'yı İngiliz casusu olarak suçladı. Hruşçov, Vyacheslav Molotov ve diğer Politbüro yöneticiler Sovyetler

---

⁵ Stalin'in ölümü ile ilgili bazı iddialara göre, Stalin, 28 Şubat 1953 yılında iş arkadaşları Beriya, Nikolay Aleksandroviç Bulganin, Nikita Kruşçev ve Georgi Malenkov ile birlikte yemek yedikten sonra ertesi gün 22:30'da felç geçirmiş ve birkaç gün sonra ölmüştür.

Birliği'ne ihanet suçlamasıyla tutuklanmasını istediler. 10 Temmuz 1953 tarihine kadar Beriya'nın tutuklanması gizli tutulmuştu. 23 Aralık 1953 yılında Özel Mahkeme tarafından savunması alınmadan kurşuna dizildi. Eşi Nina ve Oğlu Sergo Ukrayna'ya sürgün edildi. Oğlu Sergo yıllarca babasının suçsuz yere kurşuna dizildiğini savunsa da Rusya Federasyonu Yüksek Mahkemesi oğlunun iddiasını kabul etmemiştir. Ailenin itirazlarına rağmen mahkeme: "Beriya'nın Sovyetler Birliği'nde yaşayan halklara karşı uyguladığı baskıcı işkence kabul edilemez" kararını vermiştir. (Palitra, 2018:8)

4. AZERBAJYAN'DAKİ SİYASİ FAALİYETLERİ

Beriya, Abhazya'dan ayrılıp Bakü'ye giderken daha iyi eğitim almak hayali kurmuştu. Ancak Lise yıllarında tanışmış olduğu Marksist çevresi onun siyasi hayatına yön vereceğini tabi ki hayal etmiyordu.

Zira çocukken Ortodoks Kilisesinde aldığı rejime yönelik eğitim, yıllar sonra siyasi hayatını da etkilemiştir. Özellikle Bolşevik gruplara katıldıktan sonra Türk-Müslüman soydaşlarımıza karşı acımasız bir tutum ve fikir içerisine girmesi küçük yaşlarda Ortodoks okulunda aldığı eğitimiyle alakalı olduğunu söylemek mümkündür. Çünkü okulda verilen eğitim dini bilgiler adı altında siyasi fikirler empoze edilmekte idi. Bilhassa Sovyetler Birliği'nde göreve geldikten itibaren Stalin ile birlikte Türk soylu aydınlar karşı "Sovyet düşmanı" adı altında *sürgün, suikast ve kurşuna dizme* eylemlerini gerçekleştirmişti. Örneğin; "21 Şubat 1944 tarihinde Yüksek Sovyet Konseyi tarafından resmîyete dökülen Çeçen-İnguş halkının sürgün kararı, bizzat Stalin ve Beriya fikir ortaklığı dahilinde hayata geçirilmiştir." (Bugai, 1991:74) Beriya sadece sürgün planını bahsi geçen bölge ile sınırlı tutmamış Dağıstan ve Vladikafkas'da yaşayan Müslümanları da kapsayacak geniş bir operasyon gerçekleştirmiştir.

1919-1920 yıllarında Azerbaycan Demokratik Cumhuriyeti'ne karşı istihbarat servisinde görev yaptı. Görev esnasında sürekli Moskova'ya gizli bilgiler sızdıran Beriya, Müsavatlar tarafından fark edilince kendisini Himmet Partisi'nin (Гуммет Партия) üyesi olarak tanıttı. Ancak bu ifadesi Azerbaycan Cumhuriyeti yetkilileri tarafından kabul görmemiş ve hakkında gizli soruşturma başlatılmıştı.

Nisan 1921'den itibaren Bolşevik Partisi adına Türk Dünyası ile ilgili istihbarat toplama ve Moskova'ya bilgi ulaştırma yönetiminde bulundu. Aynı yıl Azerbaycan Karşı Devrimle Mücadele Olağanüstü Komisyonu'nda (Çeka) görev yaptı. Özellikle 1921-1931 yılları arasında Sovyet Birliği'nin İstihbarat organlarının liderliğini yürüttü. Beriya, Olağanüstü Komisyonu başkan yardımcısı yaptığı sürede Türkiye-Azerbaycan ilişkilerin zayıflatılması yönünde ciddi çalışmalarda bulunmuştu. Azerbaycan Müsavat Parti yöneticilerine ve aydınlarına karşı Türkiye'ye bilgi aktarma iftiralarıyla "Sovyet düşmanı veya Anti-Sovyet" adı altında kurşuna dizdiriyordu veya sürgüne gönderiyordu. Moskova hükümeti Türk Dünyasına yönelik yürüttüğü politikalarından dolayı L. P. Beriya'ya "Kızıl Bayrak Nişanı"na layık görülmüştü.

Beriya, Azerbaycan'da yaptığı anti-Türk politikasıyla Moskova Bolşevik hükümeti tarafından takdir ediliyordu. Özellikle Bakü Petrolünün Bolşeviklere geçmesi tarihi bir dönem olmuştu. Çünkü Beriya, Bakü petrolünün ham madde olarak çıkartılması ancak üretiminin Moskova fabrikalarında yapılmasını istiyordu. Bunun nedeni işçileri bir yerde toplamak ve onların komünist partizanı olmasını sağlamaktı. Ayrıca Bakü dışındaki petrol kuyularının keşfi ve kısa zamanda Bolşevikler tarafından üretime geçirilmesi Merkezi Komite'nin Beriya'ya olan güvenin artmasına neden olmuştu. Zira 1936 yılına geldiğinde Sovyetler Birliği'nin petrol rezervini yarısından çoğunun Bakü ve diğer illerden karşılanması Beriya'nın olağanüstü bir başarısı olarak kabul edilecekti. Beriya söz konusu bu projelerin dışından yeraltı kaynaklara ve tarıma yönelik projeleri de işlevsel hale getirmesi geniş kitlelere ulaşmasını sağlamıştı. Bilhassa Azerbaycan burjuvazisinin kamulaştırılması ve işçilerin yaşamının iyileştirilmesi yönündeki uyguladığı politikalar Azerbaycan'da Bolşevik Partisi'nin kısa zamanda geniş tabana yayılmasını kolaylaştırmıştır. Özellikle işsiz olan yerel halk bir anda toplu işe alınmalar, halkta Bolşevik "sevdası", sempatisi artırmıştı. Beriya, Azerbaycan'daki söz konusu yaptığı faaliyetlerden dolayı Moskova Hükümeti tarafından "Lenin Nişanı" ödülü verilmiştir.

5. GÜRCİSTAN'DAKİ SİYASİ FAALİYETLERİ

Beriya, Azerbaycan Demokratik Cumhuriyeti kurulduktan sonra Gürcistan'a gönderildi. Gürcistan Bolşevik hareketini örgütlenmesinden sorumlu idi. Tiflis'e gelen Beriya yasadışı devrimci Bolşeviklerle işbirliği yaptı. Özellikle Menşevik hükümetine karşı yapılan silahlı ayaklanmanın öncülüğünü yaptı. Söz konusu suikast girişimini duyan Menşevik hükümeti Beriya'nı tutuklattı. Ancak bu tutukluluk birkaç ay sürdü. Çünkü Bolşevik yanlıların düzenlediği Kutaisi hapisanesi grevi Beriya'nın hapishaneden çıkmasında etkili oldu. Beriya'nın Gürcistan sınırları içinde kalması Menşevik hükümeti için tehlike arz edecekti. İçişleri Bakanı kararıyla ülke sınırları dışına gönderildi ve Gürcistan'a girme yasağı getirildi.

Beriya, eğitim ve siyasi hayatının şekillendiği Bakü'ye döndü. 1922 yılına kadar Azerbaycan'da Bolşevik hareketinin oluşumunda birçok görevde bulundu. Menşevik Partisi'nin zayıflamasıyla tekrar Gürcistan'a istihbarat sorumlusu olarak döndü. 1922-1926 yılları arasında Gürcistan Gizli Operasyon Başkanlık görevini yürüttü. Gürcistan halkının Bolşevik Partisine katılmasında ciddi adımlar attı. Özellikle Türk-Müslüman azınlıklara karşı uyguladığı işkence/suikast eylemleri Moskova Hükümeti tarafında takdir ediliyordu. Bu acımasız taraflı politikası 1937 Represiya⁶ ve 1944 Ahıska Türklerinin sürgünüyle dünya tarihinde yerini alacaktı. Mart 1926 yılında Gürcistan Devlet Siyasi İdaresi (ГПД) görevine getirildi. Beriya 1927 yılında Gürcistan SSR İçişleri Halk Komiseri olarak atandıktan sonra Kafkasya'nın komünist partisine geçişini hızlandırmıştı. Nasıl oldu ki bir anda bölge halkı yıllarca bağlı olduğu Türk-İslam anlayışını biranda sosyalist düşünceye bırakacaktı? Tabii ki, Beriya komünist partisine baş kaldıran her bireyi işkenceye, sürgüne veya kurşuna dizdirerek rejimin kabullenmesini sağlıyordu. (Azadlık, 2013:5) Ekim 1931 yılında Transkafkasya'nın Gizli Polis Şefi olarak tayin edilince bölgedeki Türk-İslam azınlıkların yer değiştirme politikasını uyguladı. Türk Dünyasını slavlaştırma/Ruslaştırma yani Ateizm yerleştirilmesi için mücadele vardı. Söz konusu politikası Stalin'in tarafından ödüllendirilmişti. Yaptığı bölgesel politikalar Beriya'yı Transkafkasya Komünist Partisi İkinci Sekreterliği görevine yükseltmişti. Beriya'nın Türk Dünyasına yönelik acımasız politikası Transkafkasya Bölgesinin Birinci Sekreteri Ordjonikidze'nin yerine geçmesini sağlamıştı. Özellikle Beriya'nın yakın siyasi dostu olan Kartvelişvili'nin övgüleri Moskova Hükümet'inin dikkatinden kaçmamıştı. 1932 yılında Transkafkasya Bölgesinin Birinci Sekreteri Kafkasya üzerine yürüttüğü baskıcı politikasıyla Stalin'in sempatisini kazanmıştı. (Ekici, 2017:31)

1932 yılından itibaren Kafkasya ve Türk Dünyasına yönelik Stalin-Beriya siyasi işbirliği Gürcistan valilerini rahatsız etmişti. Bunun üzerine Stalin, Gürcistan yönetimini Kandid Charkviani'ye devretmesini ve Beriya'nın ise İçişleri Halk Komiserliği görevini üstlenmesini emretti. Beriya 1939 yılına kadar söz konusu göreviyle birlikte Stalin'in talimatıyla çeşitli görevleri de yürüttü. (Rayfield, 2012:355)

Beriya-Stalin ikilisi yıllarca uyguladığı baskıcı politika II. Dünya Savaşı sonrası daha da artmıştı. Çünkü II. Dünya Savaşı'nda maddi ve manevi zarara uğrayan Sovyetler Birliği içinde yaşayan çeşitli etnik gruplar komünist rejimini eleştirmeye başlamışlardı. Bu eleştirmeler Beriya-Stalin yönetiminin kaygılarını giderek artırmıştı. Bilhassa Beriya'nın memleketi olan Gürcistan'daki milliyetçilerin Stalin'e suikast yapacaklarını düşünerek birçok yöneticini tutuklatmış bazılarını da görevden almıştır. Özellikle Beriya'nın doğduğu Mingrelia'daki birçok yöneticiyi kurşuna dizdirmiştir. 1951 yılında Stalin tarafından Türk soylu bölgelerde rejimin katılaştırılması için Merkezi Komite'ye verdiği talimat uygulanmayınca birçok üst yöneticiyi görevden almıştır. 1952 yılında Gürcistan genelinde tüm partilere rejim karşıtı oldukları için yaptırımlar uygulanmıştır. Özellikle Beriya-Stalin ikilisinden rahatsız olan gruplar Beriya'ya karşı iftiralar atarak ikilinin arasını açmaya çalışmışlardı. Beriya hakkında yazılan Stalin karşıtlı raporlar Beriya'nın Merkez Komitesi toplantısında açıklamalar ve uyarılar yapmasıyla asılsız olduğu anlaşılmıştır. Toplantı sonrası "Başbakan ve Prezidyum Başkanının görevine son verilirken, Gürcü Komünist Partisi Birinci Sekreterliğine Akaki Mgeladze getirilmiştir. Mgeladze görevine başlar başlamaz ilk iş Gürcü Komünist Partisi'nde komple bir düzenleme yapmış ve birçok kişinin görevine son vermiştir. Bunlar arasında Lavrenti Beriya'nın koruması görevini yerine getiren Başbakan yardımcısı Valerian Bakradze de bulunmaktadır". (Oral, 2011:65)

⁶ Aydınların kurşuna dizilmesi olayıdır.

Ayrıca Lenin'in ölümünden sonra yönetimi devir alan Stalin II. Dünya Savaşı'ndan sonra ciddi görüş ayrılıkları ile karşı karşıya kaldı. Beriya bu görüş ayrılıklarını bastırmak için çeşitli yöntemler kullanmıştı. En çok bilinen yöntemi "Sibirya Sürgünü", "Sovyet Düşmanı" gibi yöntemler idi. Bu yöntemlerle halkı rejime bağlı tutmak istiyorlardı. (Kagarlitsky, 2007:443)

Azerbaycan ekseninde Türk Dünyasına yönelik politikasında Beriya, Sovyetler Birliği yönetiminde bulunduğu süre zarfında özellikle Abhazya ile ilgili konulardan uzak tutulmuştu. Çünkü Stalin söz konusu bölgeyle ilgili oluşan gelişmelerden Beriya'yı sorumlu tutuyordu. Stalin'in Abhazya düşmanlığı Beriya'nın milliyetçi davranmasından kaynaklanıyordu. Dolayısıyla birçok Abhazya'lı aydın Stalin tarafından sürgüne gönderilmiş veya kurşuna dizdirilmiştir. Hatta "Abhazlar'ın tüm mallarına el konularak Abhazca eğitime engel olunmuş, Abhazca konuşmak, okumak-yazmak yasaklanmış ve Abhaz isimleri ve yer adları Gürcüce olarak değişikliğe uğramıştı. Hemen hemen iki nesil süresince Abhazların Gürcüleştirileceği düşüncesi doğrultusunda bütün bunları yaptılar. Abhazların sosyal gelişimi engellenerek 'Gruzpereselenstroy' adlı bir organizasyon vasıtasıyla bir iskân politikası uygulanarak neticede 1940-1950 yılları arasında Abhazya'ya 10 binlerce Gürcü yerleştirilerek, Gürcülerin Abhazya'da en kalabalık halk olması sağlandı. Böylece Abhazlar kendi vatanlarında azınlık konuma getirildiler". (Aslan, 2009:4)

Ayrıca Stalin-Beriya ikilisinin Slavlaştırma/Ruslaştırma politikası ile başlayan Türk Dünyasındaki sürgünler birçok etnik grupların yaşadıkları yerlerden ayrılmasına neden olmuştu. 1944'te Ahıska Türkleri Abhazya'ya yerleştirilmişti. Özellikle Büyük Ermeni Devleti projesi kapsamında 1937 ile 1954 yılları arasında Türkiye sınırlarına Rus, Ermeni ve Gürcülerin göçü sağlanmıştır. Beriya tarafından uygulanan bu politikalar Sovyetler Birliği dağıldıktan sonra bölgede yaşayan Türk-Müslüman soylu azınlıkların oranı nüfusun %17'sini oluşturuyordu. (Temizkan, 2017:150)

Stalin, Beriya'yı son yıllarda gelişen tüm olumsuzlukların sorumlusu olarak görüyordu. Stalin ile olan ilişkisinin bozulmaması adına bir mektup yazan Beriya mektupta: "Söz konusu nüfusun önemli bir kesimi yıllardır Türkiye tarafındaki akrabalarıyla temas kurmak suretiyle muhaceret eğilimi içerisinde olup kaçakçılık yapmakta, Türk istihbarat organları için casus eleman angaje etme kaynağı oluşturmakta ve eşkiya gruplarına insan gücü temin etmektedir" (Ağacan, 2003:16) ifadesi kullanılmıştır.

6. TÜRK-RUS İLİŞKİLERİNDE LAVRENTİ P. BERİYA'NIN ROLÜ

Türk-Rus ilişkilerini tarihi süreç içinde değerlendirdiğimizde ilk olarak tüccarlar, seyyahlar ve askeri faaliyetlerle başladığı ifade edilmektedir. Başlangıçta iki ülke arasındaki ilişkiler bireysel veya etnik gruplar şeklinde olduysa da Rusya Çarlığı ve Sovyetler Birliği döneminde devlet düzeyine yükselmiştir. Bilhassa Türkiye Cumhuriyeti ile olan ilişkiler 17 Aralık 1925 tarihli Tarafsızlık Anlaşması ve 17 Aralık 1929'da yapılan Ankara Protokolü ile ikili münasebetlerin daha da ilerlediğini ve karşılıklı Büyükelçi atadıklarını hatta ticari gelişmelerin zirveye çıktığı ifade edilebilir.

Rus Çarlığı'nın yerine kurulan Sovyetler Birliği Büyük Türkistan'ı içine alan geniş bir coğrafyayı hakimiyeti altına aldı. Lenin'in ölümü üzerine başa geçen Stalin'in söz konusu coğrafyada hakimiyetini devam ettirmek için yetenekli ve özgüveni yüksek olan yöneticilere ihtiyacı vardı. Çünkü geniş bir coğrafyaya hâkim olmanın çok kolay olmayacağını farkında idi. Bu bağlamda bölgeyi iyi bilen Beriya gibi yöneticileri bahsi geçen bölgelerde değerlendirmiştir. Zira Stalin doğu ile ilişkilerini sağlama alırken Avrupa'dan kendisine yönelik oluşabilecek yeni bloklardan ve savaşlardan çekindiği için Türkiye ile ilişkilerini iyi geçinme politikası izlenimi yaratma üzerine inşa etmiştir. Çünkü Stalin'in diğer bir hedefi güneye inmek idi. Bu bağlamda Türk-Rus ilişkilerini geliştirmek için 17 Aralık 1925 tarihinde Paris'te dostluk ve saldırmazlık anlaşması yapıldı. (Topsakal, 2016:46) Yapılan anlaşmalar ve kurulan iyi komşuluk ilişkileri aslında Sovyetler Birliği'nin yönetsel olarak oluşmasını sağlamak idi. Çünkü Stalin ve üst kurmayları yeni kurulan bir rejimin, Rusya'daki çeşitli etnik gruplar ve çevre ülkeler tarafından kabullenmesinin zamanla oluşacağını bilincinde idiler. Zira Stalin'in Voroşilov aracılığıyla Saraçoğlu'na Boğazların güvenliğinin Rus-Türk birlikleri tarafından korunması teklifi, iki ülke arasındaki ilişkileri tekrar gerginleştirmişti. Dahası II. Dünya Savaşı'nın patlak vermesi ve Türkiye'nin tarafsız siyaset yürütmesi 15 Mart 1945 tarihinde Molotov'un, Paris Antlaşması'nı tanımadıklarını ifade etmesi ve şifahi olarak Kars'ı geri istemesi ile birlikte ikili ilişkilerin bozulmasına neden olmuştur. (Westfalen, 162)

(Türkiye Büyük Millet Meclisinin Moskova Sovyet Hükümetine birinci teklifnamesidir)

1 — “Emperyalist hükümetler aleyhine harekâtı ve bunların tahtı tahakküm ve esaretinde bulunan mazlum insanların tahüsi gayesini istihdaf eden Bolşevik Ruslarla tevhide mesai ve harekâtı kabul ediyoruz”.

2 — “Bolşevik Kuvvetleri Gürcistan üzerine harekâi askeriye yapar ve yahut takip edeceği siyaset ve göstereceği tesir ve nüfuzla Gürcistan'ın da Bolşevik ittifakına dahil olmasını ve içlerindeki İngiliz kuvvetlerini çıkarmak üzere bunlar aleyhine harekâta başlamasını temin ederse Türkiye Hükümeti de emperyalist Ermeni hükümeti üzerine harekâtı askeriye icrasını ve Azerbaycan hükümetini de Bolşevik zümrei düveliyisine idihal etmeyi taahhüt eyler”.

3 — “Evvelâ millî topraklarımızı tahtı işgâlde bulunduran Emperyalist kuvvetleri tard ve atiyen emperyalizm aleyhine vuku bulacak mücadelâti müsterekemiz için kuvayı dahiliyemizi taazzuv ettirmek üzere şimdilik ilk taksit olarak beş milyon altının ve takarrür ettirilecek miktarda cepbane ve sair vesaiti fenniyei harbiye ve malzemei sıhhiyenin ve yalnız şarka icrayı harekât edecek kuvvetler için erzakın Rus Sovyet Cumhuriyetince temini rica olunur. İhtiramatı faike ve hissiyatı samimiyetimizin kabulünü rica eyleriz.” (Westfalen, 174)

Ankara**Büyük Millet Meclisi Reisi****26 Nisan 1336/1920****Mustafa Kemal**

Rus-Türk ilişkileri genel baktığımızda mektuptan da anlaşılacağı üzere yeni kurulmuş iki devlet, birbirlerine karşı temkinli siyaset yürütmüşlerdir. Özellikle Rus yöneticileri ülkelerinde bulunan Türk soylu etnik grupları kontrol altına almak için ilk başlarda Türkiye ile olan ilişkilerini en üst seviyede tutmuşlardı. Ancak Sovyetler Birliği yönetsel olarak rejimi kendi içinde ve çevre ülkelere kabul ettirdikten sonra Beriya'nın Türk soylu etnik gruplar üzerindeki baskıcı siyaseti Türk-Rus ilişkilerinde zaman zaman siyasi problem yaşanmasına sebep olacaktır. Özellikle Rusya'da yaşayan Türk soylu etnik gruplara karşı yapılan kimlik değişimi baskısı Türk-Rus ilişkilerinin ciddi anlamda gerginleşmesine neden olmuştur. Örneğin; 1937 yılında yapılan “Represiya” yani Türk soylu aydınlara karşı yapılan “soykırım” yıllarca iki ülke arasında güven sorununu da beraberinde getirmiştir. Özellikle Beriya'nın Gürcistan ve Azerbaycan'da yaptığı soykırımlar siyasi gerginlikleri daha da artırmıştı. 1944 Ahıska Türklerinin sürgünü ve diğer Türk soylu etnik grupları yaşadıkları yerlerden uzaklaştırarak yerlerine Rus, Ermeni ve Gürcü (Hristiyan) asıllı etnik grupların getirilmesi Türk-Rus ilişkilerinde ciddi şekilde bozulmalara neden olmuştur. (Topal, 2018:316)

Stalin; 1921 yılında verdiği bir demeçte:

“...Ankara Hükümeti'nin, doğu sınırında bulunan toprakları elde etmeye yönelik bir politika izlediğinden şüphe duysak dahi, Türkiye'nin bu yaklaşımından korkmak yersizdir. Çünkü verdiğimiz bu ödünler Türkiye'de komünizmin zafer kazanması ile normale dönecektir. 1918 yılında komünizmi kurtarabilmek için Ukrayna'yı verip sonradan nasıl geri aldıysak, şimdi de doğuda yaşanacak devrim zaferi uğruna kısa süreli toprak fedakarlığı yapmamız gerekebilir.” (Özel, 2020:63) ifadesi Türk-Rus ilişkilerinin ne kadar inişli çıkışlı olduğunun bir göstergesi olarak addedilebilir.

Türkiye ile Sovyetler Birliği arasında gerginleşen siyasi politikaya Beriya'nın acımasız politikasının etkili olduğunu söylemek mümkündür. Çünkü Beriya, Rusya sınırları içinde kendisinin Türk soylu olduğunu dile getiren her bir kişiyi ya sürgüne gönderiyor ya da kurşuna dizdiriyordu. Söz konusu siyasi baskı iki ülke arasında zaman zaman siyasi ilişkilerin kopmasına kadar ilerlemiştir. Ancak Rusya'nın güneye inme arzusundan kaynaklı olarak iki ülke arasındaki bahsi geçen siyasi gerginliğin kısa sürede giderildiği gözlemlenmiştir. Çünkü Türkiye'nin Avrupa ve Amerika ile olan ilişkilerinin iyi olması, Rusya'nın güneye inme hayallerinin ertelenmesi anlamına geliyordu. Dolayısıyla Rus hükümeti Türk-Rus ilişkilerinin bozulması, kendi çıkarlarına ters düştüğü bilinci içinde siyasi ilişkilerini geliştirmekte idiler. Bu anlamda Türk ve Rus yetkililer 11 Temmuz 1960 tarihinde karşılıklı açıklamalar yaparak ilişkilerin normalleştiğini ifade etmişlerdir.

7. SONUÇ

Sovyetler Birliği, Beriya liderliğinde Türk Dünyasına yönelik politikasının temelini dini, ekonomi ve siyasi nedenler oluşturmuştur. Bahse konu olan amaçlarına ulaşmak için Azerbaycan ekseninde bir politika izleyerek Türk Dünyasına açılmayı hedeflemiştir. Özellikle Beriya'nın Azerbaycan ile ilgili verdikleri bilgiler ışığında Stalin yönetiminin Türk Dünyasına yönelmesine ve Azerbaycan ile Türkiye arasındaki bağın koparılmasına yönelik ilk politik yaklaşımları oluşturmuştur. Bu bağlamda Sovyetler Birliği, Azerbaycan ekseninde Türk Dünyasına yönelerek bölgeyi bilen Beriya gibi şahıslar üzerinden yöntem ve baskı politikası uygulamıştır. Söz konusu politikalardan biri de bölgede yetişmiş ve bölgedeki siyasi dengeleri iyi analiz eden şahısların bölge politikalarıdır. Bilhassa Rus Çarlığı yıkıldıktan sonra yerine kurulan Sovyetler Birliği, bölgedeki yeraltı kaynaklarını daha etkin kullanmak için Beriya'nın raporlarından faydalanmış ve bu durum bölgeye olan ilgilerini daha da artırmıştır. Dolayısıyla Sovyetler Birliği, Birinci Dünya Savaşı'nın ve 1929 Dünya Ekonomik Buhran'ın kendi ekonomisine verdiği zararlardan kurtulmak için Türk Dünyasına hâkim olarak atlabileceğini hedeflemiştir.

Ayrıca Rus Çarlığı'nın çökmesiyle yerine kurulan komünist rejimi bölgesel birçok problemi beraberinde getirmiştir. Söz konusu problemlere neden olan siyasi aktörler ile birlikte Sovyetler Birliği'nin kurulması ve yayılması sürecinde birçok görevi icra eden Beriya, 1953 yılında Sovyet düşmanı olarak kurşuna dizilmesine kadar geçen süreçte Türk Dünyasına ve Türkiye'ye karşı olan siyasetini belirleyen faktörler de etkili olmuştur.

Bununla birlikte Stalin ile yürüttüğü baskıcı siyaseti, komünist rejimin yayılması için ortaya koyduğu stratejiler dönemin kaynakları ışığında irdelenmiştir. Ayrıca Sovyetler Birliği, dış politikasında ve komşuluk ilişkisinde Türkiye ile olan münasebetinin samimi olmadığı çeşitli belgeler ışığında yorumlanmış ve incelenmiştir.

Lavrenty Beriya, Sovyetler Birliği'nin kadrolaşması sürecinde birçok görevi üstlenmiş ve rejimin isteklerini/sartlarını özellikle de Türk soylu etnik gruplara yönelik acımasız bir şekilde icra etme politikası ilgi odağı olmuştur. Siyasi hayatına Azerbaycan'da başlayan Beriya, çeşitli bölge ve ülkelerde üstlendiği görevleri rejimin istekleri doğrultusunda uygulama şekli irdelenmiştir. Ayrıca söz konusu baskıcı siyaseti başkent Moskova'ya üst yönetici olarak dönmesindeki süreç ve Azerbaycan'daki uyguladığı politikalar belgeler ışığında okuyucuya sunulmuştur.

Sonuç olarak, Beriya'nın Azerbaycan ekseninde Türkiye ve Türk Dünyasına yönelik politikası acımasız bir şekilde devam etmiştir. Bilhassa Stalin'in gözünde iyi bir politikacı olmak için çeşitli katliamlara, hatta yerel halkı yerinden ederek sürgüne göndermesi gibi çeşitli arzu edilmeyecek eylemler gerçekleştirmiştir. Ancak Stalin'in ölümüyle Sovyetler Birliğindeki fikir ayrılıkları Beriya'nın sonunu getirmiştir.

8 Ağustos 1953 yılında Komünist Parti ve Sovyetler Birliğine karşı ihanet suçundan kurşuna dizilerek Sovyet düşmanı ilan edilmiştir. Yıllarca komünist rejimine hizmet eden Beriya'nın ölümü ise siyasi yol arkadaşları tarafından gerçekleştirilmiştir.

8. KISALTMALAR

MK: Merkezi Komite

AK (b) P MK: Azerbaycan Komünist (Bolşevik) Partisi Merkezi Komitesi

HKS: Halk Komiserleri Sovyeti

MK: Komünist Sovyet Gençliği Merkezi Komitesi

SSCB: Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği

UK (b)P MK: Umumittifak Komünist (Bolşevik) Partisi Merkezi Komitesi

REFERENCES/KAYNAKÇA

- AĞACAN, Mahmut Niyazi Sezgin-Kamil, *Dünden Bugüne Ahıska Türkleri Sorunu*, Ankara, 2003.
- AKİFOĞLU, Vugar, *Stalin Döneminde Azerbaycan Türklerine Yönelik Politikaları ve Mir Cafer Bağırov'un Rolü*, Berikan Yayınevi, 2019.
- Arasındaki Türk-Rus Yakınlaşması Hakkında Bir İnceleme” (Atatürk Dönemi Sovyet Politikası Hakkında)”, s.162. <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/101198>, Erişim Tarihi: 10.10.2021.
- ASLAN, Cahit, “Türk-Rus-Gürcü İlişkilerinin Merkezindeki Ülke: Abhazya”, *Akademik Bakış Dergisi*, Sayı:16, İstanbul, Nisan 2009.
- BARATOV, Füzli, “Bağırov-Beriya Birliyiine Müxtelif Prizmalardan Baxışlar”, *Hürriyyet gazetesi*, No: 160 (2778), 18 Dekabr 2018.
- BARATOV, Füzli, “Tarixin Bağırov-Beriya Gizlinleri Açılır” *Hürriyyet gazetesi*, No: 152 (2770), 6 Dekabr 2018.
- BUGAİ, Nikolai Fedorovich, “The Truth About the Deportation of the Chechen and Ingush Peoples”, *Soviet Studies in History*, Cilt: 30, Sayı: 2, 1991.
- EKİCİ, Yunus, *II. Dünya Savaşından Bağımsızlığına Kadar Gürcistan (1939-1991)*, Doktora Tezi, Elazığ, 2017.
- GÖRGEN, İsmail, “Rusya’da Stalinizm’in Doğuşu” *Avrasya İncelemeler Dergisi*, 10, 2, 2021.
- HESENOV, C., Ağ Lekelerin Gara Kölgesi, Bakı,”Gençlik”, 1991.
- HOLLOVEY, Devid, Donald Reyfild, Qrover Ferr, *Beriya, Görkəmli İnsanların Həyatı*, Qanun Neşriyatı, Bakı, 2014.
- KAGARLİTSKY, Boris, Çevrenin İmparatorluğu Rusya ve Dünya Sistemi (Çev: Esin Soğancılar), Ankara, 2007.
- KHLEVNİUK, Oleg Vitalyevich , *Stalin: New Biography Of A Dictator*, New Haven And London, Yale University Press, 2015, s. 215. (KHLEVNİUK O.V. ünlü Rus Tarihçisi)
- L. Beriyanın Ziddiyetli Karyerası Nece Başa Çatdı...”, *Palitra gazetesi*, 28 Mart 2018.
- ORAL, Tolga, *Sovyetler Birliği Yönetimi Altında Gürcistan*, Yüksek Lisans Tezi, Kahramanmaraş, 2011.
- ÖZEL, Fatih, İttifaktan Düşmanlığa Dönüşen Türk-Sovyet İlişkileri: Stalin Dönemi Türk Dış Politikasında Yaşanan Büyük Değişim, Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 2020.
- POHL, J. Otto, *Ethnic Cleansing in the USSR 1937-1949*, Greenwood Press, Londra, 1999.
- RAYFIELD, Donald, *Edge of Empires: A History of Georgia*, London, 2012.
- TEMİZKAN, Abdullah ve Elchin Shakirov “Rusya’nın Kafkasya Siyaseti Üzerindeki Stalin Gölgesi”, *Tarih ve Coğrafya Araştırmaları Dergisi*, Sayı III/2 – Aralık 2017.
- TOPAL, Coşkun, “Türk-Rus İlişkileri ve Moskova Anlaşması” *Karadeniz Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, 2018, 4/6, ss.313-330.
- TOPSAKAL, İlyas, “Tarihi Süreçte Rusya-Türkiye İlişkileri” *Marmara Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, Cilt III, Sayı 2, Sonbahar-2016.
- WESTFALEN, Gotthard Jaeschke-Münster-, Çeviren; Hüseyin Zamantılı, “1919-1939 Yılları
- YAKAR, Ülker, “1920-1930 Yıllarında Azerbaycan’ın Milli ve Manevi Değerlerine Karşı Sovyet Rusya Tarafından Yürütülen Asimilasyon Siyaseti”, *VAKANÜVİS- Uluslararası Tarih Araştırmaları Dergisi*, Sayı -1 Bahar-2018.
- “Beria Sera Jugé Prochainement Pour Haute Trahison” *Le Monde gazetesi*,

“Uydurulmuş Cinayetlerin Amansız Cezası”, *Azadlık gazetesi*, Yanvar-Fevral 2013.

https://www.lemonde.fr/archives/article/1953/12/18/beria-sera-juge-prochainement-pour-haute-trahison_1978179_1819218.html, Erişim Tarihi; 01.09.2021.

-<https://iz.ru/824909/arsenii-zamostianov/shpion-vyidi-von-za-cto-rasstreliali-lavrentiia-beriu> Erişim Tarihi: 28.09.2021.

-https://www.gazeta.ru/science/2019/03/29_a_12271922.shtml, Erişim Tarihi: 05.10.2021.

EXTENDED SUMMARY

This study includes the political issues regarding the Turkish World from the establishment of the Soviet Union to the death of Stalin. In particular, the various policies implemented by Stalin and his close staff to break relations with Turkey and the Turkish World were examined in the light of the works published during and after the Soviet Union. It is explained how, with whom and with which groups the policies made for the staffing of the Soviet Union and the adoption of the communist regime were made in the geography in question..

In the article, the policies followed by the Soviet Union during its establishment and expansion are mentioned. At that time, information was given about the politicians who played the main role in imposing the regime on the local people and their lives. In addition, the perspectives of the founders of the regime to the Turkish World were examined. In particular, the management and attitude of Lavrenti P. Beria, who pursued ruthless politics to break the bond between the Turkish World and Turkey, was explained. In addition, Beria's education life in Azerbaijan and how pro-regime groups were formed in a short time were emphasized..

The management style of the Stalin-Beria duo and the policies they implemented towards the Turkish-Muslim people in the aforementioned geography were explained. Especially in 1937, information was given about the brutal "Cleaning", that is, "shotgunning", against Turkish noble intellectuals. In addition, Beria's political activities in Azerbaijan and Georgia were examined..

This article; The assimilation of our Turkish compatriots living under the roof of the Soviet Union to the regime has been explained. In particular, the issue of how Turkish identity and culture has been changed by the regime over time has been mentioned. For example: Our compatriots with "Turkish" written on their IDs until 1938, as a result of the pressure of the regime, the writing of "Soviet" citizens on their IDs shows how difficult the situation in the geography was.

In addition, in this study, diplomatic developments between Turkey and the Soviet Union were examined. In particular, the Soviet regime, while trying to dominate the Turkish World, on the other hand, focused on the policy it implemented in order not to deteriorate its relations with Turkey. Especially, Turkey's close policy with Europe worried the Soviet administrators. Considering this situation, it is explained how the attitude of the Soviet Union in its brutal policy towards the Turkish World has changed from time to time..

While collecting information about the article, especially the works written about Beria and the newspapers, magazines and books written about the Soviet Union were used. For a better understanding of the subject, some examples from taht period are presented to the reader. As a result, it contains extensive information about the policies of Beria and the Soviet administration towards the Turkic World and the situation of our compatriots.

**GÖNÜLLÜLÜK ÇALIŞMALARI DERSİNE YÖNELİK ÖĞRENCİ GÖRÜŞLERİNİN
KAZANIM BOYUTUNDA DEĞERLENDİRİLMESİ: ERZİNCAN BİNALİ YILDIRIM
ÜNİVERSİTESİ**

The Evaluation of Student Opinions on The Volunteer Studies Course in Acquisition: Erzincan
Binali Yıldırım University

ESAT İLTER

Dr.

esatilter@gmail.com

0000-0003-3443-4643

Atf/©: İlder, Esat (2023). Gönüllülük Çalışmaları Dersine Yönelik Öğrenci Görüşlerinin Kazanım Boyutunda Değerlendirilmesi: Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi, *Erzincan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Yıl 16, Sayı 1, ss. 91-109

Citation/©: İlder, Esat (2023). The Evaluation of Student Opinions on The Volunteer Studies Course in Acquisition: Erzincan Binali Yıldırım University, *Erzincan University Journal of Social Sciences Institute*, Year 16, Issue 1, pp. 91-109

Makale Bilgisi / Article Information:

Makale Türü-Article Types : Araştırma - Research
Geliş Tarihi-Received Date : 17.05.2023
Kabul Tarihi-Accepted Date : 04.07.2023
Sayfa Numarası-Page Numbers: 91-109
Doi : 10.46790/erzisosbil.1298460

Notlar/Notes

Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi Sosyal ve Beşerî Bilimler Etik Kurulu'ndan 22.12.2022 tarih ve E-88012460-050.01.04-228925 sayılı yazı ile etik kurul onayı alınmıştır.

Yazar(lar), herhangi bir çıkar çatışması beyan etmemiştir.

Turnitin/Ithenticate/Intihal ile İntihal Kontrolünden Geçmiştir

Screened for Plagiarism by Turnitin/Ithenticate/Intihal

Licensed by CC-BY-NC ile lisanslıdır

GÖNÜLLÜLÜK ÇALIŞMALARINI DERSİNE YÖNELİK ÖĞRENCİ GÖRÜŞLERİNİN KAZANIM BOYUTUNDA DEĞERLENDİRİLMESİ: ERZİNCAN BİNALİ YILDIRIM ÜNİVERSİTESİ

The Evaluation of Student Opinions on The Volunteer Studies Course in Acquisition: Erzincan
Binali Yıldırım University

ESAT İLTER

Öz:

Gönüllülük olgusunun günümüz toplumlarında her geçen gün öneminin artması ile birlikte genç bireyler, sivil toplum kuruluşları ve üniversiteler bu olgunun en önemli aktörleri haline gelmiştir. Özellikle ülkemizde gönüllülük ve sivil toplum kuruluşları katılımının batı ülkelerine oranla düşük olmasından dolayı üniversite gençliğinin toplumsal duyarlılığını ve katılımını artırma noktasında birtakım girişimlerde bulunulmuştur. Bunlardan bir tanesi de "Gönüllülük Çalışmaları" dersinin üniversite ders müfredatına konulmasıdır. Araştırma, "Gönüllülük Çalışmaları" dersinin öğrencilere istenilen kazanımları sağladığını ve gönüllülük olgusuna pozitif bir bakış geliştirdiklerini ortaya koymuştur. Araştırmada verilerin elde edilmesinde nicel araştırma yöntemlerinden biri olan tarama modeli kullanılmıştır. Tarama modelinde çoğunlukla kullanılan veri toplama aracı ankettir. Araştırma "Gönüllülük Çalışmaları" dersini seçen 48 öğrenciden elde edilen veriler, SPSS 25 kullanılarak analiz edilmiştir. Analizden edilen bulgular neticesinde, dersin öğrencilerde istedik kazanımları elde etmelerine imkan sağladığını ortaya koymuştur. Bu dersin yürütülmesinin ne şekilde olacağı ve bu dersi tercih eden öğrencilerin uygulamalar sonucunda ne gibi kazanımlar elde ettikleri, gelecek dönemlerde bu ve buna benzer derslerin gelişim seyrini de etkileyecektir.

Anahtar Kelimeler: Gönüllülük, Gönüllülük Çalışmaları, STK, Üniversite Öğrencileri

Abstract:

With the increasing importance of the phenomenon of volunteering in today's societies, young individuals, non-governmental organizations and universities have become the most important actors of this phenomenon. Particularly, since the participation of volunteering and non-governmental organizations in our country is low compared to western countries, some attempts have been made to increase the social sensitivity and participation of university youth. One of them is the inclusion of the "Volunteering Studies" course in the university curriculum. The research revealed that the "Volunteering Studies" course provided the students with the desired gains and they developed a positive view of the phenomenon of volunteering. In the study, scanning model, which is one of the quantitative research methods, was used to obtain the data. The data collection tool mostly used in the survey model is the questionnaire. The data obtained from 48 students who chose the "Volunteering Studies" course were analyzed using SPSS 25. As a result of the findings from the analysis, it was revealed that the course allowed students to achieve the desired gains. The way this course will be carried out and what kind of gains the students who choose this course will gain as a result of the practices will also affect the course of development of this and similar courses in the future.

Keywords: Volunteering, Volunteering Studies, NGO, University Students

1. GİRİŞ

Günümüzde gönüllülük uygulamaları üniversitelerin önderliğinde sivil toplum kuruluşları ile işbirliği içerisinde, gençlerin gerek ulusal gerekse uluslararası platformlarda görünür kılınmalarına yönelik çok çeşitli fırsatlar sunarak yaygınlık kazanmaya başlamıştır. Oldukça minimum düzeyde maliyetlerle toplumun ilerlemesine, gelişmesine ve toplumun refah düzeyinin yükselmesine ciddi katma değer katan gönüllülük uygulamalarına, üniversite gençliğinin önemli bir bölümünün katılımının teşvik edilmesi ve bu teşvikin sürdürülebilir olması için gönüllülük uygulamaları sonucunda elde edilen kazanımların araştırılması ve anlaşılması gerekmektedir.

Gönüllülük, günümüzde toplum-birey ilişkilerinde ve gündelik hayatın birçok alanında önemli bir fonksiyon üstlenmekte ve bu fonksiyonun önümüzdeki yıllarda çok daha vazgeçilmez anlamlar kazanacağı tahmin edilmektedir. Özellikle modern toplum anlayışıyla birlikte seküler bir yapının toplum-birey ilişkilerinde belirleyici olması, insanların birlikte var olmalarının bir sonucu olarak farklı toplumsal sorunlarda farklı tepkiler göstermesi ve bireylerin gönüllü bir şekilde birbirlerine yardımcı olmalarının kaçınılmaz olması gönüllülük uygulamaları marifetiyle gerçekleştirilmektedir.

Ayrıca Türkiye’de 06 Şubat 2023 tarihinde 11 ili kapsayan ve kayıtlara “Kahramanmaraş Depremleri” olarak geçen depremlerden sonra gönüllülük uygulamalarının önemi bir kez daha ortaya çıkmıştır. Yaşanan felaketin boyutlarının büyük olması sebebiyle AFAD, UMKE, KIZILAY ve diğer resmi yapılara destek olmak üzere sivil toplum kuruluşlarının bölgede depremzedelere, arama kurtarmada görev alan personele ve diğer vatandaşlara insani yardım ve barınma çalışmalarıyla afetzedelerin yaralarını sarmaktadırlar. Depremin hemen ardından temel ihtiyaçlara yönelik yardımların bölgeye iletilmesi başta olmak üzere birçok alanda çalışmalar sürdüren sivil toplum kuruluşlarının desteklerinin olağanüstü bir seviyeye çıkmış olması gönüllülük uygulamalarının özellikle genç bireyler arasında yeniden hayat bulması, gelecekte hem toplum dinamikleri hem de gençler açısından önemli kazanımları beraberinde getirmesi kaçınılmaz olacaktır.

2. GÖNÜLLÜLÜK VE GÖNÜLLÜ KAVRAMLARI

Bu bölümde sadece gönüllülük ve gönüllü kavramları üzerinde durulacaktır. Gönüllülük, bir kişinin hem maddi karşılık hem de sosyal menfaat beklenti düşüncesi içerisine girmeden toplumun faydasına olduğu düşünülen bir amaca kavuşmak için içinden gelerek ve doğru olduğuna inanarak, bir toplumsal girişime ya da bir sivil toplum kuruluşu çatısı altındaki uygulamalara katılımı şeklinde ifade edilebilir.(Genç, 2011:23)

Gönüllü ise, bireyin özgür iradesini kullanarak herhangi bir zorlama olmadan zamanını, emeğini ve birikimini sorun çözme ve katma değer üretme noktasında sunan bireyleri ifade eder. Bu tanımdan yola çıkarak gönüllülük olgusunun tanımının, gönüllü kavramı üzerine oturtulduğu söylenebilir.(Şentürk vd., 2016:17-18)

Yukarıdaki her iki kavramın tanımından hareketle “gönüllü ve gönüllülük nedir?” sorusunun ortak özelliği “toplumsal fayda üretmek” şeklinde belirginlik kazanır. Bunu takip eden ikinci ortak özellik ise “herhangi bir maddi ve sosyal menfaat”in gözetilmemesi şeklindedir.

3. GÖNÜLLÜLÜK VE GENÇLİK

Ülkemizde demokratik açılımlarla birlikte sivil alanın gelişmesi beraberinde gönüllülük uygulamalarının daha yaygınlaşmasına vesile olmuştur. Ancak bu gelişmelere rağmen batı toplumlarının gelmiş olduğu seviyenin oldukça gerisinde kaldığını da belirtmek gerekiyor. Ortaya çıkan seviye farkını düşürme adına, sistemli bir şekilde yapılacak gönüllülük uygulamaları önem kazanmaktadır. Toplumsal kodlarımızda yer alan geleneksel gönüllülük anlayışının modern formlar mezcedilerek, bize özgü gönüllülük anlayışının yaygınlaştırılması önem arz etmektedir.

Literatürde sivil katılım, sosyal bağlılık, toplumsal katılıma bağlılık vb. gibi değişik kavramlarla ilişkilendirilen gönüllülük, gençlerin içinde buldukları toplumla kurdukları teması kalıcı ve güçlü hale

getiren bir niteliğe sahiptir. Gönüllülük uygulamaları özellikle genç bireylerde bireysel ve kolektif yurttaşlığı sağlamlaştıran, sosyal dışlamayı ortadan kaldıran stratejilerin ana unsuru olarak görülmüştür. Ayrıca gönüllülük uygulamalarının “gençlere yönelik uygulanacak sosyal politikaların mihenk taşlarından biri” olduğunu da belirtmek gerekir.(Şentürk vd., 2016:27)

Gönüllülük, genç bireyler arasındaki sosyal bağlılığı güçlendirmek suretiyle sosyal katılımın ve sivil bağlılığın kurumsallaşmasında hayati bir rol oynamakta, buna ilaveten gençleri geleceğe hazırlama noktasında donanımlı fertler olarak güçlendirmekte, toplumun insan ve sosyal sermayesini artırmaktadır. Gönüllü olmak genç gönüllülerin akranları ve toplumun diğer kesimleriyle olan diyaloglarını artırarak özgeçmiş duygusunun gelişmesine ciddi katkı sağlamaktadır. Bunun yanında gönüllülük uygulamaları gençlerin bireysel gelişim ve kabiliyetlerini topluma daha faydalı bireyler olma noktasında geliştirmeleri noktasında imkanlar yaratmaktadır. Özellikle genç bireylerin becerilerini artıran, işgücü piyasasında istihdam edilmelerini kolaylaştıran ve genç bireyler arasındaki suç oranlarını azaltan gönüllülük uygulamaları, geleceğin “aktif yurttaş” yetişkin sayısının artmasını sağlamaktadır.(UNV, 2011:56-57)

Gençlik dönemi, insanın yaşamı boyunca sosyal etkileşimde bulunma fırsatlarının en yoğun yaşandığı bir aşamadır. Ayrıca bireyin toplumsal hayata dair ilk deneyimlerinin tecrübe edildiği bir dönemdir. Dünyada genç bireylerin toplumsal yaşamın içinde yer almaları, gerek öğrenim gerekse iş hayatlarıyla başlamakta ve genç bireyler toplumsal hayata katılım sağlayarak gündelik hayatlarını biçimlendirmektedirler. Bu aşamada üzerinde durulması gereken asıl konu, gençlerin gündelik hayatlarını değerlendirme biçimleri, toplumu biçimlendiren en esaslı öğelerden birini teşkil etmesidir. Bu ifadeden hareketle gönüllülüğün ve gönüllülük uygulamalarının gençlerin hayatlarının vazgeçilmez bir parçası hâline getirilmesinin sağlıklı bir toplumun oluşturulması açısından için vazgeçilmez bir öneme sahip olduğunu ifade etmek hatalı olmayacaktır. Zira toplumsal kutuplaşma, ayrışma ve dışlanmanın azalması, sosyal içermenin her kesimi kapsaması ve sosyal refahın tabana yayılması için gönüllülük uygulamaları bilhassa gençlerin elinde sürdürülebilir bir içerik kazanabilecektir.(Şentürk vd., 2016:28-29)

Ülke nüfusumuzun %15,3'lük bir oranının genç nüfusa sahip olduğu göz önünde bulundurulursa, genç bireylerin gönüllülük uygulamalarında etkin bir şekilde yer alması, ülkemizde gönüllülüğün gelişimi ve yaygınlaşması noktasında oldukça önemlidir. Bu tespitten hareketle ülkemizde sayısı 208 adet olan üniversitede, ciddi bir genç potansiyelinin varlığı eğitilmiş insan kaynağı açısından ülkemizin en büyük avantajlarından birini oluşturmaktadır. Kısacası üniversitelerde yapılacak gönüllülük uygulamalarının artırılması, ülkemizde toplumsal dönüşümü, farkındalığı ve gelişimi de beraberinde getirecektir.

4. GÖNÜLLÜLÜK ÇALIŞMALARI DERS İZLENESİ

2019 yılından itibaren Gençlik ve Spor Bakanlığı ile Yükseköğretim Kurumu arasında yapılan protokol ile üniversitelerin ders müfredatlarına “Gönüllülük Çalışmaları” dersi konulmuştur. Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi'nde seçmeli olarak müfredata konulan “Gönüllülük Çalışmaları” dersi, bu araştırmayı yapan akademisyen tarafından 4 hafta teori ve 10 hafta uygulamalı şekilde gerçekleştirilmiştir. Teorik kısımda, kavramlar (sivil toplum, sivil toplum kuruluşları, gönüllülük, gönüllü vb.) hakkında gerekli açıklamalar yapılmış, güncel veriler ışığında dünyada ve ülkemizde sivil toplum kuruluşlarının hangi seviyede oldukları, sivil toplum kuruluşlarının modern anlamda olması gereken standartları ve gönüllülerin sivil toplum kuruluşlarına karşı görev ve sorumlulukları anlatılmıştır. Dersin uygulamalı bölümünün sağlıklı bir şekilde yürütülebilmesi amacı ile Erzincan'da yerleşik Sivil Toplum Kuruluşları (Türkiye Kızılay Derneği, Türkiye Yeşilay Cemiyeti, Türkiye Diyanet Vakfı, TEMA Vakfı, ANDA Kardeşe Vefa Derneği), kamu kurum ve kuruluşları (Erzincan İl Turizm ve Kültür Müdürlüğü, Erzincan Aile ve Sosyal Hizmetler İl Müdürlüğü, Erzincan Gençlik ve Spor İl Müdürlüğü, Erzincan İl Afet ve Acil Durum Müdürlüğü) ile Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi arasında işbirliği protokolü imzalanmıştır.

Araştırmanın yapıldığı 2022-2023 eğitim-öğretim güz döneminde dersi tercih eden 50 öğrencinin, üniversitenin değişik bölümlerinden gelmiş olması, gönüllülük anlayışının üniversite öğrenci tabanına yayılması adına oldukça önemli olduğunu belirtmek gerekiyor. Öğrenci-akademisyen ve sivil toplum

kuruluşları arasındaki koordinasyonu sağlama adına whatsapp uygulamasından istifade edilmiştir. 4 haftalık teorik derslerden sonra sivil toplum kuruluşları kent genelinde yapacakları tüm uygulamaları öğrencilere whatsapp üzerinden duyurarak, katılımın adil ve dengeli olması sağlanmıştır. Sivil toplum kuruluşları yapılacak olan uygulamaların içeriğini, gününü, saatini ve yerini whatsapp üzerinden paylaşarak, ders günü ve saati uygun olan öğrencilerin uygulamalara davet etmişlerdir. Dönem boyunca her öğrenciye 10 uygulama yapma zorunluluğu getirilmiştir. Öğrencilerin daha dikkatli ve aktif olmalarını sağlamak için notlandırma ağırlıklı olarak uygulamalar (%60) üzerinden yapılmıştır. Uygulamalar iki akademisyen tarafından dönem boyunca sürekli saha kontrolleri ile denetlenmiş ve gözlemlenmiştir. Sivil toplum kuruluşlarının yapmış oldukları uygulamaların içerikleri, her iki tarafın istek ve çekinceleri dikkate alınarak belirlenmiştir. Özellikle uygulamalarda en fazla 2 seminer-konferans vb. eğitimlere katılım sınırlaması getirilerek, öğrencilerin yerel hakla daha fazla temas kurmaları hedeflenmiştir.

Uygulama öncesinde tüm öğrencilere, üniversitemizi temsil eden ikaz yelekleri dağıtılarak tüm öğrencilerin bu ikaz yeleklerini giymeleri istenmiş, böylece kent genelinde yapılan uygulamalarda üniversitemizin görünürlüğü sağlanmıştır. Öğrencilerin uygulamalar esnasında nelere dikkat etmeleri gerektiği konusunda açıklayıcı bilgilerin yer aldığı, “Bireysel Gönüllü Taahhütnamesi” uygulama öncesinde öğrencilere imzalatılmıştır. Ayrıca öğrencilere uygulama sonrasında doldurmaları için “Saha Çalışması Bilgi Formu” digital ortamda gönderilmiştir. İlgili formun içeriği, yapılan uygulamanın hangi sivil toplum kuruluşu tarafından yapıldığı, günü, saat, yeri, uygulama süresi, uygulama içeriği, uygulama süresince gerçekleştirilen faaliyetler/üstlenilen görevler, uygulamanın öğrenciye katkıları ile ilgili öz değerlendirme ve gönüllülük uygulaması sürecinde yaşanan sorunlar ve çözüm/iyileştirme önerilerinden oluşmaktadır. Doldurulan Bilgi Formu, digital ortamda ilgili akademisyene gönderilmiştir. İlgili akademisyen bilgi formlarını dikkatli bir şekilde kontrol ederek, öğrencilere uygulama notlarını vermiştir.

5. ARAŞTIRMANIN AMACI

Ülkemizde üniversite öğrencilerinin gönüllülük ve uygulamalarına bakışları konusunda yeterli ve kapsayıcı araştırmalar bugüne kadar yapılmamıştır. Dolayısıyla bu araştırmaları yetersiz olması üniversitelerde gönüllülük uygulamalarının mevcut durumunu tespit etmeyi ve “Gönüllülük uygulamalarını üniversitelerde nasıl yaygınlaştırabilir ve artırabiliriz?” sorularının cevaplarını yanıtızsız bırakmaktadır. Yapılan bu araştırma, bu sorunun cevabını kısmen de olsa vermeyi amaçlayan bir çabanın ürünü olduğunu belirtmemiz gerekiyor.

Ayrıca “Gönüllülük Çalışmaları Dersine Yönelik Öğrenci Görüşlerinin Kazanım Boyutunda Değerlendirilmesi: Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi” adlı araştırmayla bu alandaki araştırmalara katkı yapılması hedeflenmiştir.

6. YÖNTEM

6.1. Araştırmanın Modeli

Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi öğrencilerinin “Gönüllülük Çalışmaları” dersindeki kazanımlarının değerlendirildiği bu araştırmada, nicel araştırma yöntemlerinden biri olan “Tarama” modeli kullanılmıştır. Bu modelde çoğunlukla kullanılan veri toplama aracı ankettir. Geçmişte ya da halen var olan bir durumu var olduğu şekliyle tasvir etmeyi hedefleyen tarama modeli, araştırmaya konu olan olay, birey ya da nesneyi, kendi bağlamı içerisinde ve olduğu gibi tanımlamaya gayret eder. Olay, birey ya da nesneyi, etkileme ve değiştirmeyi hedeflemez. Modele göre bilinmek istenen şey oradadır ve vardır. Asıl olan bilinmek istenen şeyi uygun bir biçimde “gözleyip” ortaya koyabilmektir. (Karasar, 2012:77)

6.2. Evren ve Örneklem

“Gönüllülük Çalışmaları” dersini alan öğrencilerin kazanım boyutlarının değerlendirildiği bu araştırmanın ana kütesini ve örneklemini Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi’nde 2022-2023 eğitim-öğretim yılı güz döneminde “Gönüllülük Çalışmaları” dersini seçmeli olarak tercih eden değişik fakültelerden 50 öğrenci oluşturmaktadır. Yapılan anket araştırmasına 2 öğrenci derse devam etmediği için katılmamıştır.

6.3. Veri Toplama Araçları

Araştırmada veri toplama aracı olarak, kaynak taraması ve araştırmacı tarafından geliştirilen 5 seçenekli derecelendirilmiş anket (“Kesinlikle katılmıyorum”, “Katılmıyorum”, “Kararsızım”, “Katılıyorum” ve “Kesinlikle katılıyorum”), veri toplama aracı olarak kullanılmıştır. Anket hazırlanması sürecinde üniversite öğrencilerinden “Gönüllülük Çalışmaları” dersini seçen öğrencilerin bu derse karşı görüşlerinin kazanım boyutunda değerlendirilmesi amacı ile 32 maddelik soru havuzu oluşturulmuştur. Daha sonra uzman görüşleri alındıktan sonra yapılan değerlendirme sonucunda 27 maddeye indirilerek ankete son şekli verilmiştir.

6.4. Verilerin Analizi

Araştırmanın genel amacına uygun bir şekilde toplanan anket formları, SPSS 25 programında frekans ve yüzdelere bakılarak yorumlanmıştır. Program marifetiyle elde edilen betimsel analizlere ait tablolar hazırlanmış ve hazırlanan tablolar yorumlanarak nicel araştırma raporu yazılmıştır.

6.5. Araştırma Bulguları

Araştırmanın amaçları doğrultusunda yapılan analizler neticesinde elde edilen bulgular bu bölümde yer almaktadır. Bulgular tablo ve şekil olarak sırasıyla sunulmuş ve bu tablo şekillerle ilgili açıklamalara altlarında yer verilmiştir.

6.5.1. Araştırmaya Katılan Öğrencilerin Sosyodemografik Bilgileri

Tablo 1. Cinsiyetiniz Değişkeni için Frekans ve Yüzde Değerleri

	f	%
Erkek	10	20,8
Kadın	38	79,2
Toplam	48	100,0

Not. Tablo 1’de görüldüğü üzere, cinsiyet sorusuna örneklem grubunu oluşturan öğrencilerin 38’i (%79,2) kadın; 10’u (%20,8) erkek yanıtını vermiştir. Araştırmaya toplam 48 kişi katılmıştır.

Tablo 2. Devam Ettiğiniz Bölüm Değişkeni İçin Frekans ve Yüzde Değerleri

	f	%
Türk Dili ve Edebiyatı	1	2,1
Tarih	9	18,8
Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi	1	2,1
Sağlık Yönetimi	10	20,8
İşletme	8	16,7
İlahiyat	2	4,2
Hemşirelik	3	6,3
Havacılık Yönetimi	1	2,1
Coğrafya	7	14,6
Beslenme ve Diyetetik	4	8,3
Bankacılık ve Finans	2	4,2

Toplam	48	100,0
--------	----	-------

Not. Tablo 2’de görüldüğü üzere, örneklem grubunu oluşturan öğrencilerin 2’si (%4,2) Bankacılık ve Finans; 4’ü (%8,3) Beslenme ve Diyetetik; 7’si (%14,6) Coğrafya; 1’i (%2,1) Havacılık Yönetimi; 3’ü (%6,3) Hemşirelik; 2’si (%4,2) İlahiyat; 8’i (%16,7) İşletme; 10’u (%20,8) Sağlık Yönetimi; 1’i (%2,1) Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi; 9’u (%18,8) Tarih; 1’i (%2,1) Türk Dili ve Edebiyatı öğrencisidir. Bölüm yoğunluklarının birbirinden farklı olması, örneklem, “Gönüllülük Çalışmaları” dersinin seçmeli ders olmasından kaynaklanmaktadır. Buna göre araştırmaya en çok 10 (20,8) öğrenci ile Sağlık Yönetimi’nden, en az 1 (2,1) öğrenci ile Türk Dili ve Edebiyatı bölümünden katılım gerçekleşmiştir.

6.5.2. Araştırmaya Katılan Öğrencilerin Gönüllülük Deneyimleri

Bu araştırmanın temel sorularından biri öğrencilerin gönüllülük deneyimlerinin olup olmadığıdır. Bu deneyimi tespit etmek için, örneklem grubuna 2 soru sorulmuştur.

Tablo 3. Gönüllülük Çalışmaları Dersi Öncesinde Herhangi Bir Sivil Toplum Kuruluşuna Üyeliğim Vardı

	f	%
Kesinlikler katılıyorum	11	22,9
Katılıyorum	12	25,0
Kararsızım	2	4,2
Katılmıyorum	13	27,1
Kesinlikler katılmıyorum	10	20,8
Toplam	48	100,0

Not. Tablo 3’de görüldüğü üzere, örneklem grubunu oluşturan 23 öğrencinin (%47,9) “Gönüllülük Çalışmaları” dersi öncesinde herhangi bir sivil toplum kuruluşuna üyeliklerinin olmadığı görülmektedir. Bu oranın oldukça yüksek olduğunu belirtmek gerekiyor. Ancak “Gönüllülük Çalışmaları” dersinden sonra, öğrencilerin olumlu yönde düşünceler içerisine girerek sivil toplum kuruluşları ile en kısa sürede temasa geçecekleri tahmin edilmektedir.

Tablo 4. Gönüllülük Çalışmaları Ders Uygulamaları Öncesinde İçinde Yaşadığım Toplumun Sorunlarını Çözmeye Yönelik Herhangi Bir Projeye Katıldım

	f	%
Kesinlikler katılıyorum	18	37,5
Katılıyorum	13	27,1
Kararsızım	5	10,4
Katılmıyorum	7	14,6
Kesinlikler katılmıyorum	5	10,4
Toplam	48	100,0

Not. Tablo 4’te görüldüğü üzere, örneklem grubunu oluşturan öğrencilerin yaklaşık %65’i “Gönüllülük Çalışmaları” ders uygulamaları öncesinde içinde yaşadıkları toplumun sorunlarını çözmeye yönelik herhangi bir projeye katıldıklarını ifade etmişlerdir.

6.5.3. Sivil Toplum Kuruluşlarının Profesyonelliği

Gönüllülük uygulamalarında paydaşlardan biri olan sivil toplum kuruluşlarının, gönüllülük algısının olumlu/olumsuz yerleşmesinde etkisinin belirleyici olduğunu ifade etmek gerekiyor. Erzincan ilinde köklü bir geçmiş sahip olan sivil toplum kuruluşlarının, genç gönüllüler üzerinde bırakmış oldukları olumlu/olumsuz etkiyi tespit etmeye yönelik 2 soru sorulmuştur. Her iki sorunun da katılımcılar tarafından yüksek oranlarda olumlu cevaplanmış olması, Erzincan ilinde bulunan sivil toplum kuruluşlarının gönüllülük uygulamalarında oldukça başarılı olduklarını ortaya koymaktadır.

Tablo 5. Gönüllülük Çalışmaları Ders Uygulamalarını Yürüttüğümüz Kurumlarda (Kızılay, Yeşilay vb.) Herhangi Bir Sorun Yaşamadım

	f	%
Kesinlikler katılıyorum	24	50,0
Katılıyorum	11	22,9

Kararsızım	9	18,8
Katılmıyorum	2	4,2
Kesinlikler katılmıyorum	2	4,2
Toplam	48	100,0

Not. Tablo 5'te görüldüğü üzere, örneklem grubunu oluşturan öğrencilerin yaklaşık %73'ü uygulamalarına katıldıkları sivil toplum kuruluşları ile kurumsal düzeyde herhangi bir sorun yaşamadıklarını ifade etmişlerdir.

Tablo 6. Gönüllülük Çalışmaları Ders Uygulamaları Sürecinde İlgili Kurumlardaki Kişilerin Bize Karşı Davranışlarını Olumlu ve Yapıcı Olarak Görüyorum

	f	%
Kesinlikler katılıyorum	23	47,9
Katılıyorum	15	31,3
Kararsızım	6	12,5
Katılmıyorum	3	6,3
Kesinlikler katılmıyorum	1	2,1
Toplam	48	100,0

Not. Tablo 6'da görüldüğü üzere, örneklem grubunu oluşturan öğrencilerin yaklaşık %80'i uygulamalarına katıldıkları sivil toplum kuruluşlarında, kurum temsilcileri herhangi bir sorun yaşamadıklarını ifade etmişlerdir.

6.5.4. Katılımcıların Gönüllülük Çalışmaları Dersi Hakkındaki Düşünceleri

Araştırmanın amaçlarından biri de, verilen dersin amacını gerçekleştirip gerçekleştirmediğinin tespitine yöneliktir. Bu durumu ölçmeye yönelik katılımcılara 2 soru sorulmuştur. Katılımcıların vermiş oldukları cevaplara bakıldığında dersin amacına ulaştığını rahatlıkla ifade edebiliriz.

Tablo 7. Gönüllülük Çalışmaları Dersinin "Üniversite Seçmeli" Ders Olarak Değil "Bölüm Seçmeli" Ders Olarak Konmasının Gerektiğini, Bilinçli Toplum Açısından Önemli Olduğunu Düşünüyorum

	f	%
Kesinlikler katılıyorum	18	37,5
Katılıyorum	13	27,1
Kararsızım	15	31,3
Katılmıyorum	2	4,2
Toplam	48	100,0

Not. Tablo 7'de görüldüğü üzere, örneklem grubunu oluşturan öğrencilerin yaklaşık %65'i "Gönüllülük Çalışmaları" dersinin üniversitenin tüm bölümlerinde seçmeli ders olarak müfredata konulmasının, bilinçli toplumun ortaya çıkması açısından önemli olduğunu ifade etmişlerdir.

Tablo 8. Gönüllülük Çalışmaları Ders Uygulamalarının Amacına Ulaştığına İnanıyorum

	f	%
Kesinlikler katılıyorum	31	64,6
Katılıyorum	12	25,0
Kararsızım	4	8,3
Katılmıyorum	1	2,1
Toplam	48	100,0

Not. Tablo 8'de görüldüğü üzere, örneklem grubunu oluşturan öğrencilerin yaklaşık %90'ı "Gönüllülük Çalışmaları" dersi kapsamında yapılan uygulamaların amacına ulaştığını ifade etmişlerdir.

6.5.5. Gönüllülük Çalışmaları Dersinin Kazanım Boyutu

Araştırmanın bundan sonraki bölümü, "Gönüllülük Çalışmaları" dersini tercih eden öğrencilerde ne gibi kazanımların elde edildiği ile ilgilidir. Bunu tespit etmek için katılımcılara 19 soru sorulmuştur.

Tablo 9. Gönüllülük Çalışmaları Ders Uygulamaları Sayesinde, İçinde Yaşadığım Toplum Hakkında Bilgi Düzeyim Arttı

	f	%
Kesinlikler katılıyorum	31	64,6

Katılıyorum	14	29,2
Kararsızım	2	4,2
Kesinlikler katılmıyorum	1	2,1
Toplam	48	100,0

Not. Tablo 9’da görüldüğü üzere, örneklem grubunu oluşturan öğrencilerin yaklaşık %94’ü “Gönüllülük Çalışmaları” ders uygulamaları sayesinde, içinde yaşadıkları toplum hakkında bilgi düzeylerinin arttığını ifade etmişlerdir. Üniversitenin kent merkezinin uzağında yer almasının (yaklaşık 13 km.) ortaya çıkarmış olduğu üniversite-kent kopukluğunun bir nebze olsun giderilmesinde “Gönüllülük Çalışmaları” dersinin öğrenci düzeyinde kazanımı ve yerel halkın üniversiteyi tanınması açısından oldukça önemli bir gelişme olarak değerlendirilebilir.

Tablo 10. Gönüllülük Çalışmaları Ders Uygulamaları Sayesinde, Topluma Hizmet Konusunda Duyarlılığım Arttı

	f	%
Kesinlikler katılıyorum	31	64,6
Katılıyorum	15	31,3
Kararsızım	1	2,1
Kesinlikler katılmıyorum	1	2,1
Toplam	48	100,0

Not. Tablo 10’da görüldüğü üzere, örneklem grubunu oluşturan öğrencilerin yaklaşık %96’sı “Gönüllülük Çalışmaları” ders uygulamaları sayesinde, içinde yaşadıkları topluma hizmet etme konusunda duyarlılıklarının arttığını ifade etmişlerdir.

Tablo 11. Gönüllülük Çalışmaları Ders Uygulamaları Sayesinde, Daha Geniş Kapsamlı Çalışmalara Katılmam Konusunda Ufkum Açıldı

	f	%
Kesinlikler katılıyorum	26	54,2
Katılıyorum	19	39,6
Kararsızım	2	4,2
Kesinlikler katılmıyorum	1	2,1
Toplam	48	100,0

Not. Tablo 11’de görüldüğü üzere, örneklem grubunu oluşturan öğrencilerin yaklaşık %94’ü “Gönüllülük Çalışmaları” ders uygulamaları sayesinde, daha geniş kapsamlı çalışmalara katılma konusunda ufuklarının açıldığını ifade etmişlerdir.

Tablo 12. Gönüllülük Çalışmaları Ders Uygulamaları Sayesinde, Çevremdeki Sivil Toplum Kuruluşlarından Haberdar Oldum

	f	%
Kesinlikler katılıyorum	26	54,2
Katılıyorum	18	37,5
Kararsızım	2	4,2
Katılmıyorum	1	2,1
Kesinlikler katılmıyorum	1	2,1
Toplam	48	100,0

Not. Tablo 12’de görüldüğü üzere, örneklem grubunu oluşturan öğrencilerin yaklaşık %92’si “Gönüllülük Çalışmaları” ders uygulamaları sayesinde, çevrelerindeki sivil toplum kuruluşlarından haberdar olduklarını ifade etmişlerdir.

Tablo 13. Gönüllülük Çalışmaları Ders Uygulamaları Sayesinde, Çevremde ve Ülke Geneline Tartışılan Toplumsal Sorunlara Karşı İlgim Arttı

	f	%
Kesinlikler katılıyorum	21	43,8
Katılıyorum	19	39,6
Kararsızım	4	8,3
Katılmıyorum	3	6,3
Kesinlikler katılmıyorum	1	2,1

Toplam	48	100,0
--------	----	-------

Not. Tablo 13'te görüldüğü üzere, örneklem grubunu oluşturan öğrencilerin %83'ü "Gönüllülük Çalışmaları" ders uygulamaları sayesinde, çevrelerinde ve ülke genelinde tartışılan toplumsal sorunlara karşı ilgilerinin arttığını ifade etmişlerdir.

Tablo 14. Gönüllülük Çalışmaları Ders Uygulamaları, Hayatın Kısır Döngüsünden Kurtulmamı Sağladı

	f	%
Kesinlikler katılıyorum	25	52,1
Katılıyorum	15	31,3
Kararsızım	5	10,4
Katılmıyorum	2	4,2
Kesinlikler katılmıyorum	1	2,1
Toplam	48	100,0

Not. Tablo 14'te görüldüğü üzere, örneklem grubunu oluşturan öğrencilerin %83'ü "Gönüllülük Çalışmaları" ders uygulamaları sayesinde, hayatın kısır döngüsünden kurtulduklarını ifade etmişlerdir. Özellikle Erzincan gibi küçük ölçekli kentlerde sosyal imkanların yetersiz olması, üniversite öğrencilerinin aktif olmalarını engellemektedir.

Tablo 15. Gönüllülük Çalışmaları Ders Uygulamaları, Hayatın Gerçekleri ile Yüzleşmemi Sağladı

	f	%
Kesinlikler katılıyorum	21	43,8
Katılıyorum	21	43,8
Kararsızım	2	4,2
Katılmıyorum	3	6,3
Kesinlikler katılmıyorum	1	2,1
Toplam	48	100,0

Not. Tablo 15'te görüldüğü üzere, örneklem grubunu oluşturan öğrencilerin yaklaşık %88'i "Gönüllülük Çalışmaları" ders uygulamaları sayesinde, hayatın gerçekleri ile yüzleştiklerini etmişlerdir. Farklı sivil toplum kuruluşları tarafından yapılan farklı uygulamalar sayesinde yerel halkın değişik kesimlerine dokunma fırsatı bulan öğrencilerin, eğitim hayatından sonrası adına iyi bir kazanım olduğunu belirtmek gerekiyor.

Tablo 16. Gönüllülük Çalışmaları Ders Uygulamaları, Sosyal Olaylara Karşı Daha Bilinçli Olmamı Sağladı

	f	%
Kesinlikler katılıyorum	25	52,1
Katılıyorum	20	41,7
Kararsızım	2	4,2
Kesinlikler katılmıyorum	1	2,1
Toplam	48	100,0

Not. Tablo 16'de görüldüğü üzere, örneklem grubunu oluşturan öğrencilerin yaklaşık %94'ü "Gönüllülük Çalışmaları" ders uygulamaları sayesinde, sosyal olaylara karşı daha bilinçli olduklarını ifade etmişlerdir.

Tablo 17. Gönüllülük Çalışmaları Ders Uygulamaları, Daha Verimli Birey Olmama Katkı Sağladı

	f	%
Kesinlikler katılıyorum	21	43,8
Katılıyorum	22	45,8
Kararsızım	4	8,3
Kesinlikler katılmıyorum	1	2,1
Toplam	48	100,0

Not. Tablo 17'de görüldüğü üzere, örneklem grubunu oluşturan öğrencilerin yaklaşık %90'ı "Gönüllülük Çalışmaları" ders uygulamaları sayesinde, daha verimli birey olduklarını ifade etmişlerdir. Öğrencilerin derslerinden arta kalan zamanlarını teknoloji bağımlılığı ile heba etmelerinin muadili olduğunu veya olabileceğini görmeleri açısından oldukça önemli bir kazanım olarak görülmelidir.

Tablo 18. Gönüllülük Çalışmaları Ders Uygulamaları, Yaşamımda Özeleştiri Yapmamı Sağladı

	f	%
Kesinlikler katılıyorum	18	37,5
Katılıyorum	25	52,1
Kararsızım	3	6,3
Katılmıyorum	1	2,1
Kesinlikler katılmıyorum	1	2,1
Toplam	48	100,0

Not. Tablo 18’de görüldüğü üzere, örneklem grubunu oluşturan öğrencilerin yaklaşık %90’ı “Gönüllülük Çalışmaları” ders uygulamaları sayesinde, yaşamlarında özeleştiri yapma imkanına kavuştuklarını ifade etmişlerdir.

Tablo 19. Gönüllülük Çalışmaları Ders Uygulamaları Sayesinde, Kariyer Gelişimindeki Önemi Hakkında Bilgi Sahibi Oldum

	f	%
Kesinlikler katılıyorum	17	35,4
Katılıyorum	23	47,9
Kararsızım	6	12,5
Katılmıyorum	1	2,1
Kesinlikler katılmıyorum	1	2,1
Toplam	48	100,0

Not. Tablo 19’da görüldüğü üzere, örneklem grubunu oluşturan öğrencilerin %83’ü “Gönüllülük Çalışmaları” ders uygulamaları sayesinde, gönüllülük uygulamalarının kariyer gelişimindeki önemi hakkında bilgi sahibi olduklarını ifade etmişlerdir.

Tablo 20. Gönüllülük Çalışmaları Ders Uygulamaları, Sosyal Becerilerimi Geliştirmeme Yardımcı Oldu

	f	%
Kesinlikler katılıyorum	23	47,9
Katılıyorum	20	41,7
Kararsızım	3	6,3
Katılmıyorum	1	2,1
Kesinlikler katılmıyorum	1	2,1
Toplam	48	100,0

Not. Tablo 20’de görüldüğü üzere, örneklem grubunu oluşturan öğrencilerin yaklaşık %90’ı “Gönüllülük Çalışmaları” ders uygulamaları sayesinde, sosyal becerilerini geliştirmelerine yardımcı olduklarını ifade etmişlerdir.

Tablo 21. Gönüllülük Çalışmaları Ders Uygulamaları Sayesinde, İnsanlarla Etkili İletişim Kurma Becerim Gelişti

	f	%
Kesinlikler katılıyorum	24	50,0
Katılıyorum	21	43,8
Kararsızım	1	2,1
Katılmıyorum	1	2,1
Kesinlikler katılmıyorum	1	2,1
Toplam	48	100,0

Not. Tablo 21’de görüldüğü üzere, örneklem grubunu oluşturan öğrencilerin yaklaşık %94’ü “Gönüllülük Çalışmaları” ders uygulamaları sayesinde, insanlarla etkili iletişim kurma becerilerinin geliştiğini ifade etmişlerdir.

Tablo 22. Gönüllülük Çalışmaları Ders Uygulamaları Sayesinde, Özgüvenim Arttı

	f	%
Kesinlikler katılıyorum	25	52,1
Katılıyorum	20	41,7
Kararsızım	1	2,1
Kesinlikler katılmıyorum	2	4,2

Toplam	48	100,0
--------	----	-------

Not. Tablo 22’de görüldüğü üzere, örneklem grubunu oluşturan öğrencilerin yaklaşık %94’ü “Gönüllülük Çalışmaları” ders uygulamaları sayesinde, özgüvenlerinin arttığını ifade etmişlerdir.

Tablo 23. Gönüllülük Çalışmaları Ders Uygulamaları, Yaratıcı Düşünme Becerimi Geliştirdi

	f	%
Kesinlikler katılıyorum	23	47,9
Katılıyorum	20	41,7
Kararsızım	3	6,3
Katılmıyorum	1	2,1
Kesinlikler katılmıyorum	1	2,1
Toplam	48	100,0

Not. Tablo 23’te görüldüğü üzere, örneklem grubunu oluşturan öğrencilerin yaklaşık %90’ı “Gönüllülük Çalışmaları” ders uygulamaları sayesinde, yaratıcı düşünme becerilerinin geliştiğini ifade etmişlerdir.

Tablo 24. Gönüllülük Çalışmaları Ders Uygulamaları Sayesinde, İçinde Yaşadığım Topluma Karşı Sorumluluklarım Arttı

	f	%
Kesinlikler katılıyorum	23	47,9
Katılıyorum	20	41,7
Kararsızım	3	6,3
Katılmıyorum	1	2,1
Kesinlikler katılmıyorum	1	2,1
Toplam	48	100,0

Not. Tablo 24’ü görüldüğü üzere, örneklem grubunu oluşturan öğrencilerin yaklaşık %94’ü “Gönüllülük Çalışmaları” ders uygulamaları sayesinde, içinde yaşadıkları topluma karşı sorumluluklarının arttığını ifade etmişlerdir.

Tablo 25. Gönüllülük Çalışmaları Ders Uygulamaları Sayesinde, Organizasyon Yapabilme Becerim Gelişti

	f	%
Kesinlikler katılıyorum	22	45,8
Katılıyorum	19	39,6
Kararsızım	7	14,6
Toplam	48	100,0

Not. Tablo 25’te görüldüğü üzere, örneklem grubunu oluşturan öğrencilerin yaklaşık %85’i “Gönüllülük Çalışmaları” ders uygulamaları sayesinde, organizasyon yapabilme becerilerinin geliştiğini ifade etmişlerdir.

Tablo 26. Gönüllülük Çalışmaları Ders Uygulamaları Sayesinde, Ekip Çalışmasının, Dayanışmanın ve İşbirliğinin Önemini Fark Ettim

	f	%
Kesinlikler katılıyorum	23	47,9
Katılıyorum	22	45,8
Kararsızım	3	6,3
Toplam	48	100,0

Not. Tablo 26’da görüldüğü üzere, örneklem grubunu oluşturan öğrencilerin yaklaşık %94’ü “Gönüllülük Çalışmaları” ders uygulamaları sayesinde, ekip çalışmasının, dayanışmanın ve işbirliğinin önemini fark ettiklerini ifade etmişlerdir.

Tablo 27. Üniversite Öğrencileri İçin Topluma Hizmet Etme Bilincinin Çok Önemli Olduğuna İnanıyorum

	f	%
Kesinlikler katılıyorum	30	62,5

Katılıyorum	16	33,3
Kararsızım	2	4,2
Toplam	48	100,0

Not. Tablo 27’de görüldüğü üzere, örneklem grubunu oluşturan öğrencilerin yaklaşık %96’sı üniversite öğrencileri için topluma hizmet etme bilincinin çok önemli oluşuna inandıklarını ifade etmişlerdir.

7. SONUÇ VE ÖNERİLER

Son yıllarda ülkemizdeki tüm üniversitelerde gönüllülük ve topluma hizmet uygulamalarını içeren bir dizi dersler seçmeli olarak ders müfredatları içerisine yerleştirilmektedir. Temel hedefin toplumla buluşmaya hizmet etmesi olan bu derslerin, üniversite yönetimi tarafından sahiplenilmesi ve hedefi on ikiden vurması için öğrenci-STK-öğretim üyesi-idare birlikteliğinin ve bilgi paylaşımının önemi kaçınılmazdır. Ayrıca yapılan uygulamalara ait verilerin havuz sistemiyle bir araya getirilerek üniversite-toplum ilişkisinin geleceğini belirleme noktasında önemli olduğunun da altını çizmek gerekiyor. Üzerinde durulması gereken bir diğer konuda, ders içeriğinin tüm üniversitelerde benzer olmasının sağlanmasıdır.

Üniversite öğrencilerinin “Gönüllülük Çalışmaları” dersi sonucunda ne gibi kazanımlar elde ettiklerini belirlemeye yönelik bu araştırma kapsamında 48 öğrenci ile anket uygulaması gerçekleştirilmiştir. Kazanım boyutundaki maddelerin bulgularını incelediğimizde, üniversite öğrencilerinin dersin amaç ve içeriği doğrultusunda kazanımlar edindiği görülmektedir. “Gönüllülük Çalışmaları” dersi sosyal becerilerimi geliştirmeme yardımcı oldu” maddesine %41,7 katılıyorum, %47,9 kesinlikle katılıyorum şeklinde cevap vermişlerdir. Bu bağlamda dersin, üniversite öğrencilerinde bu ve buna benzer birçok kazanım gerçekleştirdiğini görebiliriz.

Elde edilen bulgular doğrultusunda “Gönüllülük Çalışmaları” dersinin üniversitelerde seçmeli ders olarak müfredata konulmasının yerinde bir uygulama olduğu değerlendirilebilir. Türkiye’de 208 üniversite olduğu bilinmektedir. Tüm üniversitelerin dersin işleyişi noktasında gerekli hassasiyeti göstermeleri durumunda, toplumun tüm kesimlerine ulaşmak mümkün olacak ve bu durum toplumla üniversiteler arasındaki bağın güçlenmesini sağlayacaktır. Böylece dersin temel amaçlarından olan işbirliği, toplumsal duyarlılık, farkındalık, özgecilik, dayanışma, etkili iletişim, toplumsal sorumluluk bilinci ve özgüven oluşturma gerçekleştirilmiş olacaktır.

Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi bünyesinde 86 kulüp yer almaktadır. “Gönüllülük Çalışmaları dersi öncesinde herhangi bir sivil toplum kuruluşuna üyeliğim vardı” sorusuna olumlu cevap verenlerin oranı yaklaşık %48’dir. Oran düşüklüğünün birçok sebebi olabilir. Ancak en temel sebeplerden birinin kulüplerin kendilerini ve faaliyetlerini tanıtmaya ve anlatmadaki yetersizlikleri olduğu düşünülmektedir. Dolayısıyla üniversite içerisinde faaliyet gösteren öğrenci kulüplerinin daha etkin bir şekilde çalışmalarının sağlanması için gerekli altyapı ve koşulların iyileştirilmesi bu oranın yükselmesine hizmet edecektir. Bununla birlikte kulüp başkan ve üyelerinin gönüllülük uygulamaları hakkında bilgi ve farkındalık düzeylerinin artırılması da gerekmektedir.

Sosyal medyanın gençler arasında yaygın kullanımı öğrenci ile toplumu buluşturmada oldukça önemli bir etki ve kolaylığa sahiptir. Bu temel veriden hareketle, dersin uygulama bölümünde STK’larla sosyal medya üzerinden etkili bir iletişim kurulmuştur. Üniversite içerisinde yer alan öğrenci kulüplerinin sosyal medya ile entegre olabilecek bir gönüllülük platformu oluşturması önemlidir.

Gönüllü olmanın özellikle üniversite öğrencilerinin kariyer gelişimleri ve sonrasında iş hayatına geçişlerinde pozitif bir etki yarattığı ifade edilmektedir. “Gönüllülük Çalışmaları ders uygulamaları sayesinde, kariyer gelişimindeki önemi hakkında bilgi sahibi oldum” sorusuna katılımcıların %83’ü olumlu cevap vermiş olması bu görüşü desteklemektedir.

Ülkemizde bulunan üniversitelerde ve özellikle Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesinde her geçen gün uluslararası öğrenci sayısı artmaktadır. Araştırmanın yapıldığı dönemde yaklaşık 900 uluslararası öğrenciye ev sahipliği yapan üniversitemizin, kültürlerarası iletişimi fırsata çevirerek uluslararası gönüllülük yaklaşımının benimsenmesinde rol alması, Anadolu’da bir dünya üniversitesi olmasını sağlayacaktır.

Alan araştırmalarında gönüllülük uygulamalarına katılım sağlayan genç bireylerin, toplumda prestij elde etme, bir olayın parçası olma, diğer insanlarla buluşma ve sosyalleşerek yeni şeyler öğrenme temel motivasyonlarını önceledikleri görülmektedir. “Gönüllülük Çalışmaları ders uygulamaları sayesinde, özgüvenim arttı” sorusuna katılımcıların yaklaşık %94’ü, “Gönüllülük Çalışmaları ders uygulamaları sayesinde, ekip çalışmasının, dayanışmanın ve işbirliğinin önemini fark ettim” sorusuna katılımcıların yaklaşık %94’ü, “Gönüllülük Çalışmaları ders uygulamaları, hayatın gerçekleri ile yüzleşmemi sağladı” sorusuna katılımcıların yaklaşık %88’i, “Gönüllülük Çalışmaları ders uygulamaları sayesinde, içinde

yaşadığım topluma karşı sorumluluklarım arttı” sorusuna ise katılımcıların yaklaşık %94’ü olumlu cevap vererek, bu temel motivasyonları doğrulamıştır.

“Gönüllülük Çalışmaları” ders uygulamaları sonucunda sahadan el edilen geri dönüşümlerin sağlıklı bir şekilde analizinin yapılması gerekmektedir. Araştırmada her ne kadar öğrencinin kazanımları ortaya konulmuş olsa da, toplumun sorun, ihtiyaç ve beklentilerinin de tespitini gerekli kılmaktadır. Bunun gerçekleşmesi için de sadece teori boyutunda değil aynı zamanda uygulama boyutunda da işin içinde olan ve saha deneyimine sahip öğretim üyelerinin “Gönüllülük Çalışmaları” dersini vermesi oldukça önemlidir.

“Gönüllülük Çalışmaları” dersini seçen öğrencilerin doğal kaygılarından biri de diğer tüm derslerde olduğu gibi dersi geçip geçemeyecekleri konusundadır. “Gönüllülük Çalışmaları” dersini tercih eden öğrencileri bu kaygıdan uzaklaştırmanın yollarından biri, dört yıllık lisans eğitimi süresince herhangi bir dönem ve zaman kısıtlaması olmadan bu dersin alınmasının sağlanmasıdır. Kentte yaşayan veya kent dışından gelen öğrencilerin, dersin uygulama bölümünü ise Türkiye’nin her yerinde yapmalarına imkan sağlayacak gerekli altyapının gerek sivil toplum kuruluşları gerekse kamu kurum ve kuruluşları ile oluşturulması gerekmektedir.

Kamu kurum ve kuruluşlarının gönüllülük uygulamalarını daha çok staj mantığı ile görmeleri ve öğrencilere zaman ayırmayı bir yük olarak görmeleri küçük kentlerde yetersiz sivil toplum kuruluşu olması, gönüllülük uygulamalarını hem sayı hem de içerik olarak zayıflatmaktadır. “Gönüllülük Çalışmaları” dersinin uygulama bölümünü sadece 3 sivil toplum kuruluşu (TEMA, YEŞİLAY, KIZILAY) ve kamu kurumuna bağlı bir vakıf (Türkiye Diyanet Vakfı) aracılığıyla gerçekleştirilmiştir. Dolayısıyla ilgili bakanlığın sadece üniversiteler ile değil aynı zamanda diğer kamu kurum ve kuruluşları ile de protokoller imzalaması oldukça önemlidir.

Üniversitelerde genç gönüllülerin sayısının artmasını sağlamak için gönüllülük uygulamalarının maddi-manevi ödüllerle taçlandırılması gerekmektedir. Üniversite web sayfası, sosyal medya mecraları ve üniversite içerisindeki ilan panoları etkin kullanılarak yapılan uygulama örnekleri ve bu uygulamalarda görev alan öğrencilerin afişe edilmesi yeterlidir. “Gönüllülük Çalışmaları” dersini seçen öğrencilerin uygulamanın yapılacağı yere ulaşımı, orada geçireceği sürede ortaya çıkacak ihtiyaçlarını karşılamada maddi destek verilmesi de birçok sorunu ortadan kaldıracaktır. Maddi desteğin “Gönüllülük Çalışmaları” dersine konulacak özel bir bütçe çözülmesi oldukça elzemdir.

Uygulamalara katılan öğrencilerin deneyimlerini akranları ile paylaşılmasının sağlanması da oldukça önemlidir. Uygulamaya katılan öğrencilerin, bir sonraki dönem her bölümün ana derslerinde on dakikalık bir sunum yapmalarına fırsat verilmesi, gönüllülük olgusu ve gönüllülük uygulamaları konusunda öğrencilerin farkındalığı artırması noktasında önemli bir rol oynayacaktır.

REFERENCES/KAYNAKÇA

- GENÇ, A. (2011). *Sivil Toplum Kuruluşlarında Gönüllü Olma Gündüleri: Türk Kızılayı Eskişehir Şubesi Gönüllüleri Üzerine Bir Uygulama* [Yüksek Lisans Tezi]. Anadolu Üniversitesi.
- KARASAR, N. (2012). *Bilimsel Araştırma Yöntemi: Kavramlar İlkeler Teknikler* (24. bs). Nobel Akademik Yayıncılık.
- ŞENTÜRK, M., ADIGÜZEL, Y., & TURAN, B. (Ed.). (2016). *Üniversitede Gönüllü Olmak Üniversite Öğrencilerinin Gönüllülük Algıları Eğilimleri ve Deneyimleri Araştırması İstanbul Üniversitesi Örneği*. TURİNG.
- UNV. (2011). *2011 Dünyada Gönüllülüğün Durumu Raporu: Küresel Refah için Evrensel Değerler* (Z. Biliz, Çev.). Birleşmiş Milletler Gönüllüleri (UNV).

Ek 1. 2022-2023 Eğitim-Öğretim Yılı Güz Dönemi Gönüllülük Çalışmaları Dersi Uygulama Örnekleri

S. N.	Tarih	STK	Uygulama
1	20.10.2022	Kızılay	Çocuk Hakları Hakkında Eğitim
2	27.10.2022	Yeşilay	Yardıma Muhtaç Yaşlıların Ev Temizliğinin Yapılması Etkinliği
3	3.11.2022	Kızılay	Erzincan Kent Merkezi ve Üniversite Kampüsü İçerisinde Kan Bağışı Stant Etkinliği
4	4.11.2022	Yeşilay	Yeşilay Elçi Projesi-Erzincan Esnafını Bağımlılık Konusunda Bilinçlendirme Ziyareti
5	4.11.2022	Kızılay	Kampüs İçerisinde Kızılay'a Ait Olan "Can Butik"te Deprem Bölgesinde Yardıma Muhtaç Kişiler İçin Kıyafet Tasnifi
6	9.11.2022	Kızılay	Kızılay Merkez Binasında Kıyafet Tasnifi
7	10.11.2022	Kızılay	Atatürk'ü Anma Programı
8	11.11.2022	Türkiye Diyanet Vakfı	Ağaçlandırma-Fidan Dikimi
9	11.11.2022	Kızılay	Genç Kızılay Gönüllüsü Olmalarını Teşvik Etmek Amacıyla Üniversite Öğrencilerine Kızılay Hakkında Bilgi Verilmesi
10	12.11.2022	Kızılay	Erzincan Halk Pazarında Yaşlı Bireylerin Alışveriş Poşetlerinin Taşınmasına Yardım Edilmesi Etkinliği
11	12.11.2022	Kızılay	Deprem Tatbikatı
12	14.11.2022	Kızılay	Sevgi Evindeki Minikler ile Film İzleme Etkinliği
13	15.11.2022	Kızılay	Çocuk Hakları Hakkında Eğitim
14	18.11.2022	Türkiye Diyanet Vakfı	Büyüğüne Hürmet Ömrüne Bereket Etkinliği Kapsamında Yüzüncüyıl Atatürk Huzur Evi Ziyareti
15	19.11.2022	Yeşilay	Akciğer Farkındalık Ayı Kapsamında Ağaç Dikimi
16	21.11.2022	Kızılay	İnsan Hakları Konferansı (Ombudsman)
17	24.11.2022	Diyanet Vakfı	Öğretmenler Günü Programı (Çukurkuyu İlkokul-Ortaokulu)
18	25.11.2022	Türkiye Diyanet Vakfı	Hafızlık İcazet Etkinliği
19	27.11.2022	TEMA	Erozyonla Mücadele Stant Etkinliği
20	2.12.2022	Yeşilay	3 Aralık Dünya Engelliler Günü Münasebetiyle İlgili Kent İçi Kortej Yürüyüşüne Katılım
21	3.12.2022	Türkiye Diyanet Vakfı	Dünya Engelliler Günü Münasebetiyle (Hafız Mehmet Aydın Gençlik Merkezi'nde Etkinlik)
22	8.12.2022	Kızılay	Mevlana Haftası Münasebetiyle Kampüs'te İkram
23	11.12.2022	Kızılay	Erzincan'ın Turistik Yerlerinin Görülmesi

24	12.12.2022	Kızılay	Yerli Malı Haftası Etkinliği'nin İnönü İlkokulu'nda Kutlanması
25	15.12.2022	Kızılay	15 Aralık Çay Günü Etkinliğinde Şehir Merkezinde Çay Dağıtımı
26	19.12.2022	Kızılay	18 Aralık Göçmenler Günü Münasebetiyle Sabancı Çocuk Destek Merkezi'ne Ziyaret
27	20.12.2022	Yeşilay	TBM Farkındalık Eğitimi Proje Raporlaması
28	20.12.2022	Kızılay	Patili Dostlarımıza Mama Dağıtımı
29	21.12.2022	Kızılay	Cami Temizliği (Kampüs, Cami Kebir camileri vb.)
30	22.12.2022	Kızılay	Farkındalık Çalışması-Paramedikler Gününün Kutlanması
31	23.12.2022	Kızılay	Kampüs İçerisinde Yer Alan Genç Ofiste, Mehmet Akif Ersoy'u Anma Programı
32	24.12.2022	Kızılay	"Bir Damla Kan" Bağış Kampanyasına Katılım
33	24.12.2022	Kızılay	Cemevi Ziyareti (Hacı Bektaş Veli Anadolu Kültür Vakfı)
34	26.12.2022	Kızılay	26 Aralık 1939 Erzincan Depremi'nde Vefat Edenler İçin Mevlit Etkinliği
35	27.12.2022	Kızılay	Erzincan Belediye Başkanlığı Binasında "Deprem Yaşamak Sergisi"nde Stant Görevlisi, Açık Oturuma Katılım ve Çorba Dağıtımı
36	28.12.2022	Yeşilay	Erzincan Gül Celal Toraman Mesleki ve Teknik Anadolu Lisesi'nde Stant Açılarak Bağımlılık Hakkında Bilgi Verilmesi
37	30.12.2022	Kızılay	Genç Kızılay Gönüllüsü Olmalarını Teşvik Etmek Amacıyla Üniversite Öğrencilerine Kızılay Hakkında Bilgi Verilmesi
38	30.12.2022	Kızılay	Kampüs İçerisinde Yer Alan Genç Ofiste, Adriyatik'ten Çin Seddi'ne Türk Dünyası ve Türk Edebiyatı Hakkında Konferans
39	2.1.2023	Kızılay	Şehrimizi Temizliyoruz-Atatürk Parkı
40	3.1.2023	Kızılay	Kan ve Kök Hücre Eğitimi
41	4.1.2023	Kızılay	Kampüs İçerisinde Yer Alan Genç Ofiste, Origami Sanat Etkinliği
42	5.1.2023	Kızılay	Kuşların Sesi-Millet Parkı-Kuşlara Yem Verme
43	5.1.2023	Yeşilay	Benim Kulübüm Yeşilay- Şehit Jandarma Uzman Çavuş Fırat İlkokulu
44	13.1.2023	Kızılay	Kampüs İçerisinde Yer Alan Genç Ofiste, Kariyer Planlama
45	14.1.2023	Yeşilay	Yeşilay Tanıtımı Elçi ve Katılımcılara Belge Takdimi-Esnaf ve Sanatkarları Odalar Birliği

EXTENDED SUMMARY

Adequate and comprehensive research on the perspectives of university students on volunteering and its practices in Turkey has not been conducted so far. Therefore, the inadequacy of these studies makes it difficult to determine the current status of volunteering practices in universities and to ask, "How can we expand and increase volunteering practices in universities?" leaves the question unanswered. This research aims to answer this question, albeit partially.

In this study, in which the achievements of Erzincan Binali Yıldırım University students in the "Volunteering Studies" course were evaluated, the "Scan" model, which is one of the quantitative research methods, was used. The main body and sample of the research consists of 50 students from different faculties who chose the "Volunteering Studies" course as an elective in the fall semester of the 2022-2023 academic year at Erzincan Binali Yıldırım University. 2 students did not participate in the survey research because they did not attend the lesson.

As a data collection tool in the research, literature review and a graded questionnaire with 5 options developed by the researcher were used as data collection tools. The questionnaire forms collected in accordance with the general purpose of the research were interpreted in the SPSS 25 program by looking at their frequencies and percentages. Tables belonging to the descriptive analyzes obtained through the program were prepared and a quantitative research report was written by interpreting the prepared tables.

When we examined the findings, 41.7% agreed and 47.9% strongly agreed to the item "Volunteering Studies course helped me improve my social skills". In this context, we can see that the course has achieved this and many similar gains in university students. It is known that there are 208 universities in Turkey. If all universities show the necessary sensitivity in the course of the course, it will be possible to reach all segments of the society and this will strengthen the bond between the society and universities. Thus, cooperation, social sensitivity, awareness, altruism, solidarity, effective communication, awareness of social responsibility and self-confidence, which are among the main objectives of the course, will be realized.

There are 86 clubs within the body of Erzincan Binali Yıldırım University. The rate of those who answered positively to the question "I was a member of any non-governmental organization before the Volunteer Studies course" is approximately 48%. There can be many reasons for the low rate. However, it is thought that one of the most basic reasons is the inadequacy of the clubs in promoting and explaining themselves and their activities. Therefore, improving the infrastructure and conditions necessary for the student clubs operating within the university to work more effectively will serve to increase this rate. In addition, it is necessary to increase the level of knowledge and awareness of club presidents and members about volunteering practices.

It is stated that being a volunteer has a positive effect on the career development of university students and their transition to business life afterwards. The fact that 83% of the participants gave a positive answer to the question "I learned about the importance of career development through the course applications of Volunteer Studies" supports this view.

One of the natural concerns of the students who choose the "Volunteering Studies" course is whether they can pass the course as in all other courses. One of the ways to distract students who choose the "Volunteer Studies" course from this anxiety is to ensure that this course is taken without any term and time restrictions during the four-year undergraduate education. The necessary infrastructure that will enable students living in the city or coming from outside the city to do the application part of the course all over Turkey should be created with both non-governmental organizations and public institutions and organizations.

The fact that public institutions and organizations see volunteering practices mostly with the logic of internship and allocating time to students as a burden, and the insufficient number of non-governmental organizations in small cities weakens volunteering practices both in number and content. Therefore, it is very important for the relevant ministry to sign protocols not only with universities but also with other public institutions and organizations.